

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
RESTORASYON ANABİLİM DALI
YENİLEME KORUMA PROGRAMI**

**PRİZREN İLİ MERKEZİNDEKİ
GAZİ MEHMET PAŞA HAMAMI
KORUMA ÖNERİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar Sencar MERMER

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI

**EYLÜL 2009
İSTANBUL**

Sencar MERMER tarafından hazırlanan PRİZREN İLİ MERKEZİNDEKİ GAZİ MEHMET PAŞA HAMAMI KORUMA ÖNERİSİ adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI

Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalında, Restorasyon – Yenileme Koruma Programında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI

Üye : Prof. Dr. Oğuz Ceylan

Üye : Doç. Dr. Kemâl Kutgün Eyüpgiller

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
HARİTALAR LİSTESİ	viii
FOTOĞRAF LİSTESİ	ix
ÇİZİMLER LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xv
TABLolar LİSTESİ	xvi
KISALTMALAR LİSTESİ	xvii
1. GİRİŞ	1
1.1. Konunun Tanımı	1
1.2. Konunun Amacı	2
1.3. Yöntem	2
2. PRİZREN ŞEHRİNİN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHİ	5
2.1. Prizren Şehrinin Coğrafyası	5
2.2. Prizren Şehrinin Tarihi	5
2.2.1. Sosyal Durum	8
2.2.2. Ekonomik Yapı	9
2.2.3. Nüfus Yapısı	10
2.2.4. Mimari Yapılar	12
3. HAMAM MİMARİSİNİN GELİŞİMİ	18
3.1. Genel Tanımlama	18
3.2. Tarihsel Gelişim	19
3.2.1. İlk Hamamlar	19
3.2.2. Roma Hamamı	20
3.2.3. Türk Hamamı	23
3.2.3.1. Selçuklular ve Beylikler Dönemi	23
3.2.3.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi	24
3.3. Osmanlı Hamam Mimarisi	25
3.3.1. Osmanlı Hamamlarında Mekan Düzenlemesi	27
3.3.2. Osmanlı Hamamlarında Sıcaklık Tipleri	31
3.3.3. Osmanlı Hamamlarında Aydınlatma	33
3.3.4. Osmanlı Hamamlarında Süsleme	34
4. GAZİ MEHMET PAŞA HAMAMI	36
4.1. Yapının Konumu ve Tarihçesi	36
4.1.1. Yapının Konumu ve Çevresindeki Yapılar	36
4.1.2. Yapının Tarihçesi	36
4.2. Yapının Mimari Özellikleri	37

4.2.1. Plan Özellikleri	38
4.2.2. Cephe Özellikleri	41
4.2.3. Malzeme Özellikleri	43
4.3. Yapının Günümüzdeki Durumu ve Yıpranma Nedenleri	45
4.3.1. Bozulmalar ve Nedenleri	45
4.3.1.1. Strüktürel Bozulmalar	47
4.3.1.2. Yapı Elemanlarındaki Bozulmalar	48
4.3.1.3. Malzemelerdeki Bozulmalar	48
4.3.1.4. Yüzey Kirliliği	54
4.4. Gazi Mehmet Paşa Hamamı Restitüsyon Önerisi	59
4.4.1. Restitüsyon İçin Yararlanılan Kaynaklar	59
4.4.2. Karşılaştırmalı Çalışma	60
4.4.2.1. Yöntem	60
4.4.2.2. Karşılaştırılan Hamamlar	60
4.4.2.3. Karşılaştırmalı Çalışma ve Genel Değerlendirme	69
4.4.3. Restitüsyon Önerisi	72
4.5. Gazi Mehmet Paşa Hamamı Restorasyon Önerisi	77
4.5.1. Restorasyon Öncesi Hazırlık Çalışmaları	78
4.5.2. Restorasyon Süreci	78
4.5.3. Niteliksiz Eklerin Kaldırılması ve Özgün Elemanların Korunması	79
4.5.4. Yüzey Temizliği	81
4.5.5. Sağlamlaştırma	86
4.5.6. Yeni İşlev Önerisi	92
4.5.7. Bakım	95
5. SONUÇ	97
KAYNAKLAR	100
EKLER	
EK A – HARİTALAR	106
EK B – FOTOĞRAFLAR	108
EK C – ÇİZİMLER	147
EK D – ŞEKİLLER	222
EK E – TABLOLAR	231
ÖZGEÇMİŞ	234

**PRİZREN İLİ MERKEZİNDEKİ
GAZİ MEHMET PAŞA HAMAMI
KORUMA ÖNERİSİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Mimar Sencar MERMER

**MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

Eylül 2009

ÖZET

Bu çalışma, Prizren ili merkezindeki Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nın koruma önerisini konu etmektedir. Yapının korunarak gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılabilmesi için; bugünkü durumunun tespiti, restitüsyon önerisi, restorasyon imkanlarının tespiti ve uygun işlev araştırması; çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Elde edilen sonuçlar değerlendirilip, kriterler belirlenerek bu kriterlerin uygulamaya geçiş safhasında yeni işlev ile birlikte düşünüldüğü bir restorasyon projesi önerilmektedir.

Çalışmada, binanın belgeleme, rölöve ve yerinde tespiti çalışmaları yapılarak, bilgisayar ortamında yapının plan ve projeleri hazırlanmıştır. Literatürden elde edilen bilgiler, eski fotoğraf, yerinde ölçümler yapılarak elde edilen bilgi ve veriler, bilgisayar yardımı ile işlenerek, yapının korunması ve yeniden kazanımı için rölöve, restitüsyon, restorasyon projelerinin oluşturulmasına çalışılmıştır.

Eylül 2009

Sencar MERMER

Bilim Kodu :

Anahtar Kelimeler : Prizren, Osmanlı, Türk Hamamı, Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon.

Sayfa Adedi : xviii + 234

Tez Yöneticisi : Yrd. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI

**PROTECTION PROPOSAL TO
GAZİ MEHMET PAŞA BATH
IN CENTRAL PROVINCE OF PRIZREN**

(Master of Science Thesis)

Sencar MERMER, Architect

**MIMAR SINAN FINE ARTS UNIVERSITY
INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY**

September 2009

ABSTRACT

This study is issued on protection proposal to Gazi Mehmet Paşa Turkish Bath in central province of Prizren. The aim of this study is the search for an appropriate function by analyzing the present and past conditions and the restoration possibilities of the structure in order to conserve it for the future generations. While evaluating results and taking the peculiarities of the region in the consideration the proper function for the building is determined and as a result, the restoration project is proposed.

In this thesis cad systems were used to process the numerous data obtained from the documentation, surveying, statistical evaluation. Forms derived from analogical methods, old photographs and literature, were evaluated for the restitution and restoration projects.

September 2009

Sencar MERMER

**Science Code :
Key Words : Prizren, Ottoman, Turkish Bath, Architectural survey, Restitution, Restoration.
Page Number : xviii + 234
Supervisor : Asst. Assoc. Dr. Mevlüde KAPTI**

ÖNSÖZ

Su, insanlık tarihi boyunca hayatın merkezinde bulunmuş, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için temel ihtiyaç maddesi olagelmıştır. İnsanoğlu binlerce yıl öncesinden itibaren tatlı su kaynaklarını bir kanal ile şehirlerine akıtmayı, bentler inşa ederek suyu depo etmeyi, tepelerin yamaçlarına galeriler açarak yeraltı sularını kaynak suları haline getirmeyi başarmış ve şehirlere getirilen sular toprak künkler ile oluşturulan şebeke sistemleri ile çeşme, hamam ve sarnıç gibi yapı elemanlarına akıtılmıştır.

Osmanlı-Türk su mimarisinin yapıları olan hamamlar, dönemlerinin en zarif eserlerinin başında yer almaktadırlar. Türk mimarisinin suya dayalı eserlerinin zenginliği ve çeşitliliğinin Türk-İslam kültüründe suya ve temizliğe verilen önemin bir sonucu olduğu şüphesizdir.

Su mimarisine bağlı olarak Prizren’de de Osmanlı dönemi boyunca iki hamam yaptırılmıştır.

Prizren ili merkezindeki Gazi Mehmet Paşa Hamamı’nın koruma önerisi konusunu seçmemde etkili olan ve çalışmamda beni yalnız bırakmayan öğretmenim Yrd.Doç.Dr. Mevlüde KAPTI’ya, yönlendirmeleriyle bana destek olan jüri üyeleri Prof. Dr. Oğuz Ceylan ve Doç. Dr. Kemâl Kutgün Eyüpgiller’e,

belge, doküman ve çeşitli arşivlere ulaşmama yardımcı olan Prizrenli Gazeteci-Yazar Ahmet S. İĞCİLER’e, ayrıca bilgilerinden yararlandığım ve yardımlarını esirgemeyen öğretmenim Prof. Y. Mimar Mete ÜNAL’a,

bana mesafe olarak uzak ama yardımlarıyla hep yanımda olan Kosovalı arkadaşlarıma ve çalışmalarımı hafifleterek araştırmama yardımcı olan Fitim VOGËL ve Mimar Bekim ÇEKO’ya,

bu dönemde her türlü destekleriyle yardımcı olan annem Ümran MERMER’e, babam Y. Makine Mühendisi Faruk MERMER’e, ablam İngilizce Dili ve Edebiyatı öğretmeni Nuran SPAHİU’ya ve tez yazım ve hazırlama aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve her zaman yanımda olup bana güç veren sevgili eşim Grafiker Nihal MERMER’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 2.1 Avrupa haritasında Kosova	107
Harita 2.2 Kosova haritası	107
Harita 2.3 Prizren ili	107
Harita 2.4 Prizren merkezi	107

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Resim 2.1 Prizren – Prizren Kalesi ve şehir görünümü (Anonim)	110
Resim 2.2 Prizren – Genel görünüm (Anonim)	110
Resim 2.3 Prizren – Genel görünüm (Anonim)	111
Resim 2.4 Prizren – Genel görünüm (Anonim)	111
Resim 2.5 Prizren – Genel görünüm (Anonim)	112
Resim 2.6 Prizren – Genel görünüm (Anonim)	112
Resim 2.7 Prizren – Genel görünüm (Anonim)	112
Resim 2.8 Eski Prizren – Genel görünüm (Anonim)	113
Resim 2.9 Eski Prizren – Genel görünüm (Anonim)	113
Resim 2.10 Eski Prizren – Genel görünüm (Anonim)	113
Resim 2.11 Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı – Dış görünüş	114
Resim 2.12 Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı – İç görünüş	114
Resim 2.13 Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı – Kubbe	114
Resim 2.14 Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı – İç görünüş	115
Resim 2.15 Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı – Döşeme	115
Resim 4.1 Prizren Şehir Merkezi – Gazi Mehmet P. Hamamı Konumu (Anonim)	116
Resim 4.2 Gazi Mehmet Paşa Hamamı hava fotoğrafı (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü’nden)	116
Resim 4.3 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Genel görünüm (Anonim)	117
Resim 4.4 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Genel görünüm (Anonim)	117
Resim 4.5 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – yaz mevsimi (Anonim)	118
Resim 4.6 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – kış mevsimi (Anonim)	118
Resim 4.7 Kuzey Cephe	119
Resim 4.8 Kuzey Cephe	119
Resim 4.9 Kuzey Cephe	119
Resim 4.10 Kuzey Cephe yanında bulunan dükkan	119
Resim 4.11 Sonradan açılmış ve tekrar kapatılmış Erkekler kısmı kapısı	119
Resim 4.12 Kuzey Cephede bulunan Kadınlar kısmı giriş kapısı	119
Resim 4.13 Kuzey Cephe – Soğukluklarda bulunan çatı feneri	120
Resim 4.14 Doğu Cephesi	120
Resim 4.15 Doğu Cephesi – Sıcaklık Kısmı	120
Resim 4.16 Doğu Cephesi – Soğukluk Kısmı	120
Resim 4.17 Doğu Cephesi – Giriş kapısı ve yanda bulunan niş boşluğu	120
Resim 4.18 Doğu Cephesi – Giriş kapısı üzerinde yer alan tamir kitabesi	121
Resim 4.19 Doğu Cephesi – Giriş kapısı üzerinde yer alan tamir kitabesi	121
Resim 4.20 Doğu Cephesi – Sıcaklık bölümü Halvet kubbesi	122
Resim 4.21 Sıcaklık bölümü Halvet kubbesi - Kurşun ve ışık gözü detayları	122
Resim 4.22 Sıcaklık bölümü eyvan kısmı	122
Resim 4.23 Soğukluk bölümü– Kasnak penceresi	123
Resim 4.24 Doğu Cephesi – Silme	123
Resim 4.25 Doğu Cephesi – Silme detayı	123
Resim 4.26 Doğu Cephesi – Silme detayı	123
Resim 4.27 Güney Cephesi	124

Resim 4.28 Güney Cephesi	124
Resim 4.29 Su deposu önünde yer alan ocak	124
Resim 4.30 Su deposu	124
Resim 4.31 Güney Cephesi– Erkekler kısmı Ilıklık bölümünde bulunan tuvaletler duvarı	124
Resim 4.32 Güney Cephesi– Sıcaklık bölümü kubbeleri	125
Resim 4.33 Güney Cephesi– Sıcaklık bölümü kubbeleri	125
Resim 4.34 Güney Cephesi– Kadınlar kısmı tarafında yer alan oda kapısı	125
Resim 4.35 Güney Cephesi – Kadınlar kısmı tarafında yer alan pencere	125
Resim 4.36 Batı Cephesi	126
Resim 4.37 Batı Cephesi	126
Resim 4.38 Çatı örtüsü – Genel görünüm (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü’nden)	126
Resim 4.39 Çatı örtüsü – Genel görünüm (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü’nden)	126
Resim 4.40 Çatı örtüsü – Kubbe’de ışık gözü detayı (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü’nden)	126
Resim 4.41 Çatı örtüsü – Kubbe’de ışık gözü detayı (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü’nden)	126
Resim 4.42 Çatı örtüsü – Bozulmuş kısımlar (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü’nden)	127
Resim 4.43 Çatı örtüsü – Bozulmuş kısımlar (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü’nden)	127
Resim 4.44 Kubbe tonoz arası çatı örtüsü detayı (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü’nden)	127
Resim 4.45 Kubbe tonoz arası çatı örtüsü detayı (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü’nden)	127
Resim 4.46 Çatı örtüsü – Soğukluk bölümleri, kasnak aralarında üçgen kısımlar	127
Resim 4.47 Çatı örtüsü – Soğukluk bölümleri, kasnak arası	127
Resim 4.48 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü giriş kapısı	128
Resim 4.49 Erkekler kısmı sonradan açılan ve tekrar kapatılan kapı	128
Resim 4.50 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü, kasnak ve kasnak penceresi	128
Resim 4.51 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü, kasnak ve kasnak penceresi	128
Resim 4.52 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü kubbe ve kubbe çatı feneri	128
Resim 4.53 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü kubbe ve kubbe çatı feneri detayı	128
Resim 4.54 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü kasnak penceresi	129
Resim 4.55 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü	129
Resim 4.56 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü yükseltilmiş kısımlar	129
Resim 4.57 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü döşeme kaplamaları	129
Resim 4.58 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü şadırvanı	129
Resim 4.59 Erkekler kısmı Ilıklık	130
Resim 4.60 Erkekler kısmı Ilıklık geçidi	130
Resim 4.61 Erkekler kısmı Ilıklık	130
Resim 4.62 Erkekler kısmı Ilıklık	130
Resim 4.63 Erkekler kısmı Ilıklık	130
Resim 4.64 Erkekler kısmı Ilıklık	130
Resim 4.65 Erkekler kısmı Ilıklık bölümü tuvaletleri	131

Resim 4.66 Erkekler kısmı Ilıklık bölümü tuvaletleri	131
Resim 4.67 Erkekler kısmı Sıcaklık bölümü ana kubbesi	131
Resim 4.68 Erkekler kısmı Sıcaklık bölümü	132
Resim 4.69 Erkekler kısmı Sıcaklık bölümü cehennem taşı	132
Resim 4.70 Erkekler kısmı Sıcaklık bölümü ana kubbesi	132
Resim 4.71 Erkekler kısmı Sıcaklık halvet geçidi	132
Resim 4.72 Sıcaklık bölümü Eyvan oturma sekileri	133
Resim 4.73 Sıcaklık bölümü Eyvan tonozu	133
Resim 4.74 Sıcaklık bölümü girişi döşeme bozukluğu	133
Resim 4.75 Sıcaklık bölümü girişi döşeme bozukluğu	133
Resim 4.76 Sıcaklık bölümü Halvet kubbeleri ve ışık gözleri	134
Resim 4.77 Sıcaklık bölümü Halvet kubbeleri ve ışık gözleri	134
Resim 4.78 Sıcaklık bölümü – Halvet	134
Resim 4.79 Sıcaklık bölümü Halvet mermer kurnası	134
Resim 4.80 Sıcaklık bölümü Halvet mermer kurnası	134
Resim 4.81 Sıcaklık bölümü Su deposu geçiti	135
Resim 4.82 Sıcaklık bölümü Su deposu	135
Resim 4.83 Erkekler – Kadınlar kısmı geçiti	135
Resim 4.84 Kadınlar kısmı Soğukluk bölümü	136
Resim 4.85 Kadınlar kısmı Soğukluk bölümü	136
Resim 4.86 Kadınlar kısmı – Soğukluk bölümü kubbesi ve pencere	136
Resim 4.87 Kadınlar kısmı – Soğukluk bölümü çatı feneri	136
Resim 4.88 Kadınlar kısmı - Soğukluk bölümü giriş kapısı	136
Resim 4.89 Kadınlar kısmı - Soğukluk bölümü pandantifleri	136
Resim 4.89 Kadınlar kısmı – Soğukluk – Ilıklık geçiti	137
Resim 4.91 Kadınlar kısmı – Ilıklık	137
Resim 4.92 Kadınlar kısmı – Ilıklık	137
Resim 4.93 Kadınlar kısmı – Ilıklık	137
Resim 4.94 Kadınlar kısmı – Ilıklık	137
Resim 4.95 Kadınlar kısmı–Sıcaklık	138
Resim 4.96 Kadınlar kısmı–Sıcaklık	138
Resim 4.97 Kadınlar kısmı – Sıcaklık bölümünde kemer birleşimi	138
Resim 4.98 Kadınlar kısmı – Sıcaklık bölümünde kemer birleşimi	138
Resim 4.99 Sıcaklık bölümü Halvet geçitleri	138
Resim 4.100 Sıcaklık bölümü Halvet nişi	138
Resim 4.101 Sıcaklık bölümü - Halvet'te duvar içinde yer alan su künkleri	139
Resim 4.102 Sıcaklık bölümü Halvet kubbesi	139
Resim 4.103 Sıcaklık bölümü Halvet duvar ve kubbesinde çatlak	139
Resim 4.104 Avlu	140
Resim 4.105 Avlu	140
Resim 4.106 Avlu	140
Resim 4.107 Avlu	140
Resim 4.108 Avlu	140
Resim 4.109 Avlu	140
Resim 4.110 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	141

Resim 4.111 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	141
Resim 4.112 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	142
Resim 4.113 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	142
Resim 4.114 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	143
Resim 4.115 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	143
Resim 4.116 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	144
Resim 4.117 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	144
Resim 4.118 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	145
Resim 4.119 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	145
Resim 4.120 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	146
Resim 4.121 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)	146

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 4.1 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Vaziyet Planı	149
Çizim 4.2 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Plan	150
Çizim 4.3 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Tavan Planı	151
Çizim 4.4 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Çatı Planı	152
Çizim 4.5 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – A-A Kesiti	153
Çizim 4.6 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – D-D Kesiti	154
Çizim 4.7 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – B-B Kesiti	155
Çizim 4.8 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – C-C Kesiti	156
Çizim 4.9 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Kuzey Cephesi	157
Çizim 4.10 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Güney Cephesi	158
Çizim 4.11 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Doğu Cephesi	159
Çizim 4.12 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Batı Cephesi	160
Çizim 4.13 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Sistem Detayı	161
Çizim 4.14 Gazi M.P. Hamamı – Analitik Rölöve (Malzeme Analizi) – Plan	162
Çizim 4.15 Gazi M.P. Hamamı – Analitik R. (Malzeme Analizi) – Tavan Planı	163
Çizim 4.16 Gazi M.P. Hamamı – Analitik R. (Malzeme Analizi) – Çatı Planı	164
Çizim 4.17 Gazi M.P. Hamamı – Analitik R. (Malzeme Analizi) – A-A Kesiti	165
Çizim 4.18 Gazi M.P. Hamamı – Analitik R. (Malzeme Analizi) – D-D Kesiti	166
Çizim 4.19 Gazi M.P. Hamamı – Analitik R. (Malzeme Analizi) – B-B Kesiti	167
Çizim 4.20 Gazi M.P. Hamamı – Analitik R. (Malzeme Analizi) – C-C Kesiti	168
Çizim 4.21 Gazi M.P. Hamamı – Analitik R. (M. Analizi) – Kuzey Cephesi	169
Çizim 4.22 Gazi M.P. Hamamı – Analitik Rölöve (M. Analizi) – Güney Cephesi	170
Çizim 4.23 Gazi M.P. Hamamı – Analitik Rölöve (M. Analizi) – Doğu Cephesi	171
Çizim 4.24 Gazi M.P. Hamamı – Analitik Rölöve (M. Analizi) – Batı Cephesi	172
Çizim 4.25 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik R. (Hasar Tespiti) – Plan	173
Çizim 4.26 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – Tavan Planı	174
Çizim 4.27 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – Çatı Planı	175
Çizim 4.28 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – A-A Kesiti	176
Çizim 4.29 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – D-D Kesiti	177
Çizim 4.30 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – B-B Kesiti	178
Çizim 4.31 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – C-C Kesiti	179
Çizim 4.32 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – K. Cephesi	180
Çizim 4.33 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – G. Cephesi	181
Çizim 4.34 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – D. Cephesi	182
Çizim 4.35 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Hasar Tespiti) – Batı Cephesi	183
Çizim 4.36 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Müdahale) – Plan	184
Çizim 4.37 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Müdahale) – Tavan Planı	185
Çizim 4.38 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik R. (Müdahale) – Çatı Planı	186
Çizim 4.39 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik R. (Müdahale) – A-A Kesiti	187
Çizim 4.40 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik R. (Müdahale) – D-D Kesiti	188
Çizim 4.41 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik R. (Müdahale) – B-B Kesiti	189
Çizim 4.42 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik R. (Müdahale) – C-C Kesiti	190
Çizim 4.43 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Müdahale) – Kuzey Cephesi	191

Çizim 4.44 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Müdahale) – Güney Cephesi	192
Çizim 4.45 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R. (Müdahale) – Doğu Cephesi	193
Çizim 4.46 Gazi Mehmet Paşa H. – Analitik R.(Müdahale) – Batı Cephesi	194
Çizim 4.47 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Vaziyet Planı	195
Çizim 4.48 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Plan	196
Çizim 4.49 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Tavan Planı	197
Çizim 4.50 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Çatı Planı	198
Çizim 4.51 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – A-A Kesiti	199
Çizim 4.52 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – D-D Kesiti	200
Çizim 4.53 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – B-B Kesiti	201
Çizim 4.54 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – C-C Kesiti	202
Çizim 4.55 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Kuzey Cephesi	203
Çizim 4.56 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Güney Cephesi	204
Çizim 4.57 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Doğu Cephesi	205
Çizim 4.58 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Batı Cephesi	206
Çizim 4.59 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Sistem Detayı	207
Çizim 4.60 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Vaziyet Planı	208
Çizim 4.61 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Plan	209
Çizim 4.62 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Tavan Planı	210
Çizim 4.63 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Çatı Planı	211
Çizim 4.64 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – A-A Kesiti	212
Çizim 4.65 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – D-D Kesiti	213
Çizim 4.66 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – B-B Kesiti	214
Çizim 4.67 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – C-C Kesiti	215
Çizim 4.68 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Kuzey Cephesi	216
Çizim 4.69 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Güney Cephesi	217
Çizim 4.70 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Doğu Cephesi	218
Çizim 4.71 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Batı Cephesi	219
Çizim 4.72 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Sistem Detayı	220
Çizim 4.73 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Pano Detayı	221
Çizim 4.74 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon–Cam Bölme Detayı	221

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 Şemsuddin Ahmet Bey Hamamı plan şeması (Raif Vırmica'dan)	223
Şekil 2.2 Şemsuddin Ahmet Bey Hamam plan şeması (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)	223
Şekil 4.1 Gazi Mehmet Paşa Hamamı plan şeması (Raif Vırmica'dan)	224
Şekil 4.2 Gazi Mehmet Paşa Hamamı plan şeması (Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)	224
Şekil 4.3 Eski-Yeni Hamam (Tire) plan şemas (Canan Çakmak'dan)	225
Şekil 4.4 Hayreddin Paşa Hamamı (İstanbul) plan şeması (Aydın Yüksel'den)	225
Şekil 4.5 Hüsrev Paşa Hamamı (Bitlis) plan şeması (Olmuş M. Arık'dan)	226
Şekil 4.6 Edirnekapı Mihrimah Hamamı (İstanbul) plan şeması (Kemal Ahmet Aru'dan)	226
Şekil 4.7 Hacı Hamza Hamamı (İznik) plan şeması (Kemal Ahmet Aru'dan)	227
Şekil 4.8 Hüsrev Kethüda Hamamı (İstanbul) plan şeması (Ali Saim Ülgen'den)	227
Şekil 4.9 Çifte Hamam (Kastamonu) plan şeması (K. Kutgün Eyüpgiller'den)	228
Şekil 4.10 Fatih Sultan Mehmet Hamamı (Priştine) plan şeması (M. B. Yağlı'dan)	228
Şekil 4.11 Davud Paşa Hamamı (Üsküp) plan şeması (Ekrem Hakkı Ayverdi'den)	229
Şekil 4.12 Debboy Hamamı (Manastır) plan şeması (Ekrem Hakkı Ayverdi'den)	229
Şekil 4.13 Gazi Hüsrev Bey Hamamı (Saraybosna) plan şeması (Ciro Truhelka'dan)	230

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 4.1 Karşılaştırmalı Çizim Tablosu	232
Tablo 4.2 Karşılaştırmalı Çizim Tablosu	233

KISALTMALAR LİSTESİ

C.:	Cilt
mm.:	Milimetre
cm.:	Santimetre
m.:	Metre
km.:	Kilometre
m²:	Metrekare
gr.:	Gram
°C:	Celsius (Santigrat sıcaklık birimi)
a.g.e.:	Adı Geçen Eser
a.g.m.:	Adı Geçen Makale
M.Ö.:	Milattan Önce
M.S.:	Milattan Sonra
S.:	Sayı
s.:	Sayfa
yy.:	Yüzyıl

'Gideceğiniz yeri bilmiyorsanız, vardığınız yerin önemi yoktur.'
P. Drucker

1. GİRİŞ

Su, insanların yerleşik düzene geçmelerinde büyük rol oynamıştır. Yerleşme merkezini bir akarsu veya göl-gölet kenarında kurmak, eski insanların su temini için bulduğu en kolay yol olmuştur. Zamanla, medeniyet seviyesi yükselen toplumlarda su temini için çeşitli su yapıları inşa edilmiştir.

1.1. Konunun Tanımı

Prizren kenti, su ihtiyacını kentin çevresinde bulunan su kaynaklarından sağlamaktadır. Bu kaynaklardaki suyun kent içinde dağılımı çeşmelerle sağlanmıştır.

Su mimarisi Osmanlı şehirciliğinde de titizlikle üzerinde durulan konuların başında gelir. Su sağlamak veya her türlü sudan yeterince faydalanabilmek amacıyla geliştirilen mimari öğeler Osmanlı eliyle daha sistemli hale getirilmiştir. Hamam başta olmak üzere çeşme, sebil, şadırvan, su kemeri gibi kent dokusunu geliştiren, zenginleştiren bu mimari ürünleri küçümsenmeyecek durumdadır.

Osmanlıların önemli şehirlerinden olan Prizren, anıtsal mimarisi ile dikkati çeken bir kenttir. Bu mimarinin içinde su yapıları ayrı bir yer tutar. Osmanlılar kenti aldıktan sonra kentin imarına önem vermişler, bu maksatla kentin çeşitli mahallelerinde su yapıları inşa etmişlerdir. Hamamlar haricinde çeşmeler anıtsal mimarinin yanında küçük ölçekli olmalarına karşılık, kent tarihi ve kentsel dokunun gelişimi hakkında bizlere bilgiler verir.

“Prizren ili merkezindeki Gazi Mehmet Paşa Hamamı Koruma Önerisi” adlı tez çalışmasında kent merkezinde yer alan Osmanlı devri Gazi Mehmet Paşa Hamamı

üzerinde durulmuş, bu yapının mimari ve sanat değerinin belirlenmesi ile restorasyon önerisi yapılarak korunması çalışılmıştır.

1.2. Konunun Amacı

Prizren’de Osmanlı dönem içinde, çeşitli mahallelerde çok sayıda su yapısı inşa edilmiştir. Söz konusu eserlerin bir bölümü bazı nedenlerden dolayı günümüze kadar ulaşamamıştır.

Özellikle son yıllardaki hızlı kentleşme sonucunda ve gelişen teknolojiyle birlikte insanların su ihtiyacını karşılamak için şebeke su sistemi kurulmuştur. Bunun sonucunda su yapıları işlevlerini kaybederek kendi kaderlerine terk edildikleri görülmektedir. Son yıllardaki imar faaliyetlerine bağlı olarak birer birer ortadan kalkan veya yapılan yanlış onarımlar sonucunda asıl görünümlerini kaybeden bu yapılardan belkide en önemlisi olan Gazi Mehmet Paşa Hamamı’nın bugünkü durumunun tespiti, restitüsyon önerisi, restorasyon imkanlarının tespiti ve uygun işlev araştırması ile birlikte düşünüldüğü bir restorasyon projesi önermek bu çalışmanın en önemli amaçlarındanıdır.

1.3. Yöntem

Prizren merkez sınırları içinde bulunup, tarihi ve mimari özelliği olan Gazi Mehmet Paşa Hamamı ele alınmıştır.

Tezin çalışmasında ilk olarak Prizren Hamamlarıyla ilgili kaynak taraması yapılmıştır. Konumuzu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren bütün yayınlar belirlenmiş ve bunlar irdelenerek su mimarisi ile ilgili bölümler incelenmiştir. Ayrıca “Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü” (Instituti për mbrojtjen e monumenteve – Prizren) arşivi, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivlerindeki belgeler ve kaynaklar değerlendirilmiştir. Ayrıca Kosova - Priştine Üniversitesi Kütüphanesinde, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan yayınlar ve Türkiye’nin çeşitli üniversitelerinde yazılmış yüksek lisans tezleri incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci aşaması arazi çalışmasıdır. Prizren il merkezi taramasında 2 hamam belirlenmiştir.

Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı, Eylül 2008 yılındaki alan çalışması sırasında restorasyon uygulamasında olduğundan ve yetkililer tarafından fazla inceleme imkanı verilmediğinden sadece fotoğrafla belgeleme imkanı olmuştur. Dolayısıyla, Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı, Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden ve Raif Virmica'dan (Kosova Hamamları-Ankara, 2002) elde edilen çizimlerden (Şekil 2.1-2) gösterilmiştir. Gazi Mehmet Paşa Hamamı, Yüksek Lisans proje konum olarak ele alındığından, Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden alınan izinle inceleme imkanı bulunmuştur. Ayrıca yerinde detaylı ölçü alınarak tarafımdan rölöve, restitüsyon ve restorasyon öneri çizimleri yapılmıştır.

Yapı, belirli bir anlatım düzenine göre tanıtılmış, metinler fotoğraflarla desteklenmiştir.

'Tecrübe çok acımasız bir öğretmen. Önce sınavı yapıyor, dersi sonra öğretiyor.'
Vernon Law

2. PRİZREN ŞEHRİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ DURUMU

Bugün Prizrende mevcut olan tarihi eserler, bu şehrin çok eski bir yerleşim yeri olduğunu kanıtlamaktadır. Bunlardan bazıları Osmanlı İmparatorluğu dönemine, bazıları Bizans İmparatorluğu dönemine, bazıları daha önceki dönemlere dair savlarını ileri sürmektedirler.

2.1. Prizren Şehrini Coğrafyası

Kosova'nın ikinci büyük şehri Prizren'in koordinatları 42.23° Kuzey, 20.74° Doğu şeklindedir. Prizren, Kosova'nın güneybatısında, Gora bölgesinin hemen kuzeyinde yer alır. Civarı genellikle engebeldir ama düzlükler de mevcuttur. Rakım deniz seviyesinden 410 m. dir. Kentin en yüksek tepesinde bulunan Prizren Kalesi (Resim 2.1), Doğu Roma devrinden kalmıştır ve Osmanlı zamanında da geliştirilerek kullanılmıştır. Kale, şehre tam tepeden bakan bir konuma sahiptir ve bugün bakımsız sayılabilecek bir hâldedir.

Şehir, birçok yönde uzanan ulusal yol ağıyla Kosova'nın diğer bölgelerine bağlanır. Kuzeydoğusunda Priştine yolu; kuzeybatısında Yakova yolu; batısında Arnavutluk kara hududu sınır kapısına çıkan Dutluk yolu ve doğusunda, Şar Dağları'nın eteklerinde giden, oldukça engebeli, bol virajlı bir yol bulunur. Bu yol ilk ana nokta olan Brezoviça kayak tatil merkezine aktarırken, yolun devamı Priştine-Üsküp karayolu ile bağlanmaktadır (Harita 2.2-4).

2.2. Prizren Şehrini Tarihi

Bazı araştırmacılar Prizren'i antik "Theranda"yla bağlamaktadırlar. Bu nedenle burada eski çağ temellerinin mevcut olduğu düşünülmektedir.

Kuruluşundan günümüze kadar Prizren, birçok dönemi yaşamıştır. Prizren ve çevresindeki yerleşim yerlerinde yapılan arkeolojik kazıların sonucu, eski çağlara ait buluntular ortaya koymaktadır.¹

---

1 Ahmet S. İgciler, Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri, Prizren 2004, s.77

Bugünkü adıyla ilk kez Prizren'den XI. yy. başlangıcında söz edilmektedir. Prizren'in önemli bir ekonomi ve kültür merkezi olduğu çevrede, Bizans Çarı II. Vasilius'un 1019 tarihi beratında "Theranda" adıyla yer almaktadır. Bizans devrinde bu kentin yukarısında "Vişegrad" ile "Dervengrad" gibi kaleler yapılmıştır.²

Bölgede önceleri İilir boylarına mensup Dardan'lar yaşamıştır. Ayrıca Roma egemenliğinin maddi kalıntılarına da bugün bu yörenin, Şiroko, Naşets, Kruşa, Rahovça, Vlaşna, Reçane ve Muşitişte köylerinde rastlanmaktadır. Roma döneminde burada ilk kentin, yani Theranda'nın kurulduğuna inanılmaktadır. XIV. yy. başlangıcında Prizren Orta Çağ Sırp Devleti'nin önemli, ekonomik, siyasi ve kültür merkezi olmuştur.³

1073 yılında Prizren'de Bodin taç giyerek kendini Bulgar kralı ilan etti. Prizren Çar Duşan'ın ölümünden sonra 1355-1362 yılları arasında Çar Uroş'un payitaht yeri oldu. 21 Haziran 1455 yılında Fatih Sultan Mehmet kumandası altında bulunan Türk ordusu tarafından kesin olarak fethedildi ve Sancakbeyliği merkezi oldu.⁴

Prizren şehrinin Osmanlı idaresi altına girme tarihi hakkında araştırmalarda çeşitli düşünceler vardır. Bazıları 1455, bazıları ise 1459 tarihini ileri sürmektedir. Fakat bu tarihlerde önce Prizren şehrinin Osmanlı İmparatorluğu idaresi altına girdiğini çeşitli kaynaklar kanıtlamaktadır. Araştırmacılar Prizren'in Osmanlı idaresi altına girme tarihini 21 Haziran 1455 yılı olarak almaktadırlar.⁵

Prizren ve İşkodra'yı Ahmet Beg Evrenoszade fethetmiştir. Osmanlıların eline geçtikten hemen sonra Prizren, Sancak yöresinin yönetim merkezi olmuştur. Prizren'in bu görevi hakkında 5 Haziran 1570 yılında yazılan ilk belge Prizren Kanunnamesi'dir. Bu kanunnameye göre Prizren Sancağı'nda şu 5 nahiye anılmaktadır: Prizren, Hoça, Serserne, Trgovişte ve Bihor. Hacı kalfa, XVII. yy.'da Prizren Sancağı'nda şu 6 kadılığın bulunduğunu bildirmektedir: Prizren, Suha Reka, Prizren Avazı, Forçova, Bihor ve Trgovişte.⁶

---

2 Raif Virmica, Kosova Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s.7.

3 K. Jiricek, Trgovinski putevi i rudnici u srednjem veku u Srbiji i u Bosni, Sarajevo 1951, s.97

4 Altay Suroy Recepoğlu, Prizren Çeşmeleri, Türk Yazarlar Derneği Yayınları, Prizren, s.107.

5 Dr. Kemal Özgerin, Dr. Hasan Kaleşi, İsmail Eren: Prizren Kitabeleri Vakıflar Dergisi, İstanbul,1968.

6 Stojan Novkoviç, Hacı Kalfa, Spomenik SAN XVIII., Beograd, 1892, s.56-58.

Prizren şehri Sancak olarak, XV. yy.'dan XVII. yy.'a kadar Rumeli Eyaletine bağlı olduğu bilinmektedir. Bu yüz yıldan sonra Prizren şehri sancak olup, Hacı Kalfaya göre şu kadınlara ayrılıyordu: Kırçovs, Bihor, Trgovište, Suhrika (Suva Reka) ve Rahuça.⁷

XVII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle XIX. yy.'da, her yanlı ve güçlü kalkınma itibarıyla Prizren yüksek gelişme seviyesine ulaşmış. Prizren Mahmut Paşa yönetimi altında 1813 yılında eyalet merkezi olmuş. Bu unvanı 1831 yılında kaybetmiştir. Üsküp vilayetinin kurulmasıyla 1843 yılında Prizren Sancağı, Üsküp vilayetinin bünyesine girmiş. Prizren Vilayet Merkezi olarak 1865 yılında kabul edilen kanun ile yine eyalet merkezi olmuştur. Bu durumda ona Elbasan, Mate, Debre, Luma, Gusinye yöreleri, İpek yöresi, Metohiya, Kosova, Üsküp, Kalkandelen, Gostivar ve Doğu Makedonya'nın büyük bir bölümü, kuzeyde ise Vranje, Leskovça, Niş, Prokuplje ve Kurşumliya'ya kadar uzanan büyük yöreler de teslim edilmiş. Prizren Vilayeti 4 sancağı: Prizren, Üsküp, Niş ve Debre'yi kapsıyordu. 1878 yılında Berlin Barış Anlaşması'ndan sonra, Prizren'den Vilayet merkezi idaresi, Priştine'ye akatarılmış. O dönemde Prizren Sancağı'na ait 5 kaza (ilçe) varmış: Prizren, Rahovça, Kalkandelen, Gostivar ve Luma. Osmanlı döneminin sonlarında imparatorluktaki anarşi olaylarını ve yerel yöneticilerinin bölücü amaçlarını yok etmek için Osmanlı idaresinin kuvvetsiz kalması, Prizren'in yönetim görevi anlamını temelden yıkmıştır.⁸

1918 yılında Bulgaristan ve Macar egemenliği sona erince, Prizren yeni kurulan Sırp Hırvat ve Sloven krallığına bağlanmıştır. Bununla Sırpların toplumsal siyasal durumu düzeldikçe, Arnavutlar ve Türkler ise yine bir ulusal haksızlık durumu karşı karşıya gelmiştir. Krallığın 1921 yılında getirmiş olduğu anayasa gereğince Priştine merkez olmak üzere Kosova Bölgesi kuruldu, Prizren ise bir il olarak, İlçe ve belediye merkezi olmuştur.

II. Dünya Savaşı esnasında Prizren 1943 yılına kadar İtalya işgali altında bulunmuştur. I. Dünya Savaşının sona ermesinden Prizren 1947 yılına kadar Kosova bölgesinin merkezi idi. Ondan sonra ise merkez Priştine'ye taşınmıştır.

7 Dr. Skender Rizaj: Kosova Gjat Shekujve XV-XVII (XV-XVII asırlarda Kosova).

8 Raif Virmica, Kosova Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s.8-9.

2.2.1. Sosyal Durum

Kosova'nın güney batısında bulunan Prizren'de tarımcılık, hayvancılık ve ormancılık için uygun koşullar mevcuttur. Bu gibi şartlar yüzünden Prizren'de hayvancılık çok eskiden beri ilerlemiş, ticaret de genişlemiştir. Bunlar, Prizren'de yolların, hanların, kervansarayların, imaretlerin, menzillerin ve tekkelerin kurulmasını etkilemiştir.⁹

Bu gelişme XVII. yy. sonlarına kadar devam etmiş ve XVIII. yy.'da, çeşitli savaşlar yüzünden her bakımdan bir durgunluk göstermiştir. Fakat XVIII. yy. 2. döneminde yine Kosova'da Prizren şehri en önemli şehirler arasına girmiştir.

1689 – 1690 yıllarında başlayan Osmanlı – Avusturya savaşları etkisiyle meydana gelen trajik olaylara kadar Prizren'in büyük ve gelişmiş bir ticaret kasabası da olduğu biliniyormuş. Uzun zaman hüküm süren sakin durum ve her yönlü kalkınma, nüfus sayısının artmasına da neden olmuş. Öyle ki, 1655 yılında Prizren'de 12000 ev varmış. O dönemde Prizren'de hayvan ve hayvan ürünleri ticareti, özellikle yün ve deri ticaretiyle (tabakçılık) uğraşan çokmuş. Bu ürünlerden çoğu Belgrad'a hatta Almanya'ya bile ihraç edilirmiş. Zanaatçıların yaptıkları çok sayıda ürünler itibarıyla, özellikle silah üretiminde tüfek ve kılıç çok tanınmış ve bu sayede Prizren tüm Osmanlı Devleti'nde ün kazanmış.

Prizren, 1868-1874 yılları arasında Rumeli'de, en büyük Vilayet merkezi olduğu yıllarda; Prizren gazetesi, ders kitapları, salnameler gibi yayınlar yayımlanmış, yetişen bilim adamları, yazarlar, birçok yazılı eser ve vakfetikleri taşınmaz eser bırakmıştır.¹⁰

Buna paralel olarak Prizren şehri eğitim bakımından da Osmanlı idaresi döneminde çok parlak bir dönem yaşamıştır. Burada XV. yy.'dan XIX. yy. sonlarına kadar çok sayıda şairler yetişmiş, bunların arasında en tanınmış Suzi Efendi'dir.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa bölümünde en büyük zanaat merkezi olarak bilinen Prizren'de XIX. yy.'da çok önemli çarşılar varmış. Arasta Çarşısı'nda zanaatlar

---

9 Ahmet S. İgciler, Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri, Prizren 2004, s.78.

10 Altay Suroy Recepoğlu, Prizren Çeşmeleri, Türk Yazarlar Derneği Yayınları, Prizren, s.108.

çeşidine göre: Saraçlar, bıçakçılar, kazancılar vb. gibi çarşılar ayrılmış. Bu çarşı kent merkezindeki Arasta Köprüsü'nden Arasta Camii'ne kadar uzanmış. Şadırvan Çarşısı'nda ise ince zanaatlar yer alıyordu: Kuyumcular, tüfekçiler ve ahşap süslemelerini yapan zanaatçılar (marangozlar). Bundan başka bu çarşıda tellal dükkanları, eskiciler ve aşçılar da bulunuyordu. Prizren'de o dönemde 124 farklı zanaat türü ve çarşısıyla bağlı olan daha 8 meslek türü mevcutmuş. Ayrıca o dönemde Prizren silah yapımı ile de çok ünlü bir merkez olarak tanınmış.

Prizren XVIII. ve XIX. yy.'da çok sayıda sanatçıları bir araya toplayarak Rumeli'de en güçlü sanat merkezlerinden biri olduğu bilinmektedir. Bunlar yanı sıra XIX. yy.'ın ikinci yarısında Prizren ayrıca bağımsızlık hareketlerinin merkezi de olmuş. 1878 yılında Prizren'de Mehmed Paşa Medresesinde "Prizren Birliği" adı altında tanınmış Arnavut Birliği'nin toplantısı da düzenlenmiştir. Öyle ki Osmanlı idaresinin son dönemde Prizren çalkantılı ve önemli tarihi olaylar içinde bulunmuştur.

2.2.2. Ekonomik Yapı

XVIII. yy. 2. yarısında Prizren ve Kosova'daki diğer şehirlerin ekonomi durumu durgun bir haldeymiş. Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasında ticaret yolunun açılmasıyla, bu yerlerde ticaretin ve zanaatçılığın ilerlemesine sebep olmuş. Bu ilerleme Prizren ve Kosova'da bulunan diğer şehirleri de kapsayıp, Prizren şehrinin coğrafya durumu gayet elverişli olduğundan, burada çeşitli zanaatlar meydana gelmiş. Bunların arasında tabakçılık, saraççılık, terzicilik, demircilik, tüfekçilik gibi zanaatlar en fazla genişleyenlerdenmiş. Hususiyile tabakçılık zanaatı XVIII. yy. başlayıp, XIX. yy. sonlarına kadar devam etmiştir.¹¹

II. Dünya Savaşı sonrası Prizren'in ekonomi, kültür ve kentleşme açısından gelişmesi birkaç etaba ayrılmaktadır. Savaş sonrası çok geri kalmış Kosova'da, ekonomi-endüstri-madenciliğin gelişmesi için, 1947–1955 yıllarına kadar bütün yatırımlar bu alanlar için yönlendirilmiştir. Bu gelişmelere Metohiya-Dukacın bölgesi kasabaları ve Prizren dahil edilmemiştir. Bu dönemde Prizren geri kalmış, sadece zanaatçılığı

---

11 Hamit Altıparmak, Kosova – Prizren Osmanlı Eserleri, Balkan Aydınları ve Yazarları Yayınları, Prizren, 2001, 17.

geliştiren, endüstri ve endüstri işlerine sahip olmayan, pek az tarım ürünleri üreten, alt yapısı gelişmiş bir şehir haline gelmiştir.

1960'lı yıllarda Prizren'in ekonomi bakımından gelişmesi, endüstri açısından bir zanaatçılık geleneğine göre gerçekleşmeye başlamıştır. İlk önce ayakkabıcılar 1947 yılında ayakkabı fabrikasını kurmuşlar. Aynı yılda kuyumcular da kendi örgütlerini kurmuşlar. 1948 yılında metal işletme fabrikası, tekstil yönünde ise 1958 yılında tekstil fabrikası, 1963 yılında ilaç fabrikası, besin ve tarım endüstri şirketi kurulmuştur. Daha sonra ziynet eşyası üretimi fabrikası; ulaşım sektöründe, basın yayın sektöründe şirketler; perakende ticaret satış mağaza ve dükkânlarından oluşan şirket, metal üretim fabrikası, turizm sektöründe 2 adet otel vb gibi kuruluşlar hizmet vermeye başlamış.

Günümüzde ise ilaç fabrikası (özel sektör) ve kısmen metal işletme fabrikası faaliyetlerine devam etmektedirler. Ayrıca Prizren merkezinde bulunan otel misafirlerini ağırlamaktadır. Geriye kalan fabrikaların ve işletmelerin hepsi bölüm bölüm ya satıldı ya da harap halde durmaktadır.

2.2.3. Nüfus Yapısı

XVII. yy.'ın başlangıcında Balkan yarımadasının en büyük kasabalarından birisi olan Prizren'de 1623 – 1624 yılları arasında 12000 Müslüman, 200 Katolik ve 600 kadar Sırp bulunmaktadır.¹²

Prizren şehri nüfus bakımından en yüksek seviyesine 19. yy.'da varmıştır. Şemsettin Sami Bey'e göre, Kosova Vilayetlerinin altı sancağından biri olan Prizren sancağının 400 köyü ile 260.000 ahalisi varmış. Yalnız Prizren'de 48.000 nüfus, 24 cami, bir medrese, bir rüştiye, bir mektep ve birkaç köprü mevcuttur.¹³

1874 yılın salnamesine göre Prizren'de 3.687 ev, 22 mahalle, 12 han, 23 cami, 2 mescit, 4 medrese'de 15 türbe bulunmaktadır.

---

12 Kosova Dikur dhe Sot, NIP Novi Svet, GB "Borba" Beograd 1973, s.923.

13 Şemsettin Sami Bey, Kamus-ul Alam C. 2, 1899, s. 1495-96.

1876 yılına ait Kosova Vilayeti Salnamesi'ne göre Prizren'in nüfusu 39.952'ye düşmüştür. Bunların 30.716'i Müslüman, 7.458'i Hristiyan (Ortodoks-Katolik) ve 1.778'i Sinsar'dır.

1910 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre Prizren'de 30.385 kişiden oluşan 4.497 ailenin varlığı bilinmektedir. Bunlardan: 3.200 aile veya 23.800 kişi Müslüman, 870 aile veya 725 kişi Yunan-Vlah ve 92 aile veya 460 kişi Rum'dur.¹⁴

XIX. yy.'ın sonralında Prizren'in nüfusu en yoğun dönemini yaşamış. Öyle ki, 1874 yılına ait Kosova Vilayeti Salnamesi'ne göre o dönemde Prizren'de 43.922 nüfus yaşamaktadır. 1961 yılına kıyasen (28.062) bu sayının iki kat daha yüksek olduğu gözükmektedir. Bu aynı zamanda 1971 yılına kıyasen (41.011) 2.911 kişi için de daha yüksekti. Bu sayıdan 35.022'si Müslüman olurken, 8.300'ü de Hristiyandır.

Balkan Savaşları döneminde Sırp Ordusu, 31 Ekim 1912 yılında Prizren'i ele geçirmiştir. Sırbistan Krallığı'na katılırken, Prizren'in politik olaylarında ve toplumsal ekonomik ilişkilerinde büyük değişimler olmuştur. Ekonomik memnuniyetsizlikler nedeniyle XIX. yy.'ın sonlarında göze çarpan nüfus, yavaş yavaş azalmıştır. Bu yüzden Prizren Müslümanlarının büyük bir bölümü Türkiye'ye göç etmiştir. Bu göç 1912 yılında ve daha sonraki yıllarda daha da yoğunluk kazanmıştır. Öyle ki 1910 yılında nüfus sayısı 21.244 olurken, 1913 yılında bu sayı 18.174'e inmiştir.

Prizren'de 1991 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre 175.413 kişi yaşamaktadır. Son bilgilere göre bu sayının 180.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Bugün Prizren'de sadece 4.461 kişinin Türk olarak kayıt yaptığı görülmektedir. Bu durum önceki yıllara kıyasen kentteki Türklerin azaldığını göstermektedir: 1961 yılında 8.405 kişi Türk olarak kaydını yaparken, 1971 yılında 5.794, 1981 yılında 5.701 kişinin Türk olarak kayıt yaptığı görülmektedir. Oysa bugün Prizren'de bu sayıdan çok daha fazla Türk'ün yaşadığı bilinmektedir. Bugün Prizren'de ahalinin %70'inin Türkçe konuşması bunu en iyi bir biçimde kanıtlamaktadır.¹⁵

---

14 Kosova Dikur dhe Sot, NIP Novi Svet, GB "Borba" Beograd, 1973, s.929.

15 Raif Virmica, Kosova Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s.13.

2.2.4. Mimari Yapılar

Osmanlı idaresi altına düşen Prizren şehri, ilk yıllarda her bakımdan ilerleme göstermiştir. Bilhassa Kosova-İşkodra yolunun açılmasıyla ve Adriyatik Denizi yoluyla doğuyu bağlayan yolun oluşu, Prizren şehrini ister ekonomi, ister kültür, ister siyasi bakımından çok kuvvetli bir merkez haline getirmiştir.¹⁶

Bu dönemde Prizren'de çok sayıda dükkan, değirmen, kervansaray, köprü ve okul gibi mimari eserler kurulmuştur.¹⁷

Hicri 1291/miladi 1874 yılına ait Kosova Vilayeti Salnamesi'ne göre, Prizren'de 25 cami, 100 kitabı olan bir kütüphane, 8 tekke 15 türbe 4 kilise, 563 dükkan, 13 han 2 hamam, 125 değirmen ve 150 çeşmenin varolduğu ileri sürülmektedir.¹⁸

1896 yılında Prizren'de: 1 kale, 1 eski saray, dört taburluk 1 kışla, 1 askeri hastane, 1 telgrafhane, 25 cami, 1 mescit, 4 medrese, 1 kütüphane, 1 rüştiye mektebi, 2 hamam, 4 iptidai mektebi, 3 kilisesi, iki saat kulesi, büyük çarşısı, 1389 dükkânı, çok sayıda kerhane, birçok tabakhane, çarşı ortasında 1 şadırvan, karakol haneler, 1 belediye dairesi, büyük bir devlet hanı, 2 kıraathanesi, 38 belediye dükkânı, 1 gaz hanesi, 1200 metre lağım, 1 kız kulesi, Bistriça deresi, üzerinde biri taş diğerleri ahşap olmak üzere 9 köprü, 15 değirmen, 130 çeşme bulunmaktadır. 1900/01 yılına ait salnamede de aynı bu eserler gösterilmektedir.

Prizren'de Osmanlı döneminde inşa edilen mimari eserleriyle ilgili "Kamus'ul A'lâm-Şemsettin Sami Bey" bilgilerine göre, "Prizren'in çok güzel bir şehir olduğunu, orada 38.000 kişinin yaşadığını yanı sıra, büyük bir çarşısı, 24 camii, 4 medresesi, 1 rüştiyesi mektepleri, 1 kalesi, 1 hükümet konağı, harap olmuş eski bir sarayı, çok akarsuları, çeşmeleri, birkaç köprüsü, 1000 dükkanı ve Tabakhanesi vardır" diye bildirilmektedir. 1976 yılında Ayverdi'nin bu topraklarda yaptığı araştırmasında, "Prizren'de: 38 cami, 4 mescit, 5 medrese, 5 mektep, 3 türbe, 6 tekke, 2 köprü, 3

---

16 Prizren Kültür Anıtları Koruma Kurumu, el yazısı kaynağı.

17 Hasan Kaleşi i İsmail Redjep Prizrenac Kukli Beg i njebove zaduzbine, (Prizrenli Kukli Bey ve Onun Vakfiyeleri), Prilozi za orijentalnu filologiju VIII-IX, Sarajevo, 1960.

18 Raif Virmica, Kosova Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s.19.

çeşme, 1 saat kulesi, 1 kale, 1 askeri hastane, 1 kütüphane ve 2 zaviyenin var olduğu bildirilmektedir".¹⁹

Mahmud Paşa'nın bırakmış olduğu ve Hicri 1247 / Miladi 1831 yılında adliye tarafınca tasdik edilen vakıfnamesine göre Osmanlılar'ın Prizren'de buldukları süre içerisinde iki hamamın inşa edildiği tespit edilmiştir:

- Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı,
- Gazi Mehmet Paşa Hamamı.

1926 yılında Prizren Bülbüldere semti – Saray Mahallesinde eski camii yanında inşa edilen yeni bir hamam ise Mahmud Paşa'nın vakıfnamesinde kayıtlı olmadığından, (Osmanlı dönemi içerisinde yer almadığından) tezimizde yer almamıştır.

Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı (Şekil 2.1 – 2 / Resim 2.11 – 15)

En son incelemede (9 Ekim 2008) tamirat devam ettiğinden, içine girip birkaç fotoğraf çekmek dışında inceleme izni verilmemiştir. Dolayısıyla yazılanların büyük bir kısmı Raif Vırmica'nın "Kosova Hamamları" (Ankara,2002) eserinden alıntı olacaktır.

Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı Prizren'de Körağa mahallesinde bulunmaktadır. Kadınlar ve Erkekler bölümü olmak üzere çifte hamamlar grubundandır. Hamam tamamen moloz taştan inşa edilmiştir. Kadınlar kısmı erkekler kısmına nazaran daha küçüktür. 1972-75 yılları arasında yapılan restorasyonda kadınlar ve erkekler kısmını ayıran bazı duvarlarda geçitler oluşturulmuş ve hamam müzeye dönüştürülmüştür. Halvetler ve sıcaklık kısmı sekizgen kasağa oturan, üstleri kurşunla kaplı kubbelerle örtülüdür. Toplam 7 adet kubbe vardır. Hamamın girişi olarak külhan kısmından koridor yapılarak faydalanılmıştır. Bu koridorun boyutları yaklaşık olarak 12.8 x 2.8 m. dir. Hamamda kadınlar kısmında üç, erkekler kısmında ise dört halvet bulunmaktadır. Halvetlerin boyutları da yaklaşık olarak 550 x 550 cm. dir. 19. yy.'ın sonlarında ahşap olan eski kule yerine bugünkü saat kulesi halvetlerden biri kapatılarak inşa edilmiştir. Ampir tarzda inşa edilen kulenin yıkık olan tepesi de 1972-75 yılları arasındaki restorasyonda tamir edilmiştir.

---

19 Raif Vırmica, Kosova Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s.20.

Zamanında Prizren’de bu adla bir hamamın var olduğunu “Evkaf Kuyud-i Kadimesi, 73 sayılı defterinin 64-65 sayfalarındaki 31-32 sırasında yazılan malumattan öğreniyoruz.²⁰ Belgenin devamında Evrenos Bey’in oğlu Ali Beyzade, yani Evrenos Bey’in ikinci batını (soyu) olan Ahmed Şemsuddin Bey tarafından inşa edildiği bildirilmektedir. Belgede bu hamamdan başka Ahmed Şemsuddin Bey’in Yunanistan’da Yenice Vardar, Vodine ve Bulgaristan’da Tatar Pazarı’nda yaptırdığı geniş hayratına irad olarak birçok yerde vakıflar bırakmış, yanı sıra Prizren’de bir hamam dahi vakfetmektedir. Bu hamamın vakfiye tarihi Evail-i Cemaziyülevveli yani Kanunevvel 1498 yılının ortalarında inşa edildiği bildirilmektedir.

Hacı Ramadan (Kör Ağa) Mahallesi’nde bulunan Saat Kulesi’nin bitişiğinde Osmanlılar döneminde hizmet veren ve bugün “Arkeoloji Müzesi” olarak kullanılan bir hamam hala mevcuttur. Fakat adının ne olduğu bugüne kadar tespit edilememiştir. Nitekim, söz ettiğimiz Ahmed Şemsuddin Bey Hamamı’nın, aslında bu hamam ait olduğunu kesin olarak söylemek gerekir.

Bu hamamın XV. yüzyılda inşa edildiğine dair bir tereddütün olmadığını hamamın bugünkü mimari özelliklerinden anlaşılmaktadır. “Sveta Bogoroditsa Leviška” Kilisesi’nin 1410 yılında camiye dönüştürüldüğünde, cami civarında gelişen mahallede o dönemde bu hamamın da inşa edilmesi kesinlik kazanmaktadır.

O dönemde (XV. yy’da) Prizren’de Atik-Cuma Camii dışında namazgah ve Kale’deki camiler dair, başka cami olmadığından dolayı Ahmed Şemsuddin Bey Hamamı’nın da bu cami yakınlığında inşa edilmesinden başka olanağın olmadığını göstermektedir ki bu olguyu yine de hamamın 1498 yılındaki inşa tarihi ve hamamın “Cuma Cami” yakınlarında bulunması doğrulamaktadır. Ahmed Bey Hamamı’nın Gazi Mehmed Paşa Hamamı’ndan çok daha önce inşa edildiği anlaşılmaktadır.²¹

---

20 Ekrem Hakkı Ayverdi , Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri-Yugoslavya, C.3, İstanbul, 1981, s. 209.

21 Raif Virmica, Kosova Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s.19-20.

1972-75 yılları arasında 3 yıllık bir restorasyon geçirmiştir. Ondan önce çok harap durumda olan hamamın iç kısmında değişiklikler yapılarak restore edilmiş ve müzeye çevrilmiştir. Yapılan değişikliklerle hamamda odalar dışında başka hemen hemen hiçbir şey bırakılmamıştır. Bu durumu Raif Vırmica “Kosova Hamamları” eserinde aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

Bugün Arkeoloji Müzesi’ne çevrilmiş hamamın iç kısmındaki eski bölümlerin tümü mevcuttur. Yapılan onarımda kubbelerin eski kurşun kaplamaları yerine yeni kurşun örtüsü taktırılmıştır, duvarlarda da büyük bir ölçüde müdahaleler olmuştur. Onarımdan önce hamamın çok harap olduğunu biliyoruz. Bu onarımda aynı zamanda hamama çok daha geçlerde eklenen Saat Kulesi’nin yıkılmış olan üst kısmı da tamamlanmış ve bugünkü halini almıştır.

Hamam avlusuna iki kanatlı ahşap kapıdan girilir. Onarım esnasında hamam önündeki avluya eski dönemi andırmak amacıyla kaldırım döşenmiştir. Avlunun sağında bir sofa ve bir oda bulunmaktadır. Avluda eskiden kalma büyük kazanlar yanı sıra büyük toprak çömlükleri, “Esmâ Hanım” taş çeşmesi ve çok sayıda mezar taşları bulunmaktadır. Hamamın, müzeye dönüştürülmesi esnasında hamama üç ahşap giriş kapısı eklenmiştir. Sağdaki kapıdan girilen ve ön sundurmayla başlayan hamamın iç bölümleri, kendine ayrı dönemleri andıran arkeoloji buluşlarında elde edilen elemanlara göre ayrılmıştır. Ön sundurma içten tonozdur ve çatı camlarıyla donatılmıştır. Hamamın merkezinde Saat Kulesi’nin duvarları ek olarak inşa edilmiştir. İçten kubbeler dört yandan gelen tonozların kesişmesinden doğan müsellelere basar ve tepe camlarıyla donatılmıştır. Sol taraftaki sundurma ve hamamın merkez bölümündeki kapıdan girilen bölümler depo olarak kullanılmaktadır.

Hamamın çatısı önünde beşi bir sırada, ikisi yan tarafın arkasında toplam 7 kubbesi vardır. Çatının arka bölümünde bir tonoz, ön kısmında da bir sundurma yer almaktadır. Arka bölümde ön kısmından daha küçük olmak üzere daha bir sundurma da yer almaktadır. Kubbeler, tonoz ve sundurma çatıları kurşunla kaplıdır ve tepe camlarıyla donatılmıştır.

Hamamın çok eskiden hizmet verdiği ve rivayete göre bu hamamın yerinde Bizanslar zamanında bir kaplıcanın da var olduğu bildirilirken, Osmanlılar döneminde yıkılan kaplıcanın temellerinde bu hamamın inşa edildiği de ileri sürülmektedir.

Hamamın hizmet verdiği dönemde sadece erkeklere ait, belli günlerde bu hamama kadınların da geldiği ileri sürülmektedir. Hamam “Arkeoloji Müzesi” olarak her gün seyircilere açıktır. Hamam 452 m² lik bir alana sahiptir (avlu 158 m², bina 294 m²).²²

Fotoğraf çekimi esnasında (9 Ekim 2008) yapılan kısa incelemede, hamamın içinde büyük bir tadilatın yapıldığı ve iç duvarlarının büyük bir kısmında sıva yenilemesi olduğu görülmüştür. Zeminlerde yenilenmeler devam ederken, saat kulenin olduğu yerlerde çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Halvetlerin bazılarında orijinal hamam moloz taş duvarları açıkta bırakılıp sıva uygulaması yoktu. Hamamın dış kısmında çalışma devam etmemekteydi. Çatı kurşunlarında kararmalar vardı, dış taş duvarlarında da kararmaların olduğu görülmüştür.

Avluda sergilenen büyük kazanlar, büyük toprak çömlekler, Osmanlı döneminden kalma mezar taşları ve Esmâ Hanım Çeşmesi de dahil hiçbir eser koruma altına alınmadan tadilatın devam ettiği tespit edilmiştir.

---

22 Raif Vırmica, a.g.e., 2002, s.21-22.

'Dağlar nice yüksek ise, yol onun üstünden geçer.'
Yunus Emre

3. HAMAM MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

İnsanoğlu milattan önceki dönemlerde yıkanmak için durgun sulardan ya da akarsulardan yararlanıyordu. Eski Mısırlılar için Nil Irmağı'nda yıkanmak dinlerinin bir gereği idi. Hindistan'da insanların hem beden hem de ruhlarını temizlemek için Ganj Irmağı'nda yıkanmaları dinsel inançlarından kaynaklandığı söylenmektedir.²³

3.1. Genel Tanımlama

İnsanoğlunun yaşamsal gereksinimlerinden biri olan suyun farklı amaçlarda kullanımı, su kemerleri, bentler, su toplama havzaları, sarnıç, çeşme, sebil, şadırvan ve hamam gibi farklı su yapılarının inşasına yol açmıştır. Bu yapı türlerinden biri olan hamamlar, insanların yıkanma ve temizlenme ihtiyacına cevap vermektedir. Bunun yanı sıra, hamamlar her dönemde toplumların dini inançları doğrultusunda mimari şekillenme göstermiş ve sosyal yaşantılarının bir parçası olmuştur. Roma ve Bizans dönemi hamamlarında havuzlarda yıkanılmasına karşın, Türk hamamlarında kurnalardan akan su ile yıkanılması, bu yapı tipine İslam Dini'nin getirdiği bir etkidir. Ayrıca, Türk toplumundaki bazı geleneklerin (kına, gelin, loğusa hamamı vs.) gerçekleştirildiği bir mekan olması açısından, hamamlar sosyal yaşamın önemli bir parçası olmuştur.²⁴

İnsanların bilinçli olarak temizlenmeye başlamaları binlerce yıl öncesine tarihlenir. Eski dönemlerden itibaren çeşitli medeniyetlerde hamam binalarına rastlanır. Hamamlar, Roma İmparatorluğu döneminde yaygınlaşmış, yıkanmanın dışında sosyal ve kültürel bir merkez haline gelmiştir. Dinleri gereği Müslümanlar, özellikler Türkler, hamama büyük önem vermişlerdir.²⁵

Hamam kelimesi, Arapça'da hammam: banyo²⁶, İbranice'de Hamam: sıcak olmak²⁷ sözcüklerinden türetilmiştir. Sözlük anlamı 'ısıtılan yer' demek olan sözcük,

---

23 Anonim, "Hamam" Maddesi, Ana Britannica, Cilt:10, İstanbul, 1986-1988, s.330.

24 M. And, Türk Hamamının Kültürümüzde ve Sanatımızda Yeri ve Önemi, Ulusal Kültür, 5, Ankara, 1979, s.55-77.

25 Semavi Eyice, Hamam, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1997, C.15, İstanbul, 1997.

26 F. Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara, 1982, s.385.

27 A.S. Ülgen, Hamam maddesi, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1950,C.5, s.174.

insanların temizlenme ve yıkanma ihtiyaçlarını karşılayan yapıların genel adı olarak kullanılmaktadır.

3.2. Tarihsel Gelişim

Gerek sağlık, gerekse inançlar, suyla olan bu ilişki düzenli bir temizlik alışkanlığına dönüşmüş ve insanlar yıkanmak için yapılar inşa etme ihtiyacını hissetmişlerdir. Yıkanmak için yapılan ilk kapalı mekanların izlerine Hindistan, Eski Mısır, Antik Ege ve Yunan uygarlıklarında rastlanmaktadır.²⁸

3.2.1. İlk Hamamlar

Asurlular Devrine ait Kral Adadniraris Sarayı harabelerinde bir hamam bulunduğu ve Seylan Adası'nda, Pokuna denilen hamam harabelerinin varlığından söz edilmektedir.²⁹

Mısır'da, Tell al-Amarnah'daki kazılarda ortaya çıkarılan hamamlar ilk hamam örneklerindedir.³⁰

Viranşehir dolaylarında, Tell Halaf'ta, M.Ö 3000 yılına ait, eski şehir kalıntılarında, zemine tuğla veya sıkıştırılmış mıcır üzerine asfalt benzeri malzeme serilmiş yıkanma odaları bulunmuştur. Toprak künkler ile su getirilmiştir. Pis sular için ise zeminde kanalizasyon tertibatı oluşturulmuştur.³¹

Zincirlihöyük'te, MÖ 1200 yıllarına doğru Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Geç Hitit devletlerinden birine ait, hamam kalıntılarına rastlanmıştır.³²

Günümüz hamamları gibi, içi ısıtılan, sıcak su akan binalara ilk olarak M.Ö. 5. yy'da Atina'da rastlanmaktadır. Bunlar halka açık bağımsız hamamlardır. Bu hamamların plan şeması daire planlı bir oda ile yanındaki dikdörtgen odalardan oluşmaktadır. Bu

---

28 Orhan Yılmazkaya, *Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık-Türk Hamamı-İstanbul Hamamları Rehberi*, Çitlembik Yayınları, no 21, İstanbul, 2002.

29 Kemal Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, Doçentlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1949.

30 Şeyda Güvenç, *Antalya Kaleiçi'nde Yenikapı, Gavur Hamamı Restorasyon Projesi (1)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1997.

31 Tülay Taşçıoğlu, *Türk Hamamı*, TTKO Yayınları, İstanbul, 1998.

32 Semavi Eyice, *Hamam*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.15, İstanbul, 1997.

şema, uzun yıllar hamam mimarisinin planı olarak kullanılmıştır. Zaman içinde hamamların sayısı artmış, ısıtma sistemleri gelişmiştir. Olympia'daki hamamın ilk evresinde (M.Ö. 5. yy sonu), soba ile ısıtılan bir sistem, 4. evresinde ise (M.Ö. 2. yy sonu), "hypocaust" sistemi ortaya çıkarılmıştır.³³

Yıkama, Antik Yunan döneminde yaygınlaşmış ve önem kazanmıştır. Yunanlılar, suyu hem ruhu ve bedeni temizleyen bir araç olarak kullanmışlar, hem de suyun vücudu dinlendirme özelliğinden faydalanmışlardır.³⁴ Önceleri basit bir çeşme ve yalaktan ibaret olan Yunan hamamına, IV. yy'da taş veya tuğladan yapılmış küvetler eklenmiştir.³⁵

3.2.2. Roma Hamamı

Bağımsız hamam yapılarının gelişimi Roma İmparatorluğu ile başlamıştır. Romalılar ilk zamanlarda hamamlara büyük ilgi göstermeseler de, sonradan Yunan modellerini örnek alan yapılar inşa etmişlerdir.³⁶

Eski Yunan'da hamam binalarının ne şekilde olduğu hakkında yeterince bilgi yoktur. Deniz ve derelerde spor banyolarının ve temizlik için büyük halk hamamlarının olduğu, Gymnase'lerinde soğuk ve sıcak hamamların varlığı bilinmektedir.

MÖ. 4. yy'da, Yunanistan'da oldukça gelişmiş bedeni terbiye ve tedavi müessesesi halini almış hamamlar vardır. İmparatorluk döneminden önce, Roma'da halka mahsus hamamlar inşa edildiğine dair bilgi yoktur. MO. 1. yy'da Sergius Orata isimindeki mimarın buluşu olan döşeme altından ısıtma sisteminin (hypocaust) esas alındığı hamam mimarisini ve bu ısıtma tekniği üzerine kurgulanmış halk hamamlarını ilk olarak Roma'da görmekteyiz.³⁷

---

33 H. Abbasoğlu, Hamam, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.2, YEM Yayınları, İstanbul, 1998.

34 H. Abbasoğlu, a.g.e.,1998

35 Nadide Seçkin, 19. Yüzyıl İstanbul Saray Hamamları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Devlet Müh. ve Mim. Akademisi, İstanbul, 1980.

36 Kemal Ahmet Aru, a.g.e, 1949.

37 S. Onurkan, Anadolu'da Eski Yunan ve Roma Arkeolojisi, Anadolu Uygarlıkları, C.3, İstanbul, 1985, s.474.

Roma Hamamları, alttan ısıtılmalı anıtsal mimarileri ve bezemeleri ile dünya sanat tarihinde özel bir yere sahiptirler. Roma İmparatorluğu'nun yayıldığı bütün coğrafyalarda halk hamamlarına ve zenginlerin evlerinde özel hamamlara rastlanır.³⁸

Tepydarium; Apodyterium veya Frigidarium'da soyunulmadığı hallerde, içinde soyunulan, terlenen, hatta keselenilen ilk odadır. Buradan geçilen Caldarium'un içinde sıcak su dolu havuz vardır. Havuzun etrafı, banyodan sonra oturmak için yapılmış sıralar ile çevrilidir.

Ardından Frigidarium'a geçilir. Burada bir veya iki basit soğuk su havuzu mevcuttur. Soğuk suya dayanamayanlar için, Palaestra'da, açık havada pisinler bulunmaktadır. Laconicum, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde İmparator Agrippa tarafından oluşturulmuş buhar banyosudur. Kür, hazım ve yemeğin verdiği rahaveti atmak için kullanılan bir hacimdir.³⁹

Roma halk hamamları, yıkanma işlevinin yanı sıra eğlence ve yarışların düzenlendiği, spor ve beden eğitimlerinin yapıldığı kültürel ve sosyal içerikli yapılarıdır. Yıkanma bölümlerinin dışında, eğitim ve toplantı salonları, vücut geliştirme ile ilgili bölümler ve dükkan gibi bir çok bölümden oluşmaktaydı.⁴⁰

Roma Hamamları'nda en dikkat çekici unsur, gelişmiş ısıtma sistemleridir. Hypocaust'da yanan ateşin kızgın dumanı ve bu ateş üzerinde kaynayan suyun buharı, döşemelerin altında (hypocaust) ve duvarlarda, toprak künkler yardımıyla, dolaştırılarak merkezi ısıtma sağlanmıştır. Vitruvius bu sistemi M.Ö. 1. yy'da Sergius Orata'nın bulduğunu ileri sürmüştü de, arkeolojik buluntular Helenistik dönemden bu yana kullanıldığını işaret etmektedir.⁴¹

Putperestlik döneminde Roma Hamamı'nda Romen başlıklı sütunlar üzerine oturan dairesel kemerler vardır, zemini renkli mermerdendir, asıl hamam kısmı dikdörtgen

---

38 Semavi Eyice, Hamam, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.15, İstanbul, 1997.

39 Kemal Ahmet Aru, a.g.e., 1949.

40 A.S. Ülgen, a.g.m. s.174-178; M. Sözen, U. Tanyeli, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1996, s.99; C.E. Arseven, Hamam maddesi, Sanat Ansiklopedisi, C.2 İstanbul, 1983, s.678-689; K. Klinghardt, Turkische Baeder Stuttgart, 1927, s. 4-5; M. Yazıcı, "Ankara Klasik Çağ Yapılarından Roma Hamamları", Ankara Sanat, S.28, Ankara, 1968, s.18-19; K. Aru, a.g.e., s.12-26.

41 H. Abbasoğlu, a.g.e., 1998.

veya dairesel bir havuzdan ibarettir. Bu dönemde hamamlar genellikle tabii kaynak sularının yakınında kurulmuşsa da, kanallı ve külhanlı olanları da vardır.⁴²

M.Ö. 2.yy içinde artan yıkanma gereksinimi sonucu zenginlerin hayır için yaptırdığı hamamların sayısı artmıştır. Buralara girmek için ödenen ücretin kaldırılması Roma'da gerek toplumsal, gerekse mimari gelişmeler için altyapı oluşturmuştur. Özellikle imparator Augustus döneminde (M.Ö. 27- M.S. 14) tesisler gelişmiş, yıkanmanın spor ve eğitimin üstün tutulduğu sonraları 'Roma Hamamı' denecek olan bağımsız hamam yapıları ortaya çıkmıştır. Pompei'deki Stabian Hamamı bilinen ilk genel hamamdır.⁴³

Roma imparatorluk hamamları, döşeme, duvar ve tavanları mozaik ve mermer kaplamalarla bezeli, dev ölçülerde ve gösterişli yapılardır. Hamamlar; eğlenilen, spor müsabakaları yapılan, büyük salonlarında filozofların, şairlerin, dinleyicilerin bir araya geldiği sosyal bir odak noktası haline gelmiştir. İmparatorlar tarafından yaptırılan ve 'İmparator Tipi' olarak adlandırılan hamamlar, oldukça geniş ve anıtsal boyutlardadır.⁴⁴ İmparatorluk dönemi hamamlarının günümüze ulaşan en önemli örnekleri Roma'da Titus, Caracalla ve Diocletianus Hamamları'dır. Bu hamamlar heykellerle dolu bahçeler içerindedir ve etraflarında dükkânlar, bahçeler, beden eğitimi avluları, kütüphaneler, ders salonları ve okuma odaları vardır.⁴⁵

Roma hamamlarının birden fazla sayıda girişleri vardır. Kadınlar, erkekler, köleler ve hizmetlilerin girişleri ayrı kapılardan sağlanır.⁴⁶

Roma Döneminin bir devamı olarak sayılan Bizans Devrinde hamamlar, anıtsal görünüşleri ile Roma geleneğine uygun bir gelişim gösterdikleri, buna karşın, hamamların mimarisi hakkında yıkıntılar dışında bilgi verecek, sağlam kalabilmiş bir örneğin günümüze ulaşmadığı bilinmektedir.⁴⁷

---

42 Kemal Deniz, Hamam Mimarisi, TTOK Belleteni, no 97, İstanbul, 1950.

43 Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Hamam, C.10, Ana Yayıncılık A.Ş, İstanbul, 1998.

44 Birsan Erat, Anadolu'da Türk Hamam Mimarisi, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara, 1999.

45 Sezer Orhan, Hamam Mimarisi ve Çardaklı Hamam, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, İstanbul, 2003.

46 Canan Çakmak, Tire Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s.8.

47 Kemal Ahmet Aru, a.g.e., s.23-26.

Bizans döneminde inşa edilen hamamlar, Roma döneminin devamı niteliğindedir. İstanbul, Constantinus, Arkadius, Zeuxippos ve Evdoksiya hamamları Bizans döneminden birkaç örnektir.⁴⁸

Bizanslılar hamamları kendilerinden önce aynı topraklarda yaşamış olan Romalılarından, Türkler de XI. yy'da karşılaştıkları Bizanslılardan almış ve geliştirmişlerdir. Mekan özellikleri açısından birbirine büyük ölçüde benzeyen Roma Hamamı ve Türk Hamamı dini ve geleneksel nedenlerden dolayı birbirlerinden oldukça farklıdır.⁴⁹

3.2.3. Türk Hamamı

Türkler için temizlik ve yıkanma hem Orta Asya'da sürdürdükleri yaşamın bir parçası olması hem de dini nedenlerden dolayı büyük önem taşımıştır. Evlere, saraylara, külliyeleere, çarşılarla kadar ihtiyaç duyulan her yerde çok sayıda hamam yaptırmışlardır.⁵⁰

3.2.3.1. Selçuklular ve Beylikler Dönemi

Anadolu'nun fethinden önce, Türklerin yaşadıkları bölgelerde ne çeşit hamam inşa ettiklerine dair bilgimiz yoktur. Bununla birlikte göçebe Türklerde çerge adı verilen çadır hamamlarının olduğu ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad'ın da Hamam-ı Seferi denilen bir çadır hamamı ile sefere çıktığını yayınlardan öğrenmekteyiz.⁵¹

Artuklular Güneydoğu Anadolu'da Türk Dönemi hamamlarının ilk örneklerini vermişlerdir. XII. yy. başlarında Mardin'de inşa edilen Maristan Hamamı'nın Anadolu'daki en eski tarihli Türk Hamamı olduğu kabul edilir. 1220-1222 tarihlerinde Diyarbakır'da yaptırılan Artuklu Sarayı'nda, Oktay Aslanapa'nın yaptığı

---

48 BE-SE, Bizans Hamamları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, 110/1951, s.13.

49 Şeyda Güvenç, Antalya Kaleiçi'nde Yenikapı, Gavur Hamamı Restorasyon Projesi (1), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1997.

50 Tülay Taşçıoğlu, Türk Hamamı, TTOK Yayınları, İstanbul, 1998.

51 O. Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, O. Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 2003, s.130, s.370, Yılmaz Önge, Külliyelerimizin Yıkılan Hamamları, Önasya, C.7, S.74, Ankara, 1971, s.45.

kazılarda altın mozaik bezemelerle süslü bir hamam ortaya çıkarılmıştır. Anadolu Selçukluları döneminden günümüze çok az sayıda hamam ulaşmıştır. Kayseri'deki Köçük Hamamı aslında bir Danişmentli yapısıdır, ancak 1210'da geçirdiği yoğun onarımdan dolayı Anadolu Selçuklu Hamamı olduğu söylenebilir. Çifte hamam planında bir yapıdır. Kümbet Hamamı (Kayseri), Sultan Hamamı (Kayseri), İçkale Hamamı (Alanya), Alara Kalesi Hamamı (Alanya) diğer önemli örneklerdir.⁵²

Ayrıca, kaynaklarda İran'da Kirman'ın güneyinde Nigar'da bulunan bir Büyük Selçuklu hamamının varlığından söz edilmektedir.⁵³

Selçuklular ve Beylikler dönemi çarşı hamamlarının sıcaklık bölümlerinde genellikle dört eyvanlı, köşeleri halvet hücreli, Türk yapı sanatında çok eskilere dayanan bir plan şemasına bağlı kalınmıştır.⁵⁴

3.2.3.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlılar, su kemerleri, maslaklar, maksemeler, açık ve kapalı sarnıçlar, şadırvanlar, selsebiller, çeşmeler, hamamlar gibi pek çok su yapısı inşa etmişler, bu yapılar arasından hamamlara büyük önem vermişlerdir.⁵⁵

Anadolu Türk hamamları, Roma hamamlarına göre daha mütevazı ölçülerde inşa edilmiştir. Dışa kapalı ve dışarıdan sade görünümlü, ancak iç mimarisi ile etkileyici yapılarıdır.⁵⁶

Osmanlı'da hamamlar, külliye içerisine yapıldıkları gibi, tek olarak da inşa edilmiştir. Bir külliye hamam yapılacaksa, genellikle ilk inşa edilen yapı hamam olmuştur. Bunda amaç, yıllarca sürecektir olan inşaat sırasında işçilerin temizliğini sağlamaktır.⁵⁷

---

52 Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Kumkapı, Gelişim Yayınları A.Ş., İstanbul, 1986.

53 Yılmaz Önge, Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara, 1995, s.9.

54 Semavi Eyice, Hamam, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.15, İstanbul, 1997.

55 Semavi Eyice, a.g.e.,1997.

56 Canan Çakmak, Tire Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s.9.

57 Orhan Yılmazkaya, Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık-Türk Hamamı-İstanbul Hamamları Rehberi, Çitlembik Yayınları, no. 21, İstanbul, 2002.

Hamamlar, Osmanlı Mimarlığı'nın sayıca en zengin yapı türlerinden biridir. Bunun birinci sebebi, iyi gelir getiren kurumlar oldukları için hayır amaçlı olarak vakfedilmeleridir. İkinci sebep ise, ait oldukları yapı topluluğunun merkezi olan camilere cemaat çekmek istenmesidir.⁵⁸

3.3. Osmanlı Hamam Mimarisi

Osmanlı hamamlarını kullanılan suya göre, doğal sıcak su ile çalışan hamamlar ve suni ısıtma sistemi ile çalışan hamamlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Doğal sıcak su kaynağı üzerine inşa edilmiş ve genellikle sağlık amacıyla kullanılan yapılar, *kaplıcalar* olarak adlandırılır.⁵⁹

Osmanlı hamamlarında, Roma hamamının ısıtma sistemi aynen kullanılmış olmasına rağmen, mimaride çeşitli faktörlerden dolayı ortaya çıkan mimari değişiklikler nedeniyle, Roma Hamamı'ndan farklı bir hamam mimarisi ortaya çıkmıştır. Temel farklılıklardan biri, İslam dini gereği temizliğin ancak akarsuda yapılabileceği inancıdır. Bu nedenle Osmanlı hamamında soğuk ve sıcak su havuzları bulunmaz. Diğer bir fark ise, Roma hamamının açık ve kapalı alanlarının büyüklüklerine hiçbir zaman ulaşılmamasıdır. Ayrıca Roma hamamlarının süslü cephelerine karşılık Osmanlı hamamlarının cepheleri oldukça sadedir.⁶⁰

Osmanlı hamamlarını,

- halkın yararlandığı 'çarşı hamamları'
- kasır, saray, konak ve evlerde yapılan 'özel hamamlar'
- yıkanmanın yanı sıra tedavinin de amaçlandığı 'kaplıcalar'

olmak üzere üç grupta inceleyebiliriz.⁶¹

---

58 Semavi Eyice, Hamam, Düden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

59 Yılmaz Önge, Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara, 1995, s.10, H.Şehsuvaroğlu, Anatolien Thermal Baths and Seljuck Turks, T.T.O.K. Belleteni, S.129, İstanbul, 1952, s.28-30.

60 Orhan Yılmazkaya, a.g.e. ,2002.

61 Birsan Erat, Anadolu'da Türk Hamam Mimarisi, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara, 1999.

Çarşı hamamları, genellikle çifte hamam olarak yapılmışlardır. Yarısı kadınlara yarısı erkeklere hizmet eden çifte hamamlarda, giriş kapılarının aynı cadde veya sokağa açılmamasına özen gösterilmiştir. Isı kaybının az olması için, bazı istisnai durumlar hariç, bu iki bölüm tümüyle birleştirilmiştir.⁶² Sayıları daha az olan tek hamamlarda ise belirli saatlerde kadınlara, belirli saatlerde erkeklere hizmet verilir.

Çarşı hamamları genellikle vakıf sistemi içinde bir külliye dahil gelir getirici bir fonksiyonu bulunan sosyal içerikli yapılardır. Bir cami veya buna benzer büyük ölçekli eserler yapılmaya karar verildikten sonra ilk önce işçilerin yıkanması için mutlaka bir hamam yapıldı.⁶³ Bununla birlikte çifte hamamlarda erkekler kısmının kadınlar kısmına oranla daha büyük boyutta yapıldığını görüyoruz.

Büyük şehirlerde çifte hamam tarzında yapılmış kadınlar ve erkeklere mahsus ayrı kısımları olan yapılar vardır. Küçük yerlerde ve mahallelerde tek hamam olup değişimli bir kullanım söz konusudur. Şöyle ki; öğleden önce erkekler, öğleden sonra ise kadınların kullandıkları hamamlardır. Bunlara kuşluk hamamı da denir.⁶⁴

Özel hamamlar, saray, köşk, kasır, kervansaray, tekke, kışla gibi yapılarla bütünlük oluşturacak şekilde bağımsız ya da yarı bağımsız olarak tasarlanmışlardır. Az sayıda kişi tarafından kullanılmaları amaçlandığı için tipoloji kaygısı taşımamışlardır. Genellikle soyunmalık ve sıcaklıktan meydana gelmişlerdir.⁶⁵

Kaplıcalarda çarşı hamamlarına benzer bir mimari yaklaşım söz konusudur. Bazı örneklerde halvetler ve ılık bölümü yoktur.⁶⁶ Hamamlarda soğuk su ateş yardımıyla ısıtılırken, kaplıcalar sıcak suların yeryüzüne çıktığı yerlerde kurulduğu için, ayrıca bir ısıtma tesisatına ve su deposuna ihtiyaç duyulmamıştır. Kaplıcaları hamamlardan ayıran diğer bir özellik içinde havuz olmasıdır. Bu havuzlara girmek için öncelikle vücut temizliği şarttır. Anadolu'da ilk olarak Romalılar zamanında inşa edilen kaplıcaların bazı hastalıklara iyi geldiğine inanılmıştır.

---

62 Semavi Eyice, Hamam, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.15, İstanbul,1997.

63 E.B.Şapolyo, Türk Hamamları, Önasya, C.3, S.28, Ankara, 1967.,s.10; Y.Önge, Külliyelerimizin Yıkılan Hamamları, Önasya, C.7, S. 74, Ankara, 1971,s.6.

64 A.S. Ünver, Turk Hamamı, Belleten, C.37, S.145, 1973, s.87-95.

65 Birsen Erat, a.g.e.,1999.

66 Birsen Erat, a.g.e.,1999.

3.3.1. Osmanlı Hamamlarında Mekan Düzenlemesi

İç mekan düzenlenmesi dört kısımdan oluşur:

- soyunmalık (camekan)
- ılıkılık
- sıcaklık
- külhan

Soyunmalık :

Soyunmalık, Farsça ‘elbise soyunulan yer’ anlamına gelen camegah sözcüğünden bozma olan ‘camekan’ olarak da adlandırılır.⁶⁷

Eski Roma Hamamları’nda Apodyterium adı verilen mekandır. Hamamın ilk bölümüdür. Cümle kapısından girilen, soyunma ve kabul işlemlerinin yapıldığı hacimdir.⁶⁸

Hamamlarda en büyük hacimli mekan soyunmalıklardır. Hamama gelen kişilerin soyunmalarına ve yıkanmalarına hazırlık için düzenlenmiş bir kısımdır. Anadolu Selçuklu Dönemi hamamlarında soyunma mahalline doğrudan cümle kapısından geçilerek ulaşılır. Genellikle kare ya da dikdörtgen planlı olan hamamlarının soyunma bölümleri, ya içerde ahşap direklerle veya kagir kemerle desteklenen, ahşap kirişleme tavanlarla yahut kagir tonozlarla örtülmüştür. Çarşı hamamlarının 16. yy’dan itibaren büyük bir kubbe ile örtülmeye başlandığı görülmektedir. Söz konusu durum bu tarihten itibaren bir gelenek halini almıştır.⁶⁹

Osmanlı Hamamları’nda soyunmalık, kare veya kareye yakın dikdörtgen planlı yapıdır. Etrafında 100-120 cm yükseklikte, 150-250 cm genişlikte taştan veya ahşaptan bir seki vardır. Bu sekinin üzerinde ise soyunma hacimleri yer alır. Bu

---

67 Orhan Yılmazkaya, *Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık-Türk Hamamı-İstanbul Hamamları Rehberi*, Çitlembik Yayınları, no. 21, İstanbul, 2002.

68 A. Ödekan, *Hamam, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.2, YEM Yayınları, İstanbul, 1998.*

69 Yılmaz Önge, *Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar*, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri Ayrı Basım, İstanbul, 1988, s.407.

sedirlerin altında nalınları koymak için nişler vardır. Girişin kenarında hamamcıya ait bir hücre bulunur.⁷⁰

Mekanın ortasına genellikle mermerden fiskiyeli bir havuz yapılmıştır. Döşemeleri mermerdir. Ahşap sütunların taşıdığı, ahşap merdivenle çıkılan, Şirvan adı verilen galeri katı olan örnekler de vardır.⁷¹

Soyunmalığın ısıtma sistemi ve sıcak su tesisatı yoktur. Üst örtüsünde fener olan örneklerde, buhar bu pencereler vasıtasıyla dışarı atılır. Kışın ısıtma mangallar aracılığıyla sağlanır. Bazı hamamlarda giriş holünün bir köşesinde kemerli bir niş vardır. Çekme bacası olmayan ocak havlu ve peştamalların kurutulması içindir.⁷²

Soyunmalık ile ılıklik arasında kalan aralık hem bir geçit özelliği gösterir, hem de hela ve tıraşlık bölümlerinin yer aldığı bir mekan hüviyetindedir. Anadolu Selçuklu Dönemi hamamlarının tamamına yakınında görülen aralık mekanının, 15. yy'da boyutları küçülmüş, 16. yy'da ise ortadan kalkmış ve bu dönemden itibaren, doğrudan, soyunmalıktan ılıkliğe geçilmiştir. Aralığa yer verilmeyen yapılarda, buhar çıkışını ve ısı kaybını önlemek amacıyla, soyunmalıktan ılıkliğe geçişi sağlayan kapının üzerine yaşmaklı bir baca yerleştirilmiştir. Aralık mekanının olduğu hamamlarda böyle bir sistemin bulunmaması, aralığın aynı zamanda sıcaklıktan gelen buharı kontrol eden bir özelliği olduğunu da göstermektedir.⁷³

Ilıklık:

Roma Hamamları'nda Tepydarium adı verilen mekandır. Genellikle sıcaklığa geçmeden önce vücudu sıcaklığa alıştırmak için kullanılır. Sıcağa fazla dayanamayan kimselerin burada yıkanması ve ilk temizlik işlemleri için kurnalar vardır.⁷⁴

---

70 Kemal Ahmet Aru, Türk Hamamları Etüdü, Doçentlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1949.

71 Nadide Seçkin, 19. Yüzyıl İstanbul Saray Hamamları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Devlet Müh. ve Mim. Akademisi, İstanbul, 1980.

72 Şeyda Güvenç, Antalya Kaleiçi'nde Yenikapı, Gavur Hamamı Restorasyon Projesi (1), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1997.

73 Yılmaz Önge, Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri Ayır Basım, İstanbul, 1988, s.408.

74 Şeyda Güvenç, a.g.e., 1997.

Ilıklık, içerisinde hela ve tıraşlığın da yer aldığı sıcaklığa geçiş sağlayan, hamamın ana bölümlerinden biridir. Ayrıca bu mekan soyunmalık ile sıcaklık arasında, vücudun sıcaktan soğuğa veya soğuktan sığağı alışması için uygun bir süre beklenen bölümdür. Duvar boyunca uzanan sekiler yer alır. Aralık mekanı olmayan hamamlarda hela ve tıraşlıklar ılıklığa açılır. Büyük ölçekli yapılmış olması, soğuk havalarda soyunma yeri olarak kullanıldığını göstermektedir.⁷⁵

Ilıklık, soyunmalık duvarına yapışık, bu duvarı kendine uzun kenar alan dikdörtgen formunda tasarlanmış, kubbe veya tonoz ile örtülmüştür. Sıcak suyu olan, ısıtılan bir mekandır. Duvar kenarlarında mermer sekiler ve tahtadan oturma yerleri vardır.⁷⁶

Usturalık ve tuvaletler bu mekana bağı, daha alçak bölmelerdir. Ot odası da denilen usturalık, iyi havalandırılan, ahşap kapısı daima kapalı tutulan, bir kurnalık yıkanma yeridir. Hamamın bir tek giriş kapısında kilit vardır. Bu kapıda kilit olmadığı için, meşgul iken girilmemesi için üzerine peştamal asılır.⁷⁷

Soğukluktan sıcaklığa genellikle dar ve kemerli bir kapıdan geçilir. Arkasında ağırlık yapması için demir bir tokmak bulunan kapalı ahşap bir kapı vardır. Kapı açılınca tokmak kapıya vurur, ağırlıktan dolayı kapı kendi kendine kapanır.⁷⁸ Aydınlatma, kubbelere yerleştirilen fanus veya büyük bir kandil şeklinde, yuvarlak, bombeli, filgözü olarak adlandırılan camlardan gelen gün ışığı ile tabii olarak sağılanır. Bazılarında, fanusların yerleştirildiğı yuvalar yıldız şeklindedir.⁷⁹

Sıcaklık:

Sıcaklık, çeşitli kaynaklarda Arapça'da sıcaklık anlamına gelen 'harare' adı ile anlatılmaktadır. Roma Hamamları'nda Caldarium adı verilen mekandır. Sıcaklık, iki kısma ayrılabilir. İlk kısım olan tekil yıkanma hücreleri, mekanın köşelerinde, küçük hücreler şeklinde, kapıları olmayan 'halvet' adı verilen hacimlerdir. İkinci kısım ise

---

75 Yılmaz Önge, Külliyelelimizin Yıkılan Hamamları , Önasya, C.7, S.74, Ankara, 1971, s.24

76 Sezer Orhan, Hamam Mimarisi ve Çardaklı Hamam, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, İstanbul, 2003.

77 Tülay Taşçıoğlu, Türk Hamamı, TTOK Yayınları, İstanbul, 1998.

78 Şeyda Güvenç, a.g.e., 1997.

79 Semavi Eyice, a.g.e., 1997.

bu hücreler arasında kalan genel yıkanma nişleridir. Sıcaklık, külhana en yakın hacim olması nedeniyle binanın en sıcak mekanıdır.⁸⁰

Halvetlerde ve halvetler arasında kalan genel yıkanma yerlerinde, duvarlar boyunca uzanan 15-20 cm yükseklikte, 70-100 cm genişliğinde mermer sekiler bulunur. Bu seki üzerine aralıklarla kurnalar yerleştirilir. Duvarların içinden geçirilen borularla, hem soğuk hem de sıcak su kurnalara getirilir. Setlerin kenarı boyunca döşemede bulunan açık dereler vasıtası ile kirli su tuvaletlere götürülür. Sıcaklığın duvarları tamamen ya da kısmen mermer kaplıdır.⁸¹

Sıcaklığın ortasında, dinlenme, masaj ve terleme amacıyla, yerden 40 cm kadar yükseklikte genellikle çokgen şeklinde olan göbek taşı bulunur. Dar, kemerli kapılardan halvet hücreleri adı verilen özel yıkanma bölümlerine geçilir. Işık, ılıkılıkta olduğu gibi, kubbe veya kubbeler üzerinde bırakılmış deliklerden içeri girer.⁸²

Külhan:

Eski Roma Hamamları'nda Hypocausten adı verilen kısımdır. Külhan, hem hamamın hem de suyun ısıtıldığı merkezdir. Özel ve genel tüm hamamlarda, su deposunun gerisinde yer alan, uzunluğu sıcak su deposunun boyuna eşit, üstü genellikle beşik tonozla örtülü bir depo ve tesisat hacmidir.⁸³

Üzerinde bakır bir kazan bulunur. Kazanın ateş ile temasının artırılması için, tabanı mümkün olduğu kadar kubbelendirilmiştir. Külhanın zemin kotu, döşeme kotundan aşağıda bulunur. Bu kısmın ön tarafı odun deposu olarak kullanıldığından kısmen veya tamamen örtülüdür. Külhan ocağında yakılan odunlar bir taraftan su kazanı içindeki suyu, diğer taraftan da Roma Hamamı'nda olduğu gibi döşemelerin altından

---

80 Kemal Ahmet Aru, a.g.e., 1949.

81 Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Hamam, C.10, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1988.

82 Kemal Ahmet Aru, a.g.e., 1949.

83 Şeyda Güvenç, a.g.e., 1997.

dolaşarak döşeme taşlarını ısıtır. Duvarların içinde künklerle hamamın içini dolaşan sıcak hava tüteklilik denen bacalardan dışarıya çıkar.⁸⁴

Hamam döşemeleri 0.20/0.20 m, 0.25/0.25 m boyutlarında, yüksekliği 0.70-1.50 m olan ayaklar üzerine oturur. Mermer levhalar bu ayaklar üzerine oturan kemerler üzerindedir. Bu nedenle mermer plakalar doğrudan sıcak havayla temas etmez.

Suyun ısıtılması için kullanılan bakır kazan, tonoz ile örtülü su haznesine bağlıdır. Burası, bitişik soğuk su deposundan daha yüksektedir. Bu nedenle soğuk ve sıcak sular arasında devamlı bir akış vardır. Böylece haznedeki su her yerde eşit sıcaklıkta olur. Isınan su, toprak borular vasıtasıyla ya doğrudan hamamın içindeki musluklara iletilir, ya da odunluğun üzerindeki bir depoya gönderildikten sonra hamamın içine verilir.

Su deposuyla hamamın iç kısmının tek ilişkisi tamir ve kontrol için sıcaklık döşemesinin 2.00-2.50 m üzerinden bırakılan bir menfezdır. Bunun dışında hamam ile su deposunun ilişkisi yoktur. Menfezin bir diğer amacı da buharı dışarıya vermektir.⁸⁵

3.3.2. Osmanlı Hamamlarında Sıcaklık Tipleri

S.Eyice, Türk Hamamlarını, sıcaklık ve halvet varyasyonlarına göre sınıflandırmıştır. Bu tipoloji denemesi hamam mimarisi içinde önemli bir boşluğu doldurması ve herkes tarafından kabul görmüş olması bakımından önemlidir. Semavi Eyice'nin sıcaklık planları için yaptığı sınıflama şöyledir:⁸⁶

- Sıcaklığı haçvari dört eyvanlı ve köşe halvetli tip,
- Sıcaklığı yıldızvari tip,
- Sıcaklığı çok kubbeli tip,
- Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip,
- Ortası kubbeli dikdörtgen (enine) sıcaklıklı çifte halvetli tip,
- Ilıklık, sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu tip.

---

84 Semavi Eyice, a.g.e., 1997.

85 Kemal Ahmet Aru, a.g.e. 1949.

86 Semavi Eyice, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1997, C.15, s.402-425.

Sıcaklığı haçvari dört eyvanlı ve köşe halvetli tip; Dört yöne tonozlu eyvanlarla açılan bu tip haç şekilde olup köşelerinde halvetler vardır. Kimi yerlerde halvet sayısı, kiminde de eyvan sayısı üç veya ikişer düşebilir.

Sıcaklığı yıldızvari tip; Sıcaklığın sofasının altılı, yedili, sekizli, ve daha çok köşeli çokgen şeklinde, çevresinde duvar kalınlığı içinde tonozlu eyvan ve halvetlerin sıralandığı tiptir.

Sıcaklığı çok kubbeli tip; Kemerlerin yardımıyla sıcaklık ve kubbe eşit bölümlere ayrılmıştır. Ortadaki kemerleri iki sütun taşır ve göbek taşı yoktur.

Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip; İlk iki plan tipine göre daha sadedir. Kare veya dikdörtgen sıcaklığın bir, iki veya üç kenarında sıralanan halvet hücreleri vardır.

Ortası kubbeli dikdörtgen (enine) sıcaklıklı çifte halvetli tip; Sıcaklığı dar ve enlemesine uzanan dikdörtgen bir mekandır. Üç bölümlüdür. Orta bölümü kubbeli, yan bölümleri düz tonozla örtülüdür. Orta bölümden yan yana kubbeli iki oda halindeki halvet hücrelerine geçilir, bu iki hücre kapıları arasında kalan duvarda mihrap biçiminde birer niş bulunur.

Ilıklık, sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde olduğu tip; Bütün mekanları yaklaşık aynı büyüklükte, üstleri kubbe ile örtülü ve birbiriyle bağlantılıdır.

Osmanlı hamamlarında bu 6 tip dışında, daha küçük yerlerde yapılmış, sade planlı çarşı hamamları da vardır. Bu hamamların soyunmalık bölümü ahşaptandır. Soyunmalıktan ılıklığa geçmek için helaların bulunduğu koridor kullanılır. Dikdörtgen formdaki ılıklıktan, kare formulu ve kubbeli sıcaklığa geçilir. Sıcaklıklarda halvet hücreleri bulunmaz.⁸⁷

Bunlardan başka dört eyvan üç halvetli tip, dört halvet iki eyvanlı tip, üç eyvan dört halvetli tip, üç eyvan iki halvetli tip, üç eyvan tek halvetli tip olmak üzere değişik düzenlerde plan tipleri bulunmaktadır.

---

87 Sezer Orhan, Hamam Mimarisi ve Çardaklı Hamam, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, İstanbul, 2003.

3.3.3. Osmanlı Hamamlarında Aydınlatma

Mahremiyet ve soğuk nedeniyle dışa kapalı inşa edilmiş olan hamamların XII. ve XIII. yy. örneklerinde, aydınlatma duvarın üst seviyesindeki küçük mazgal pencere ya da, üst örtüde bulunan ışık gözü veya aydınlık feneri ile sağlanmaktadır.⁸⁸ XV. yy.'dan itibaren duvarlara daha fazla pencere açılmaya başlanmış, XVI. yy.'da ise altlı üstlü iki veya üç sıra halinde kurgulanmış pencereler görülmektedir.⁸⁹

Soyunmalığı kubbeye örtülü hamamlarda XVI. yy.'dan itibaren kargir fenerler görülmeye başlar. Bu tip fenerlerde, sekizgen ya da onikigen gibi poligonal biçimde olan gövde, köşelerdeki ayak ya da sütunceler üzerine oturur. Sütunceler ve ayaklar birbirlerine kemerlerle bağlanarak üzeri bir kubbecik ile örtülür.

Soyunmalığı tonoz ile örtülü hamamlar ise tonozun sırtında ya da yüzeyinde yer alan ışıklıklarla aydınlatılmaktadır.⁹⁰

Hamamların soyunmalık dışındaki diğer bölümleri kubbe veya tonozlar üzerine açılmış dairesel ya da poligonal biçimli ışıklıklar ile aydınlatılmaktadır. Dışarıya doğru daralan bu ışıklıklar, dıştan filgözü adı verilen cam fanuslarla kapatılmıştır. XV. yy.'dan itibaren altıgen, dörtgen ve yıldız şekillerinin yanı sıra, üçlü yuvarlak ve dilimli rozet biçimli, değişik dekoratif şekillerde dizelenen ışıklıklar, hamamların iç dekorasyonuna hareketlilik getirmiştir.⁹¹

Hamamların gece ve sabahın erken saatlerinde aydınlatılması konusunda kaynaklarda bir bilgi bulunmamasına karşın, Yılmaz Önge XV-XVI. yy.'lardan kalma bazı minyatürlerde, özel hamamların, hizmetlilerin taşıdığı veya sehpalara yerleştirilmiş büyük şamdanlarla, duvarlardaki çivilere asılmış kandillerin bulunduğu dikkat çeker.⁹²

---

88 Yılmaz Önge, a.g.e., 1988, s.121-135.

89 Yılmaz Önge, a.g.e., 1988, s.408.

90 Yılmaz Önge, Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara, 1995,s.63

91 Canan Çakmak, a.g.e., s.23

92 Yılmaz Önge, Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, Vakıflar Dergisi XII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978 s.133-134.

XV. yy'dan sonra hamamların duvarlarında görülmeye başlayan nişlerin, kandil ya da fener konmaya yaradığı söylenebilir. XVI. yy'dan itibaren duvarlarda sıva ile oluşturulmuş, üzeri yaşmaklı konsollar yer alır.

3.3.4. Osmanlı Hamamlarında Süsleme

Türk hamamları dışı kapalı yapılar oldukları için, süsleme öğeleri genellikle iç mekanlarda toplanmıştır. Bu öğeler, kubbe ve kubbe geçişleri, tonozlar, iç mekan duvarları, şadırvan ve kurna taşlarında bulunmaktadır. Yılmaz Önge, Türk hamamlarında görülen süslemeleri malzemelerine göre; taş veya mermer, sıva üzerine baskı, çini ve kalem işi boyama olarak dört grup altında toplamıştır.⁹³

Taş ya da mermer ile bezemenin genellikle zemin döşemelerinde, girişlerde, şadırvan ve kurnalarda kullanıldığı görülmektedir. Döşemelerde sıkça kullanılan antik taşların yanı sıra bazı yapıların zemin döşemelerinde, renkli mermer parçalar ile geometrik ve bitkisel motifler meydana getirilmiştir. XV. yy.'dan itibaren soyunmalıkların cephelerinde de bezeme öğelerine rastlanır, hamamların şadırvan, kurna teknesi ve bunların ayna taşlarında dekorasyon önem kazanmaya başlar. Selçuklu ve Beylikler döneminde, şadırvanların yükseklikleri az tutulmuş ve hem içi hem de dışı mukarnas dilimleri ile süslenmiştir. Osmanlı döneminde ise şadırvanların yükseklikleri artmış ve süslemeler sadece dış yüzeyde toplanmıştır.⁹⁴

Hamamlarda, içeride en sık görülen süsleme malzemesi sıvadır. Duvarlar, kemerler, tonoz ve kubbeler, sıva ile oluşturulmuş silmeler ve mukarnaslarla bezenmiştir. Duvarlarda sıva üzerine yapılan baskı ve malakari tekniğindeki süslemeler, Anadolu Selçuklu devrinden beri görülmektedir. Hamamlarda çini kullanımı ise sıvaya göre daha azdır. Sıva üzerine renkli boya ile yapılmış süsleme örnekleri de Selçuklu devrinden itibaren görülmektedir.

---

93 Yılmaz Önge, Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri Ayır Basım, İstanbul, 1988,s.416-420.

94 Yılmaz Önge, a.g.e., 1988,s.43.

*'Öğrendiklerini bir saat gibi cebinde taşı.
İkide bir saati olduğunu göstermek isteyen insanlar gibi ortaya çıkartma.
Eğer biri sana saati sorarsa söylersin,
ama her saat başında sorulmadan saat kulesi gibi ötme...
Söylediklerini duyurmak için hiç kimseyi kolundan tutma,
çünkü insanlar seni dinlemeye istekli değillerse,
onları tutacağına çeneni tutman daha iyi olur.'*
Lord Chesterfield

4. GAZİ MEHMET PAŞA HAMAMI

Gazi Mehmet Paşa Hamamı Osmanlı döneminden kalan, gerek Prizren’de, gerek Kosova’da en büyük hamam olmasının yanı sıra, en güzeli ve mimari ölçüleriyle de en büyük olanıdır.

4.1. Yapının Konumu ve Tarihçesi

Avlusuyla beraber toplam 971 m² ’lik bir alanda yer alan hamamın binası 771 m² ’lik tabana oturmaktadır. Hamam Prizren merkezinde yer almaktadır. (Resim 4.2)

4.1.1. Yapının Konumu ve Çevresindeki Yapılar

Kuzeyinde Emin Paşa Camisi ve küçük dükkanların yer aldığı hamamın güneybatısında Saraçhane (Kukli Mehmet Bey) camii, ptt binası ve güneydoğusunda da Arasta camii vardır -günümüzde sadece minaresi ayakta- (Resim 4.3).

Hamamın batısında küçük dükkanlar ve mesken olarak kullanılan 2-3 katlı müstakil evler mevcuttur. Hamamın avlusu üç cephesinden de (kuzey, doğu ve güney) yolla çevrilidir. Doğu cephesi ana caddeye bakarken, kuzey cephesi de ara sokağa bakmaktadır (Resim 4.4).

4.1.2. Yapının Tarihçesi

Hamamın inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bazı belgelerde kaynak verilmeden hamamın hicri 972, miladi 1564 yılında inşa edildiği⁹⁵ bildirilmektedir. Bir rivayete göre hamamın, Gazi Mehmed Paşa Camii’nden daha önce inşa edildiği de ileri sürülmektedir.⁹⁶

Hamamın banisi olan Mehmed Paşa Dulkadiroğulları’ndandır. İran seferi sırasında Kanuni Sultan Süleyman’a sığınmış ve devlet görevine atanmıştır. Önce Erzurum

---

95 Kosova Dikur dhe Sot, NIP Novi Svet, Borba, Beograd, 1973, s.923.

96 Raif Virmica, Prizren Camileri, TDB – Kitap yayınları, Prizren, 1996, s.39.

Valisi, Niğbolu ve Köstendil Sancakları Beyi, 1543'te Bosna Valisi ve bir ara da Semendere Beylerbeyi olmuştur. Hicri 1005, Miladi 1596 yılında Kızanlık'ta ölmüştür. Gazi unvanını Mora, Hırvatistan ve Macaristan'da gösterdiği fetihlerden sonra almıştır.⁹⁷

Kuzey doğu tarafında bulunan erkekler bölümünün ahşap giriş kapısı üstünde mermer üzerine, talik ile yazılı iki satırlı, cetveli ve 40x35 cm. büyüklüğünde kitabe yer almaktadır (Resim 4.18-19). Bu kitabe hamamın tamirine aittir. Kitabenin metni Arapça başlamakta, Osmanlıca olarak devam etmektedir. Kitabede, Gazi Mehmed Paşa Hamamı'nın o dönemde Prizren mutasarrıflarından olan Mahmud Paşa ile kardeşi Emin Paşa tarafından Hicri 11 Muharrem 1249, Miladi 31 Mayıs 1832 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Gazi Mehmed Paşa Hamamı'nın kitabesi:

Kad amere hazihi el-hayrat medine-i Perzerin Sancağı mutasarrıfı

Mahmud Paşa ve biraderi Emin Paşa İbni Tahir Paşa

Sol kısmında: hicri 1249

Sağ kısmında: fi sene 11 Muharrem

4.2. Yapının Mimari Özellikleri

Gazi Mehmet Paşa hamamı çifte hamam olarak ve bütün duvarları tamamen moloz taştan inşa edilmiştir. Kosova'da bu türde inşa edilen tek örnektir.

Hamama girebilmek için cadde kotundan avluya basamaklarla inilmektedir. Kuzey girişinden 13 basamakla inilirken güney girişlerinden 5 basamakla inilmektedir. Avluya, güney tarafından 2 giriş, güneydoğudan ve kuzeyden de 1 giriş olmak üzere toplam 4 giriş vardır (Çizim 4.1).

Emin Paşa Camiinin olduğu kuzey cepheden bakıldığında, hamamın sağ tarafında kadınlar kısmı, sol tarafında da erkekler kısmı vardır (Resim 4.7-10). Bu girişlerden

---

97 Altan Araslı, Avrupa'da Türk İzleri, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1986, s.248.

de belli olmaktadır. Erkekler kısmı girişi ana caddeye (Resim 4.14) bakarken (doğu cephesi), kadınlar kısmı girişi (Resim 4.9) de ara sokağa (kuzey cephesi) bakmaktadır.

4.2.1. Plan Özellikleri

Hamamın toplam taban alanı yaklaşık 771 m² dir. Boyutları da yaklaşık olarak 31.5 x 23.5 m. dir. (Çizim 4.1-13).

Erkekler kısmı; ana caddede bulunan ahşap iki kanatlı ahşap bir kapıdan girilir (Resim 4.17, Çizim 4.13). Beş basamakla soğukluğa inilir. Soğukluk (Resim 4.48-58) sekiz köşe kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Kasnakta üç pencere mevcuttur. Bu pencereler ahşap, üstü çıtalı pencerelerdir.

Hamamın erkek ve kadınlar kısmını boydan boya bazı yerlerde kalınlığı yaklaşık 150 cm. 'ye yaklaşan bir duvar ayırmaktadır (Çizim 4.2).

Kubbe iki yandan gelen pandatiflerin kesişmesinden meydana gelen köşeliklere basarlar. Soğukluğun hemen girişinde, sağında, solunda ve karşısında yaklaşık 71 cm.'lik yükseltmeler (sekiler) vardır. Hatta kadınlar kısmına giriş kapısı kullanılmadığından (kilitli olduğundan) kadınlar kısmına giriş kapısının karşısında yer alan ve 4 basamakla çıkılan yükseltiden hamamı ikiye ayıran 150 cm. genişliğindeki ana duvarda açılan geçitten geçilir (Çizim 4.7). Soğukluğun dış duvarlarının kalınlığı ise yaklaşık olarak 120 cm. dir.

Erkekler kısmı soğukluğunun ortasında bir şadırvan vardır, soğukluğun tam üstünde kubbeye (orta kısmında) fener vardır (Çizim 4.6). Soğukluğun zemini kaya kaplamadır, soğukluğun boyutları da yaklaşık olarak 985 x 975 cm kare biçimindedir. Yüksekliği de 1210 cm. dir. Ana giriş kapısının sağ tarafında (kuzey cephesinde) sonradan açılmış ve tekrardan tuğla ile kapatılmış 75 cm. boyutunda bir kapı boşluğu vardır. Bu boşluğun sağ tarafında da 41 x 46 cm. boyutlarında ve 68 cm. yüksekliğinde bir niş vardır.

Soğukluktan - Ilıklığa 75 cm. genişliğinde tuğla kemerli bir geçitten geçilir. Ilıklık yaklaşık 1020 x 350 cm. boyutundadır (Resim 4.60-64), üstü de tonoz ile örtülüdür.

Tavan yüksekliği 530 cm. dir. Dış duvar kalınlığı ise yaklaşık olarak 90 cm. dir. Sağ ve sol kısımlarında yerden yaklaşık 34 cm. yükseklikte yükseltiler vardır ve yerler kaya ile kaplıdır. Ilıklığın sol tarafında en köşede yine 75 cm. lik genişlikte bir geçitten tuvaletlere geçilmektedir (Resim 4.65-66). Erkekler kısmında 3 adet tuvalet vardır, tuvaletler kısmı da tonoz örtü ile örtülmüştür.

Ilıklıktan sıcaklığa da aynı şekilde 75 cm. genişliğinde tuğla kemerli bir geçitten geçilir (Resim 4.67-77). Sıcaklık toplam 4 halvetten ve 3 eyvandan oluşur. Dış duvar kalınlıkları yaklaşık olarak 90 cm. iken erkekler ve kadınlar kısımlarını ayıran ana duvarın sıcaklık kısmında kalınlığı yaklaşık olarak 120 cm. dir. Halvetlerin duvar kalınlıkları da yaklaşık olarak 70 cm. dir.

Eyvanların hepsinde mermer kurna ve oturma sekileri mevcuttur. Yerler kaya kaplama, üstleri de tonoz ile örtülmüştür. Boyutları da yaklaşık olarak 300 x 300 cm. dir. Ayrıca eyvanların hepsinde yaklaşık 20 cm. yükseltiler vardır.

Eyvanların tam birleştii orta kısımda ise cehennem taşı mevcuttur. Cehennem taşı kaya ile kaplıdır. Yerden yüksekliği yaklaşık 43 cm. dir ve boyutları da 260 x 260 cm. olmak üzere sekiz gen şeklindedir. Ana mekanın üstü kubbedir ve sıva ile kaplıdır. Tavan yüksekliği de yaklaşık 750 cm. dir (Çizim 4.6).

Halvetler dört adettir, hepsinde ikişer adet mermer kurna mevcuttur ve çepeçevre oturma sekileri vardır (Resim 4.78). Ayrıca hepsinde ikişer adet niş mevcuttur. Nişlerin boyutları yaklaşık olarak 170 cm. yükseklikte, 110 cm. genişlikte ve 25 – 30 cm. derinliktedir. Halvetlerin boyutları ise yaklaşık 300 x 300 cm. dir ve duvarları sıvalıdır.

Sıcaklıkta; cehennem taşının bulunduğu ana mekandan halvetlerin hepsine 75 cm. genişliğinde ve 210 cm. yüksekliğinde geçitlerden geçilir. Sağ tarafta en dipte bulunan halvetin içinden 65 cm. genişliğinde ve yerden yükseltilmiş bir geçitten arkada bulunan su deposuna geçilir (Resim 4.81-82). Suyun ısıtılması için ateş yakılan ocak ise güney cephesinde erkekler kısmının su deposunun duvarının önünde yer almaktadır (Resim 4.29).

Kadınlar kısmı; iki kanatlı ahşap kapısı kilitli olduğundan ancak erkekler kısmından (sonradan açılmış) üstü tuğla kemerli geçitten geçilir. Geçit 75 cm. genişliğinde ve 180 cm. yüksekliğindedir. Soğukluğun boyutları erkek kısmı soğukluk bölümü ile neredeyse aynıdır (Çizim 4.2). Yine sekiz köşe kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür (Çizim 4.4-6). Kasnakta üç ahşap pencere bulunmaktadır (Resim 4.83-89).

Kubbe, iki yandan gelen pandantiflerin kesişmesinden meydana gelen köşeliklere üzerine oturmaktadır. Soğukluğun kubbesinin tam ortasında da fener bulunmaktadır. Soğukluğun neredeyse tamamı çepeçevre yerden 61 cm. yükseltilmiş yükselti ile çevrilidir (Çizim 4.8). Avludan kilitli olan ahşap giriş kapısından 2 basamakla soğukluğa girilir. Ayrıca soğuklukta 2 adet niş vardır. Nişlerin birine hamamın elektriğini sağlayan elektrik saatinin de yer aldığı pano yer almaktadır. Nişlerin boyları 160 cm. civarındadır ve üstlerinde de ahşap lento vardır. Genişlikleri 85 cm. derinlikleri de 25 – 30 cm. arasındadır.

Ilıklığa 75 cm. genişliğinde ve 110 cm. derinliğinde bir geçitten geçilir. Ilıklık dikdörtgen şeklindedir. Boyutları da yaklaşık olarak 670 x 350 cm. dir (Resim 4.90-94). Ilıklıkta yerden 34 cm. yüksekliğinde sekiler vardır. Döşeme kaya ile kaplıdır, duvarlar ise sıvasız moloz taştır, üst örtü tonozdur. Ilıklığın sağ tarafında 70 – 75 cm. genişliğinde bir geçitle 380 x 200 cm. boyutlarında bir odaya geçilir. Duvarları sıvasız, üst örtüsü de tonozdur.

Kadınlar kısmının sıcaklığı erkekler kısmının sıcaklığına göre küçüktür ve 1960'lı yıllar sonlarında yıkıldığı için sonradan tekrar onarılmıştır (Resim 4.95-98). Bir eyvan ve 3 halvetten oluşmaktadır. Sıcaklık L şeklinde üstü 2 tonoz bir kubbeyle örtülüdür. Halvetler ise yaklaşık olarak 300 x 300 cm. dir. Hepsinde niş ve oturma sekileri mevcuttur fakat kurna yoktur (Resim 4.99-103).

Kadınlar kısmında sıcaklığın arkasında kalacak şekilde, caddeye bakan cephede, erkekler bölümünün su deposu yanında yer alan bir oda vardır (Çizim 4.10). Bu odaya hamamın avlusundan üç basamakla ahşap bir kapıdan girilmektedir. Bu odanın boyutları yaklaşık 670 x 290 cm. dir (Resim 4.34-35).

Sıcaklık bölümünde, hem erkekler, hem de kadınlar kısmında açıklıklar basık sivri tuğla kemerlerle geçilmektedir.

4.2.2. Cephe Özellikleri

Yapının cephe özelliklerinde sırasıyla kuzey cephesi, doğu cephesi, güney cephesi ve batı cephesi ele alınmıştır.

Kuzey Cephesi; Kuzey cepheden bakıldığında, hamamın sağ tarafında kadınlar kısmı, sol tarafında da erkekler kısmı vardır. Her iki kısmın da soğukluk bölümleri bu cepheye bakmaktadır. Kadınlar kısmının girişi bu cephededir; üstü hangi tür kemer olduğunu belirleyemediğimiz (yarım elips şekline benzeyen) bir tuğla kemerin altında yer alan iki kanatlı ahşap kapıdan girilmektedir. Bu kapı 130 cm. genişliğinde ve 240 cm. yüksekliğindedir. Cephenin sol kısmında ise erkekler kısmına denk gelen sonradan açılmış ve tekrardan tuğla ile kapatılmış 75cm. genişliğinde ve 240 cm. yüksekliğinde bir giriş gözükmektedir (Resim 4.7-13, Çizim 4.9).

Cephenin toplam uzunluğu 23,59 m. dir, yükseklik ise farklılık göstermektedir. Soğukluk kubbelerinin bastığı kasnakların başlangıç yüksekliği yerden ortalama 6 m. yüksekliktedir. Kasnakların bitim noktaları ise yerden yaklaşık 9,50 m. yüksekliktedir. Kubbe bitimleri ise yerden yaklaşık 12,15 m. yükseklikte dir.

Duvarların bitimi ve kasnakların başlangıcı arasında küfeki silme mevcuttur. Bu silme, kasnakları çepeçevre sarmaktadır ve üstü alaturka kiremit ile örtülüdür. Hem kadınlar kısmı, hem de erkekler kısmı kasnağında üstü çıtalı ahşap pencere mevcuttur. Ahşap pencerelerin üst kısmı tuğla kemer ile bitmektedir.

Doğu Cephesi; Doğu Cephesi olduğu gibi erkekler kısmına aittir ve ana caddeye bakar. Cephenin kuzey kısmına yakın olan tarafta erkekler kısmının soğukluk bölümü var iken orta bölüm erkekler kısmının tuvaletler bölümüne denk gelmektedir. Güneye yakın tarafta ise erkekler kısmının sıcaklık bölümü vardır (Resim 4.14-26, Çizim 4.11). Erkekler kısmına bu cepheden iki kanatlı bir ahşap kapıdan girilmektedir. Bu kapı 130 cm. genişliğinde ve 205 cm. yüksekliğindedir. Ahşap kapının üstünde yer alan mermerde talik ile yazılı iki satırlı, cetvelli ve 40 x 35 cm.

büyükliğünde kitabe yer almaktadır. Bu kitabe hamamın tamirine aittir. Ayrıca giriş kapısının sol tarafında yerden 45 cm. yükseklikten başlayan 145 cm. genişliğinde ve 245 cm. yüksekliğinde niş mevcuttur.

Cephenin geri kalan kısmı sağırdır. Giriş kapısının da yer aldığı soğukluk bölümünde kuzey cephesinde de olduğu gibi kasnak ve ahşap pencere mevcuttur.

Doğu cephesinin boyu yaklaşık 31,45 m. dir. Soğukluk kısmına denk gelen kısım yaklaşık 11.60 cm. iken orta kısımda yer alan tuvaletler duvarının boyu da yaklaşık olarak 8,40 m. dir. Güney cephesine doğru, erkekler sıcaklık bölümüne ait duvarın boyu da yaklaşık 11,45 m. dir.

Cephe yükseklikleri ise, soğuklukta yine aynı şekilde kasnakların başlangıç yüksekliği yerden ortalama 6 m. dir. Kasnakların bitim noktaları ise yerden yaklaşık 9,50 m. yüksekliktedir. Kubbe bitimleri de yerden yaklaşık 12,15 m. yükseklikte dir. Tuvalet duvarında ortalama yükseklik 4,15 m. iken sıcaklık tarafına denk gelen cephenin sol tarafında ise ortalama yükseklik 3 m. dir.

Güney Cephesi; Tam karşıdan bakıldığında sağ tarafta erkekler kısmı, sol tarafında da kadınlar kısmı yer almaktadır. Erkekler kısmında, sıcaklığın arkasında bulunan su deposu bu cepheye bakmaktadır, ayrıca ateş yakmak için kullanılan ocakta güney cephesi duvarına bitişiktir (Resim 4.27-35, Çizim 4.10). Ocağın boyutu yaklaşık olarak 440 cm. genişliğinde ve yerden yaklaşık 175 cm. yüksekliktedir, derinliği ise 70 cm. dir. Kadınlar kısmı tarafında ise üç basamakla çıkılan oda bu cepheye bakmaktadır ve ahşap giriş kapısı (100 cm. x 108 cm.) da bu cephede dir. Kapının sol tarafında kalacak şekilde kanatları olmayan ama kasası duran 78 cm eninde ve 135 cm. boyunda bir pencere boşluğu vardır.

Cephenin boyu 20 m., yüksekliği de yaklaşık 3 m. dir. Güney Cephesi hamamın en alçak cephesi olmasından dolayı, bu cephenin tam karşısından hamamın o muhteşem mimarisinin perspektifini en ihtişamlı güzelliğiyle yakalamak mümkündür. Bu cepheden hamamın bütün sıcaklık ve soğukluk bölümlerinin kubbelerini görmek mümkündür.

Batı Cephesi; Batı Cephesi olduğu gibi kadınlar kısmına aittir ve hamamın avlusuna ve komşu arsada bulunan 3-4 katlı evlere bakar. Cephenin kuzey kısmına yakın olan tarafta kadınlar kısmının soğukluk bölümü vardır. Orta bölüm kadınlar kısmının ılıklığında bulunan oda bölümüne denk gelmektedir. Güneye yakın tarafta ise yine kadınlar kısmına ait sıcaklık bölümü vardır (Resim 4.36-37, Çizim 4.12).

Batı Cephesi, kadınlar kısmının soğukluğunda bulunan çıtalı ahşap pencere ve güney cephesine doğru bulunan odanın 50 cm. x 50 cm. pencere boşlu haricinde tamamen sağırdır.

Cephenin boyu yaklaşık 31,40 m. dir. Soğukluk kısmına denk gelen kısım yaklaşık 12,20 cm. iken orta kısımda yer alan ılık bölümünde bulunan oda duvarının boyu da yaklaşık olarak 5,30 m. dir. Güney cephesine doğru, kadınlar sıcaklık bölümüne ait duvarın boyu da yaklaşık 13,90 m. dir.

Cephe yükseklikleri ise, soğuklukta kasnakların başlangıç yüksekliği yerden ortalama 6 m. dir, kasnakların bitim noktaları ise yerden yaklaşık 9,50 m. yüksekliktedir. Kubbe bitimleri de yerden yaklaşık 12,15 m. yüksekliktedir. Orta kısımda bulunan oda duvarında ortalama yükseklik 1,50 m. iken sıcaklık tarafına denk gelen cephenin sağ tarafında ise ortalama yükseklik 3,80 m. dir.

Soğukluk bölümünde kasnak ve onun üzerinde yukarıda da bahsettiğimiz gibi ahşap pencere mevcuttur. Kasnakların üstünde de çatı örtüsü mevcuttur. Kasnakların altında ise, sağ ve sol tarafta soğukluk içinde yer alan pandantiflerin dıştan üçgen şeklinde alaturka kiremit ile kaplı çatı örtüleri mevcuttur.

4.2.3. Malzeme Özellikleri

Hamam inşasında büyük ölçüde moloz taş kullanılmışsa da yer yer tuğla kullanıldığı da görülmüştür. Cephe duvarlarında moloz taş kullanılmıştır. Çok nadir de olsa aralarda tuğla kullanılmıştır. Soğukluk kasnaklarında ise bu oran az da olsa farklıdır. Kullanılan tuğla oranı biraz daha fazladır. Kasnaklarda bulunan pencere boşluklarının kemerleri de tuğladan yapılmıştır.

Hamamın bütününde yer alan silmelerin hepsi küfekiden yapılmıştır (Resim 4.24-26). Dış cephede mevcut bütün kapı, pencere ve niş boşluklarının üst kısımları (kemerleri) tuğladan yapılmıştır, bir tek erkekler kısmının giriş kapısı kemeri mermerdendir.

Sıcaklık kısımlarında yer alan kubbelerin tamamı tuğladan yapılmıştır. Ayrıca tonozların hepsi de yine tuğladan örülmüştür.

Hamamın çatı örtüsü; soğuklukların örtüsü alaturka kiremit iken hamamın diğer kısımlarının bütünü kurşun kaplamadır. Buna ılıklik tonozları, sıcaklık kubbeleri ve ılıkliklarda yer alan oda ve tuvaletlerin örtüleri de dahildir (Resim 4.38-47).

Hamamın içinde ise soğukluk bölümlerinde hem yerler hem de yükseltilmiş kısımlar kaya ile kaplıdır (Resim 4.56-57), duvarlar ise moloz taştan ve çok nadir de olsa tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Pandantifler, kasnaklar ve soğukluk kubbeleri tuğladan yapılmıştır (Resim 4.55). Ayrıca erkekler kısmında yer alan sonradan açılmış giriş boşluğu da tuğla kullanılarak tekrar kapatılmıştır (Resim 4.49). Kadınlar kısmı soğuklukta yer alan iki niş boşluğunun üst kısımları kemer yerine ahşap lento kullanılarak geçilmiştir. Soğukluk bölümlerinden ılıkliğa geçilirken kullanılan geçitlerin etrafı ve üst kemerleri tuğla kullanılarak inşa edilmiştir.

Ilıklıklarda da yerler ve yükseltilmiş kısımlar kaya ile kaplıdır (Resim 4.59-64). Duvarlar moloz taş iken üst örtüler tuğla tonozdur. Erkekler kısmının ılıkliğında yer alan tuvaletler grubunda yerler kaya, duvarları moloz taş, üst örtü de tuğla tonozdur. Kadınlar kısmı ılıkliğında yer alan oda ise yine aynı şekilde yerler kaya, duvarlar moloz, üst örtü de yine tuğla tonoz kullanılarak inşa edilmiştir. Sıcaklığa geçişte kullanılan geçitler de tuğladan inşa edilmişlerdir.

Sıcaklıklarda ise; erkekler kısmında hem eyvanlar (Resim 4.72) hem de halvetlerde yerler kaya ile kaplıdır. Duvarlar moloz taş, kubbelerde tuğla ile inşa edilmiştir (Resim 4.70,76). Eyvanların üst örtüleri tonozlar da tuğla ile inşa edilmişlerdir. Ayrıca kubbe ve eyvanlarda kısım kısım sıvalı yerler mevcuttur. Eyvanlarda ve halvetlerde mevcut olan oturma sekileri de taş ile yapılmışlardır. Kurnalar ise mermerdendir. Sıcaklıkta yer alan kemerler tuğladandır (Resim 4.71). Ortada yer

alan cehennem taşı da kayadandır (Resim 4.69). Kadınlar kısmı sıcaklığında ise eyvanlar ve halvetlerin duvarları moloz taş, üst örtüleri tuğla iken yerler beton (çimento) ile kaplıdır. Bunun sebebi 1960'lı yılların sonlarında yıkılmış olan kadınlar kısmı sıcaklık bölümünün (Resim 4.116-117) sonradan tekrar inşa edilmiş olması ve yerlerin kaya yerine çimento ile kaplanmasıdır.

Su deposu duvarları moloz taş, üst tonozu tuğladan inşa edilmiştir (Resim 4.82). Kadınlar tarafında sıcaklık arkasında yer alan odanın da duvarları moloz taş, üst örtüsü de tuğladan yapılmıştır.

4.3. Yapının Günümüzdeki Durumu ve Yıpranma Nedenleri

Gazi Mehmet Paşa Hamamı; her ne kadar 1960'lı yılların sonlarına doğru kadınlar kısmının sıcaklık bölümü yıkılmış ve (Resim 4. 116-117) sonradan tekrar onarılmışsa da, büyük bir bölümü ilk günkü haliyle günümüze kadar ulaşmıştır.

4.3.1. Bozulmalar ve Nedenleri

Hamamın bütününde duvarlar, kubbeler, tonozlar, geçitler ve döşemelerde malzeme bozulması (Resim 4.91-94), derz ayrılmaları (Resim 4.70-71), parça kopmaları (Resim 4.40-42), malzeme-sıva dökülmesi (Resim 4.86-87), rutubet-nem (Resim 4.78), yosunlaşma, tuzlanma, alg-likanlar (Resim 4.73) ve çatlaklıklar (Resim 4.103) oluşması gibi bozulmalar gözükmektedir (Çizim 4.25-35). Bu tahribatların en büyük sebepleri de; çok uzun zaman hamamın neredeyse hiç bakım görmemesi, binanın çok havasız kalması, insan eliyle oluşmuş tahripler (yanlış restorasyon uygulamaları), özellikle iç kısımda, üst örtüden gelen su ve nemden ötürü, iç yüzeyin hemen hemen her yerinde malzeme bozulmalarına neden olmuştur.

Hiç kuşkusuz insan eliyle oluşmuş tahriplerin başında yanlış, bilgisiz ve yetersiz uygulamalar ve restorasyonlar gelir. Kullanılan malzemelerin birbirleriyle olan ilişkileri de önemli bir faktör olup, kimyasal bileşim ya da mekanik mukavemetleri uyuşmayan malzemelerin birlikte kullanılması genelde taş ve çevresine zarar vermektedir.

Bu uyumsuzluklar şöyle özetlenebilir:

1. Seçilen taş ile kullanılan harç uyuşmayabilir.

- Eğer kullanılan harç taştan daha sert ise derz yerlerinden taşın aşınmasına ve dökülmesine sebep olur, yani fiziki bir aşınma meydana gelir.

- Eğer kullanılan harç taştan daha yumuşak ise taş harcı aşındırır ve derz araları açılarak yine fiziki bir aşınma meydana gelir. Bu durumda taş açılan derzden giren nem, su ve bağlı nedenlerden (don, tuzların etkisi v.b.) zarar görür.

- Eğer kullanılan harç suda çözünen maddeler içeriyorsa suda çözünen maddeler taşa zarar verirler.

- Restorasyon ile yenilenen derzler yanlış detaylandırıldıklarında da bozulmalar görülmektedir.

2. Kireçtaşı ve kum taşının birlikte kullanılması halinde, eğer hava kirliliği de varsa havadaki hidrojen sülfür gazı ve su buharı kireçtaşına etki eder.

3. Kireçtaşı ve dolomitik kireçtaşı birlikte kullanıldığında meydana gelen hacim değişikliği dolomitik kireçtaşı hacminin 4 katıdır. Reaksiyonun tekrarı kireçtaşında oyulmalara yol açar. Bu tahribat dolomitik kireçtaşı, kalkerli kum taşı ile beraber kullanılırsa daha da büyük olur.

4. Sertlik dereceleri farklı taşların kullanılması durumunda, sert taşın yarattığı gerilimlerin, yumuşak taşın bozulmasında etkin faktör olduğu görülmüştür.

5. Ahşap suya olan dayanıksızlığı nedeniyle taş ile ara eleman olmadan kullanılmamalıdır. Kullanılan ara eleman yalıtkan özelliği ile taştaki nemi geçirmeyecek, onu çürütmeyecek özellikte olmalıdır.

6. Demir ve galvanize çinko çiviler ve bağlantı parçaları taşlara büyük zarar verir. Çünkü demir (Fe) ve çinko'nun (Zn) oksidasyon ürünleri kendilerinden hacim olarak daha büyüktür. Bu sebepten taşa çatlama ve kopmalara sebep olur. Ayrıca taşa pas lekeleri meydana getirirler. Bakım ve uygulamadaki özellikli kullanımlarına dikkat edilmelidir.

7. Mermerlerin cilalanması da mermerin özelliklerini aksettirmesi ve uzun ömürlü olması bakımından önemlidir. Kaliteli bir cila tatbik edilmiş taşlar dış cephelerde dahi az sorunlu olmaktadır.⁹⁸

4.3.1.1. Strüktürel Bozulmalar

Taşıyıcı eleman kaybı, yapının yok olma sürecini hızlandıran en önemli nedenlerden biridir. Taşıyıcı elemanların herhangi birinde oluşan bir zayıflık ve yıkılma sonucu, yapıda gerek strüktürel zayıflık, gerekse malzeme bozulmaları nedeniyle büyük hasar oluşmaktadır.

Hamamda, strüktürel bozulma olarak söz edebileceğimiz bazı çatlaklıklar dışında büyük boyutta bozulmalar yoktur. Bunlar erkekler kısmında; ılıklik bölümü tonozunda çok fazla olmasa da göze çarpacak kadar bir çatlaklık mevcuttur (Resim 4.61-62). Yine erkekler kısmı ılıkliğında yer alan tuvaletlerin tonozlarında ılıklik tonozuna nazaran biraz daha fazladır (Resim 4.66).

Sıcaklık bölümünde ise, su deposuna geçidin olduğu halvette, su deposuna geçmek için mevcut olan geçidin üst kemerinden (Resim 4.81-82) başlayarak halvet kubbesinin en tepesine kadar devam eden ciddi bir çatlak vardır. Bu çatlak aynı şekilde su deposunun içinde de devam etmektedir.

Kadınlar kısmında ise; sıcaklık bölümünde kubbeli olan orta kısımdan eyvanlara geçişte yer alan kemerlerde çatlaklıklar vardır (Resim 4.97). Bazıları da duvar boyunca ilerlemektedir. Ayrıca güney cephesinde yer olan odanın arkasında bulunan halvetlerin kubbelerinde de gözle görülür çatlaklıklar mevcuttur (Resim 4.103).

Hamamın dışında, cephelerinde her ne kadar malzeme bozuklukları ve bazı parça kopmaları varsa da bunlar bina strüktürünü etkileyecek bozulmalar değildir.

Bahsettiğimiz çatlaklıkların hemen hemen hepsinin hamamın üst örtüsünde meydana gelmesi nedeniyle, hamamda binanın taşınmasına engel bir durum teşkil etmemiştir,

---

98 Ayşe Gülçin Küçükaya, Taşların Bozulma Nedenleri ve Koruma Yöntemleri, Birsen Yayınevi, İstanbul, 2004, s.77-78.

fakat bu durumun ilerlemesi halinde yapının yok olma sürecini hızlandıran en önemli nedenlerden biri olabileceğini söyleyebiliriz.

4.3.1.2. Yapı Elemanlarındaki Bozulmalar

Hamamın yapı elemanlarında bozulmalar çoğunlukla malzemelerden parça kopmalarıdır (Resim 4.24-26). Hemen hemen her bölümün yapı elemanlarında (duvar, döşeme, tonoz, kemer, kubbe, geçit, niş, çatı vs.) bunu görmek olasıdır (Resim 4. 40-42). Bazı yerlerde bu daha da çoktur; ılık tonozlarında oluşan çatlaklardan dolayı oradaki tuğla malzemenin dış etkenler karşısında savunmasız kalması bu tür bozulmaların daha hızlı ilerlemesine vesile olmuştur (Resim 4.91-94, Çizim 4.25-35).

Bazı bölümlerin duvarlarında, zamanında yerinden çıkmış bazı taşlar sonradan da olsa çimento harçla yerine tespit edildiği görülmektedir (Resim 4.73-74).

Ayrıca erkekler kısmında, sıcaklık bölümü girişinde küçük çaplı da olsa döşemede göçük var. Dolayısıyla o kısımlarda taş döşeme kaplaması mevcut değildir (Resim 4.74-75).

Hamamın bazı yerlerinde de yapı elemanlarına müdahalede bulunulmuştur. Bunlar; erkekler kısmının soğukluğunda, kuzey cephede açılan ve sonradan tuğla malzeme ile tekrar kapatılan geçit (Resim 4.11) ve kadınlar ile erkekler kısımlarını ayıran 150 cm. genişliğindeki duvarda açılan geçit (Resim 4.83).

4.3.1.3. Malzeme Bozulmaları

Hamamda, biyolojik etkenler (Resim 4.42,55), su – nem (Resim 4.74,78) ve suyun buharlaşmasıyla oluşan tuz kristalizasyonu (Resim 4.76) nedeniyle hamamın dış ve özellikle iç yüzeyin hemen hemen her yerinde malzeme bozulmalarına neden olmuştur. Tuğla, sıvalı duvarlar ve moloz taş malzeme bundan en büyük zararı görmüştür.

- Biyolojik etkenler

Biyolojik bozulmaları tanımak ve diğer tahrip nedenlerinden ayırt etmek, bozulmanın morfolojisinin anlaşılması ile mümkündür. Mikro organizmalar hakkında detaylı bilgi (takım, sınıf, tür) önlem alınması ve/veya kontrol altında tutulması için gereklidir.

Yapı üzerinde tahribat yapan biyolojik etkenler; bakteriler, algler, mantarlar, likenler ve karayosunlarıdır.

Yukarıda verilen organizmalar kayaçlarda gelişen canlılar arasında yer alırlar ve özellikleri karşılaştırmalı olarak şöyle özetlenebilir:⁹⁹

- Bakteriler (Bacteria)

Küresel, çubuk, ipliksi gibi çeşitli şekillerde tek hücreli veya hücre kolonileri halinde ilkel organizmalardır. Mavi-yeşil algler olarak bilinen Cyanobacteria da bakteriler içinde yer alır. Bakteriler ve mavi-yeşil algler en basit ve küçük hücreli canlılardır.

Taşların üzerinde yaşadığı bilinen üç tip bakteri vardır. Bunlar; Kükürtoksitleyici bakteriler, azot bakterileri ve heterotrofik bakterilerdir.

- Algler (Su yosunları)

Tek hücreli veya koloni halinde mikroskobik formları ya da çok hücreli metrelerce büyüklüğe kadar formları olan fotosentetik organizmalardır. Yeşil, altın sarısı, kırmızı, kahverengi renklerde çeşitli sınıflara ayrılan su yosunlarının denizlerde, tatlı sularda ve karada; kaya, toprak ve ağaç kabuklarında yaşayan binlerce türü bulunmaktadır.

- Mantarlar (Mycophyta)

Mantarlar ise bitkilerden ayrı bir alem altında (Fungi) incelenir. Çünkü klorofilsiz ve genellikle renksiz hif denilen ipliklerden meydana gelmişlerdir (küf mantarları). Yalnız şapkalı mantarların bazıları renkli pigmentler içerebilir.

---

⁹⁹ Ayşe Gülçin Küçükkaya, a.g.e., 2004, (Biyolojik organizmaların karşılaştırmalı analizi; Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Botanik Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Gülşah Çobanoğlu tarafından yapılmıştır.)

- Likenler (Lichenes)

Kayalar, taşlar, kiremit, toprak, ağaç kabuğu, odun gibi çok çeşitli substratlar üzerinde yaşayan ve halk arasında yosun denilen canlılardır. Kayalarda renk renk lekeler şeklinde birçok tür birarada desen oluştururlar. Biyolojik olarak yapısında su yosunları (Cyanobacteria ve Chlorophyta) ile asklı mantarlar birlikte yer alırlar. Likenler karayosunlarından farklı olarak beyaz, siyah, turuncu, yeşil, kırmızı, sarı ve kahverengi gibi çeşitli renklerde ve daha sert ve kırılğan yapıdadırlar. Bazen karayosunlarıyla yan yana veya üzerinde de gelişirler. Kabuksu, yapraksı ve dalsı olarak 3 genel görünüm altındadırlar.

Yeryüzünde yaklaşık 20 bin türü bulunan likenler çok yavaş büyürler. Likenlerin gözle görülür birkaç cm çapına bir rozet şeklinde gelişmesi 50 yıldan fazla zaman alır. Su stresine dayanıklı olmalarından dolayı çöllerden kutuplara kadar çeşitli ortamlarda yaşayan türleri vardır.

- Karayosunları (Bryophyta)

Su yosunları, mantarlar ve likenlerden daha gelişmiş, klorofilli, çok hücreli ve sporla üreyen fotosentetik kara bitkileridir. Yüksek bitkilere en yakın bitkilerdir. Nemli ortamlarda, orman zemininde, kayalarda, toprak ve ağaç kabuklarında yaşarlar.¹⁰⁰

Yapı üzerinde bulunan algler, yeşil-kırmızı veya kahverengi tozlar veya lifler halinde olup, nemli yüzeylerde yaşamaktadır. Likenlerle birlikte, buldukları ortamın her zaman nemli kalmasına, salgıladıkları sıvılarla lekelenmelere ve yüzeysel bozulmalara neden olurlar. Yosunlar nemli ve pürüzlü yüzeylerde yaşayarak kir ve lekeler oluştururlar. Hamamın havasız olması bu durumun daha da ilerlemesine ayrıca katkısı olmuştur.

Cephelerde ise yapı üzerinde yetişen bitkilerin kökleri taş malzemenin aralarına girerek, yapıda ayrılmalara, malzeme kayıplarına neden olmakta, strüktürel elemanlara zarar vermektedir.

---

100 Ayşe Gülçin Küçükkaya, a.g.e., 2004,s.80-85.

Bazı durumlarda, biyolojik büyümelerin varlığı taşa zararın başlangıcı olabilir. Bazen de, biyolojik büyüme yağmur suyu ve rüzgar gibi çürümeye sebep olan diğer faktörlerden, koruyucu bir kalkan gibi, hareket ederek taşı koruyabilir. Esasen biyolojik büyüme, taşın kirlenmesi için meydana gelen bir çok çevre faktöründen sadece biridir ve kaldırılması erozyon problemini durdurmaz.¹⁰¹

Yosunların, temizlemeden birkaç ay sonra temiz taşlarda hemen kolonize olup büyüme devam ettiği gözlenmiştir. Yosun ve biyolojik aktivitelerin kolonizasyonu, büyük boyutlarda, taş yüzeyindeki suyun varlığı ile ilgilidir ve bu konuya özel bir ilgi gösterilmelidir.

- Su ve Nem

Yapıdaki su ve nem tahribatını yağmur suları ve zeminden yükselen nem oluşturmaktadır.

Zemin suyu seviyesi ile yüzey arasındaki toprak, kılcallıkla su tutar. Bu suya yüzey suyu ya da kılcallık suyu denir ve hiçbir drenaj sistemi ile toplanamaz. İzolasyonu olmayan duvarlarda emme yoluyla su duvar içinde yükselir. Suyun yükselmesi, su girişi ile duvardaki buharlaşma arasındaki dengeye bağlıdır. Alış-veriş eşit ise su yükselmez.¹⁰²

Nemin yükselmesi duvarın çevresi ile ilişkisine de bağlıdır. Duvar yüzeyi ne kadar büyükse, buharlaşma da o kadar fazla olacağından, nemin yükselme miktarı o kadar az, duvar kalınlığı ne kadar fazla ise suyun yükselme oranı o kadar fazla olur.¹⁰³

Yapı taşlarında nemin yarattığı tahripleri irdelemeden ve çözüm önerilerini belirlemeden önce gözenekli yapı taşlarında nemin hareketini irdelemek gerekir. Gözenekli bir yapı taşında suyun hareketi şu başlıklarda incelenebilir:¹⁰⁴

---

101 C.A . Andrew, Young, M. E., Stone Cleaning: A Guide For Practitioners, Historic Scotland And The Robert Gordon University, London, 1994.

102 R. Günay, Geleneksel Ahşap Yapılar Sorunları ve Çözüm Yolları, İstanbul, 2002.

103 G. Torraca, Porous Building Materials, Science For Architectural Conservation, ICCROM, Rome, 1988.

104 Ayşe Gülçin Küçükkaya, a.g.e., 2004,s.63-65.

Emme ve Yayılma

Islak eleman ya da bölge, kuru bir bölge ile temas ettiğinde kuru eleman suyu emer. Bu suyun en önemli hareketidir. Bu sayede kurutma kağıdı kullanılarak yüzeydeki nem alınabilir.

Osmos

Çözülebilir tuzlar suda çözünürken iyonlara ayrışırlar. Bunlar elektrik yüklü atomlardır. Bu iyonlar elektrik gücüyle (iyonların hidrasyonu) su moleküllerini çeker. Sonuç olarak su içinde az iyon bulunan bölgeden çok iyon bulunan bölgeye doğru hareket eder.

Elektrik Geçişi

Gözenekli bir yapı taşıdaki su, negatif yüklü (-) kutuplara doğru hareket eder. Eğer çözülebilir tuzlardan oluşmuş iyonlar varsa; bunlar hidrasyon suyunu taşıyarak eksi yüklü kutba doğru hareket ederler (elektro-osmos). Bu yöntemle ıslak duvardaki nemin atılması sağlanmaktadır.

Isı Geçişi

Islak gözenekli bir yapı taşında ya da duvardaki ıslak bölgeden daha soğuk olan bölgeye doğru hareket eder. Emme mekanizmasının işleyebilmesi için yapı elemanının suya doymuş duruma gelmemesi şarttır. Bu yüzden emme, osmos, elektrik geçişi veya elektro-osmos ve ısı ile suyun hareketi ancak; III. aşama olan elemanın suya doymadan önceki aşamasında olabilir.

Buharlaştırma Evresinde Suyun Hareketi

Su molekülleri gaz halinde iken gözenekli bir yapı taşının yüzeyinde veya içinde aşağıdaki yollardan taşınabilir;

Yoğuşma

Bir yüzeyin ısısı, temas ettiği havanın doyma noktasının veya doyma ısısının altına düştüğü zaman hava içinde bulunan serbest su molekülleri (su buharı) yüzeyin üzerinde su tabakası oluşturmak üzere bir araya gelirler. Bundan sonra sıvı halindeki su yukarıda anlatılan yollardan iç kısımlara hareket edebilir.

İç Yoğuşma (Kondansasyon)

Gözenekli yapı elemanının yüzeyinin ısı temas ettiği havanın doyma ısısının üzerinde, fakat yapının içinin ısısın havanın doyma ısısının altında olması mümkündür. Böyle bir durumda su moleküllerinin yoğunlaşması materyalin gözeneklerinin iç kısmında oluşur.

Buhar Difüzyonu

Kısmen kuru gözenekli bir yapıda su, havada su moleküllerinin çok yoğun olduğu bölgeden (yani buhar basıncının yüksek bulunduğu) geçiş yapabilir, ya da bir gözenekte buharlaşmaya diğer bir gözenekte tekrar yoğunlaşmaya uğrayabilir. Suyun bu şekilde geçişi sıvı geçişinin olmadığı durumlarda da oluşabilir.

Hidroskopi

Hidrofil (su seven gözenekli bir yapı malzemesinin - su değmeden - havadan su emmesine higroskopik emicilik denir. Higroskopik emilme havanın bağıl nemi, sınır değerinin üzerinde ise mümkündür. Bu sınır değeri malzemenin doğasına bağlı olduğu kadar gözeneklerin çapı ile de ilgilidir. Çözünür tuzlar higroskopiktir ve %100'den az bağıl nemde önemli miktarda su emebilirler.¹⁰⁵

- Tuz Kristalizasyonu

Güneş gören yerlerde ıslanıp-kuruma sonucu harçlardaki tuzlar harekete geçerek taş üzerinde bozulmalara neden olmaktadır.

Gözenekli ve yatay yalıtımı olmayan duvarlarda eriyebilen tuzlarla zenginleşmiş zemin nemi, kılcal yoldan ve bazen de yayılma yoluyla belirli yüzeylere kadar yükselir. Bir süre yükselen nem buharlaşma noktasında duvardan ayrılır. Ancak eriyen tuzlar emme bölgesinin en üst bölümlerinde yığılır ve kristalize olur.

Tuzların kristalleşmesi sırasında bünyesine su alması ve molekül hacminin artması sonucu taşın yüzeyinde oluşan bu kristalizasyona çiçeklenme, tozlanma (eflorescence) adı verilmektedir. Taşın içindeki boşluklarda da kristallenme olur, buna gizli çiçeklenme denir. Kristallenme esnasında taş içinde basınç artar,

---

105 R. Günay, a.g.e., 2002. , G. Torraca, a.g.e., 1988.

fissürler (gözle görülemeyen çatlaklar) oluşur ve taş buralardan ayrışır. Çiçeklenme ile taş ve sıva kabarıp, çözünür, dökülür veya yüzeydeki tuz birikimi kabuk oluşturarak kirliğe neden olur.¹⁰⁶

Tuzların kristalizasyonu taş bozulmaları içinde en yaygın ve tahrip edici olanıdır. Kimyasal yapıları ne olursa olsun gözenekli kayaların tümünde, donma ya da hava kirliliği bağlantısı olmaksızın etkili olmaktadır. Suda eriyebilen tuzlar, su ile taşınarak ya da herhangi bir yolla taşın gözeneklerine ve çatlaklarına ulaşarak buharlaşır. Buharlaşma sonucunda tuz taşın yüzeyi ile kılcal çatlaklarında birikir. Kılcal çatlaklara taşınan tuz osmos şartlarını hazırlayarak sürekli bir tuz birikimine neden olur.¹⁰⁷

Sıcaklık yükseldiğinde tuz çözeltisinin doyma noktası yükselir ve çevresindeki tuz kristalleri de çözünür. Düştüğünde ise tekrar kristalleşir. Tuzların hidrasyon dereceleri arttıkça hacimce büyüdüğü için parçalama etkileri de artar.¹⁰⁸

4.3.1.4. Yüzey Kirliliği

Hamamın özellikle dış cephelerinde taş kirliliği (Resim 4.14), toz ve yoğun kirlilikten siyahlaşmış bölümlerin oluşması gibi bozulmalar gözükmemektedir (Resim 4.22). Bunların yanı sıra bazı bölgelerde renk bozulmaları, metal lekeleri vb. gibi yüzey kirliliği mevcuttur (Resim 4.26-27). Bu kirlilikler hamam içerisinde bazı bölgelerde görülebilmektedir.

Kirliliğin kaynağını; kirli hava koşulları, mikrobiyolojik kirlenme (likenler, yosunlar vs.), zararlı bitkiler, tuz ve çeşitli paslar vs. geniş bir yelpaze kapsamaktadır. Taşa zarar vermeyen, aksine koruyucu nitelik gösteren kirlilik oluşumlarının (patina gibi)

---

106 Ayşe Gülçin Küçükaya, a.g.e., 2004,s.73.

107 Ayşe Gülçin Küçükaya, a.g.e., 2004,s.72.

108 A. Arnold, Behavior of Some Soluble Salts in Stone Deterioration, 2nd International Symposium on the Deterioration of Building Stones, Athens, 1976, pp. 27-36.

A. Arnold, Methodology of the Study on Decay, Weathering and Conservation of Monuments, ICCROM 13th International Course on The Technology of Stone Conservation, Unpublish Lecture Notes, Venice, 1999.

korunması, taşa zarar veren kirlilik oluşumlarının ise taşın ömrünü azaltmasından dolayı, temizlenmesi gerekir.¹⁰⁹

Kirli atmosfer ortamda olsun ya da olmasın yapı taşları ocaktan çıkarıldıktan bir süre sonra renk değiştirmeye ve yüzeyi ince bir film tabakasıyla kaplanmaya başlar ve bu film tabakası zamanla sertleşir. Taş yüzeyinde oluşan hafif kirli görünümlü bu film tabakasına "*pattina*" denir ve kirlilikle karıştırılmamalıdır. Patina oluşumunda, doğal değişime bağlı olarak, objenin bünyesel özellikleri değişmeden rengi hissedebilecek derecede değişir. Kahverengi ve portakal rengi tabakalar iklim ve kirliliğe bağlı olarak değişik durumlarda grileşir.¹¹⁰

Literatürde "patina" ve "film" terimleri bazen birbirlerinin tanımları içinde yer alabilir. Biyolojik orijinli ince kir tabakası "Biofilm" ise; mikroorganizmaların yüzeyde oluşturduğu film tabakasıdır.¹¹¹

Taş yüzünde oluşan kirlilik birikimleri şu başlıklar altında sınıflandırılabilir:¹¹²

Siyah Birikim (Dark Deposit);

- Toz Birikimi (Soiling) : Kahverengimsi, bej yüzeye nüfuz etmemiş birikimdir, taşçılık izleri görülebilmektedir.

- Yoğun Kirlilik Birikimi (Compact Black Deposit): Düzgün bir yüzey oluşturacak biçimde taşa nüfuz etmiş birikimdir, taşçılık izleri görülemez.

- Kalın Siyah Kabuk (Dendritic Black Crust): Engebeli kalın kabuk

Betonlaşmış Kalın Kabuk (Calcereous Concretion);

Biyolojik Büyüme (Biological Growth);

Metal Lekeleri (Demir, Bakır, Kurşun ...) (Staining);

Renk Bozulması (Chromatic Alteration);

Tuz Lekeleri (Salt Efflorescence);

---

109 W. E. Krumbein, Vendrelli, S., Applied Geochemistry, volume 12;13, 1997, pp. 255- 266, European Cultural Heritage Newsletter, volume 10, pp.55-62.

110 P. R. Maneresi, (Ed), Deterioration The Conservation of Stone, Principles of the Contributions to the International Symposium, II, Bologna, 1981.

111 W. E. Krumbein, Vendrelli, S., a.g.e., 1997.

112 Ayşe Gülçin Küçükçaya, a.g.e., 2004,s.99-108.

Siyah Birikim (Dark Depozit)

- Yüzeyde Toz Birikimi (Soiling)

Toz, güvercin atıkları gibi taşa nüfuz etmemiş, farklı yapıdaki yabancı maddelerin birikmesi olarak tanımlanır. İnce, az kirli kahverengi yada gri tonda bir tabaka oluşumudur. Bu durumda taşıyıcılık aletlerinin izleri hala gözle görülebilmektedir. Kirliliğin sorun olacak bir aşamada olmadığı kabul edilir. Yumuşak fırça yada kuru temizleyicilerle tozların çekilmesi mümkündür, restorasyon gerekmez.

- Yoğun Kirli Tabaka Oluşumu (Compact Black Deposit)

Kirli hava şartlarına bağlı olarak (alteration) gelişebilecek, ince ve düzgün bir tabaka halinde yüzeye işlemiş kirli tabaka oluşumudur. Yağış miktarının şiddetli olduğu bölgelerde, eserler üzerinde meydana gelen kirli birikimlerin kaldırılması önemlidir.¹¹³

Hava kirliliğine maruz kalan kalsitik (kalsit kristal içeren) maddelerin yüzeyinde, siyah kirli tabaka genellikle kükürt dioksit tarafından meydana gelir. Hidroskopik tuzlar da benzer etki yaparlar.¹¹⁴

- Kalın Siyah Kabuk Oluşumu (Dendritic Black Crust)

Genellikle rengi ve morfolojik karakteristiği, kimyasal ve minerolojik yapısı ve fiziksel tanımıyla yapı taşından ayrı özellikler taşıyan oldukça kalın bir tabaka oluşturan kirliliktir. Detaylar bozulmuş ve ince hatlar ve boşluklar tamamen kapanmıştır. İtinalı temizlik yapılarak atılması gerekir.

Betonlaşmış Kalın Kabuk - Yüzeyin Kalkerleşmesi (Calcereous Concretion)

Kireç Bağlayıcılı Kum Taşında Kalsin Oluşumu: Yağmur suları taşın içine işler, onun içindeki karbonatları eritir. Su buharlaşarak havaya dönerken gerisinde erimiş maddeler bırakır (kalker ya da sülfat karbonatı). Bunun sonucu olarak da taşın dış yüzeyinde bu maddelerin bir yığılması olur. Böylelikle, taşın dış yüzeyinde birkaç mililitrelik bir tabaka oluşur. Bu tabaka gittikçe sertleşir, taşın yapısını ve rengini

---

113 D. Camuffo, Physical Weathering of Stones, The Science Of The Total Environment, volume 1967, Sevilla, 1995, s.1-14.

114 P. Friese, Protz, A. P., Salt-induced Gypsum Formation on Renderings, Conservation of Historic Brick Structure, Proceeding, 1998, s. 281-286.

değiştirir veya taşın içinde eriyen maddeler dışarı çıkıp orada yeniden kristalize olabilir.¹¹⁵ Ancak sadece yağmurun yıkamadığı bölgelerde bu olay gerçekleşir. Yağmura maruz bölgelerde bozulma olmaz, yağmur kristalize tuzları yıkayarak, taşın nefes almasını sağlar.

Yanlış müdahale ile kumtaşında dış kabuğun kaldırılması halinde ortaya bozulmuş olan taş çıkar ve taş erozyonu başlar.¹¹⁶ Atmosfer kirliliği olan bölgelerde aşırı kirlenmiş taşların bünyesel analizleri yapılmadan temizlenmeye çalışılması taşların erimelerine hatta strüktür sorunlarına varan tahriplere yol açmaktadır.

Günümüzde taş temizliği uygun aparatlar veya çözücüler, yetmişmiş teknik elemanlarla patinaya zarar vermeden yapılmaktadır.

Biyolojik Büyüme (Biological Growth)

Biyolojik organizmaların Yarattığı Kirlilik, çeşitli bitkilerle, mikrobiyolojik organizmaların yarattığı kirliliğe denir.

Taş eserlerin yaşayan organizmalar tarafından kirletilmesi bozulmanın ilerlemiş safhası olarak anlaşılır. Fakat taşlarda, çürümeye varan organik kökenli yapı malzemelerinde görülen bozulmaya nispeten, etkileri azdır.

Mantar, yosun, liken ve bakteri gibi biyolojik büyümeler¹¹⁷, kırsal kesimde yapı dışında bilinen kirlenmelerdir. Bu organizmalar ışık, sıcaklık, nem ve beslenme durumları nerede uygunsa, taş üzerinde kolonize olurlar ve zamanla yüzeyde renkli ya da siyah kirlilik oluştururlar. Taşın üzerindeki varlıkları zararlıdır ve şartlara, durumlara bağlı olarak onları kaldırmak gerekli olmayabilir.¹¹⁸

Metal Lekeleri (Staining)

Bünyeye yerleşen pas kolaylıkla çıkarılmak istendiğinde; fosforik, fosfatik, hidroklorik ve sitrik asitler emniyetli olarak kullanılabilir. Fakat kalkerli taşlardan ve mermerlerden pası kaldırmak bu kadar kolay olmayacaktır. Araştırmalara göre,

---

115 A. Kieslinger, Principle Factors In Weathering Of Natural Building Stones, Conference On The Weathering Of Stones, ICAMOS, Paris, 1968.

116 A. Kieslinger, a.g.e., 1968.

117 Biyolojik büyümelerin özellikleri karşılaştırmalı olarak 49. sayfada yer almaktadır.

118 C. A. Andrew, M. E. Young, a.g.e., 1994.

derinlere işlemiş pas lekelerini güvenli ve etkili bir şekilde kaldıracak bir metot henüz yoktur.¹¹⁹

Bakır bileşiği tarafından oluşan yeşil lekeler, demir bileşiği tarafından oluşan kırmızı-kahverengi olanlarından daha az görülür ve demirden daha çok korozyona karşı süper dayanma güçlerine bağlı olarak antik zamanlardan beri kenet ve çivilerle birlikte kullanılmışlardır.¹²⁰

Bakır tuzlarını kaldırmak için kullanılan daha önce denenmiş olan elektroliz yöntemidir. Bu sadece laboratuara taşınabilir ve küçük elemanlar için kullanışlıdır. Böylece %5'lik amonyum karbonat banyosu içine daldırılır ve bir hafta boyunca platin anot ve paslanmaz katot tarafından düşük yoğunlukta tutulur ve bakır depo edilir. İlerlemenin yöntemi, elektrolitin geçirgenliğini, elektrotların potansiyel farkını anotta, gelişmekte olan oksijenin miktarını ölçerek kontrol edilebilir.¹²¹

Renk Bozulması (Chromatic Alteration)

Yüzeydeki renk ve parlaklık değişiklikleri, kromametre ile ölçülür. Yapı cephesinde gözle seçilemeyecek değişiklikler, taş temizlemede pratik olarak önemli olmayacaktır. Bu alet deneylerde temizlenmiş granitlerde; %3, 4'den daha büyük parlaklık farklılıkları ayırabilir. Bunun yanında çoğu daha küçük farklılıkları da ayırabilir. Küçük alanlardaki parlaklık farklılıklarını karşılaştırmak, yapılardaki veya test panellerindeki daha büyük alanlara oranla daha zor bir görevdir.¹²²

Tuz Lekeleri, Çiçeklenme (Salt Efflorescence)

Yüzey ve yüzeye yakın kılcal ve gözeneklerin mikroskobik incelemesinde yüzeyde korozyon sonucu malzemenin ayrıştığı ve ayrışma ürünlerinin dış yüzeyde biriktiği, kristalleştiği görülür. Aynı anda duvar içinde hareket eden suyun taşıdığı tuzlar da duvarın kuruma periyodunda suyun buharlaşarak ayrılması sonucunda yüzeye yakın gözeneklerde veya gevşemiş taneler arası kılcallarda kristalleşerek kalırlar.¹²³

---

119 L. Lazzarini, M. L. Tabasso, Analytical Methodologies For The Investigation Of Damages Stones", Advanced Workshop, 1990, s.14-21 September, Pavia - Italy.

120 L. Lazzarini, M. L. Tabasso, a.g.e. 1990.

121 L. Lazzarini, M. L. Tabasso, a.g.e. 1990.

122 C. A. Andrew, M. E. Young, a.g.e., 1994.

123 M. Eriç, Eski Eserlerin Korunmasında Suda Çözünür Tuzlar, Yapı Dergisi, 246, YEM Yayınları, 2002, İstanbul, s.101-103.

Klorür, sülfat, nitrat, amonyum, magnezyum, kalsiyum bileşikleri su içinde çözülebilir ve pamuklanma, gühercile, çiçeklenme, lekeler gibi taş bozulmalarına neden olabilirler. Taş için zararlı olan bu tuzların oluşumuna engel olunmalı ya da temizlemeye çalışılmalıdır.

4.4. Gazi Mehmet Paşa Hamamı Restitüsyon Önerisi

Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nın restitüsyon çalışmasında amaç, yapının günümüze gelene kadar, varsa uğradığı değişiklikleri belirleyip, kısmen yıkılmış ya da yok olmuş öğelerin ilk tasarımlarındaki ya da belirli bir tarihteki durumlarının belge kayıtlarından, yapı izlerinden, yapıya ait çizim, fotoğraf gibi belgelerden yararlanılarak, özgün halini tespit ederek restorasyon çalışması için zemin hazırlamaktır. Restitüsyon aşamasında kullanılan kaynaklar (fotoğraflar) ile binanın günümüzden uzak en eski hali ortaya konulmaya çalışılmaktadır (Resim 4.110-121).

4.4.1. Restitüsyon İçin Yararlanılan Kaynaklar

Belgelere ve fotoğraflara dayalı yapılan restitüsyon çalışmasında; öncelikle yapı ile ilgili kaynakların kesinlik derecelendirmesi yapılmıştır. Restitüsyon çalışması yapılırken kullanılan kaynaklar ve bu kaynaklardan hangi konularda yararlandığı aşağıda sıralanmaktadır:

Yapıdaki iz ve örneklerden gelen kesin bilgiler:

-Varlığı kesinlikle bilinenler; Rölöve çalışması sırasında varlığı kesin olarak belirlenerek tespit edilenler,

-İzi olmayan fakat varlığı yapıdaki diğer örneklerden bilinenler; Binada çeşitli nedenlerle bir kısmı ya da tamamı yok olmuş olan çeşitli yapı elemanlarından yapıdan gelen bilgiler sayesinde bilinenler.

Yazılı ve çizili kaynaklardan gelen bilgiler:

-Yazılı ve çizili kaynaklar ile bilinenler ; Araştırma safhasında elde edilen yazılı ve çizili kaynaklar ile fotoğraflar (Resim 4. 110-121) ve sözlü bilgiler ile bilinenler.

4.4.2. Karşılaştırmalı Çalışma

Karşılaştırmalı çalışmanın amacı, Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nın Osmanlı Hamamları içerisindeki yerini belirlemek ve yapının restitüsyonu için; gerekli olması halinde ihtiyaç duyulan bilgileri elde etmektir.

4.4.2.1. Yöntem

Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nın karşılaştırmalı çalışması için XV-XVI. yy. arasında yapılmış Anadolu ve Rumeli hamamlarına yer verilmiş ve genel anlamda tanıtılmıştır. Daha sonra Gazi Mehmet Paşa Hamamı ile benzerlik gösteren bu çifte hamam grubuna giren (Anadolu ve Rumeli topraklarında bulunan) hamamlar incelenerek bir tablo oluşturulmuş ve karşılaştırılmıştır.

4.4.2.2. Karşılaştırılan Hamamlar

Karşılaştırılan ve tabloda yer alan hamamlar; Eski-Yeni Hamam (Tire), Hayreddin Paşa (Barbaros) Hamamı (İstanbul), Hüsrev Paşa Hamamı (Bitlis), Edirnekapı Mihrimah Hamamı (İstanbul), Hacı Hamza Hamamı (İznik), Hüsrev Kethüda Hamamı (İstanbul), Çifte Hamam (Kastamonu), Fatih Sultan Mehmed Hamamı (Priştine-Kosova), Davud Paşa Hamamı (Üsküp-Makedonya), Debboy Hamamı (Manastır-Makedonya) ve Gazi Hüsrev Bey Hamamı (Saraybosna-Bosna Hersek).

Eski-Yeni Hamam (Tire) ¹²⁴

Yapının inşa kitabesi yoktur. Ancak, 950/1543 tarihli bir vakfiye kaydından, Mustafa Lütü Paşa'nın vakıfları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.¹²⁵

Yapı, Kuzey-güney yönünde hafif eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. Cami, medrese, bimarhane ve Bakır Han'dan oluşan Lütü Paşa Külliyesi'nin bir parçasıdır.¹²⁶

---

124 C. Çakmak, Tire Hamamları, Ankara, 2002, s.66-70.

125 Lütü Paşa Vakfiyesi için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 590 no.'lu defterin 215. Sahife, 188. Sırasında kayıtlı Lütü Paşa vakfiyesinin yeni harflere çevrilen sureti, No. 188, s.162-172.

126 İ. Aslanoğlu, Tire'de Üç Cami, Vakıflar Dergisi, VIII, Ankara, 1969, s.62.

Çifte hamamlar grubundan olan yapı günümüzde de işlevini sürdürmektedir. Doğu-batı yönünde uzanan, dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Şekil 4.3). Hamamın güneyinde kadınlar kısmı, kuzeyinde ise erkekler kısmı bulunur. Her iki kısımda da, mekânlar doğudan batıya doğru sıralanmıştır. Kadınlar kısmı, kare planlı bir soyunmalık, dikdörtgen planlı bir ılıkılık ile bu mekâna iki yandan açılan bir tuvalet ve tıraşlık, enine dikdörtgen planlı, çifte halvetli bir sıcaklık mekânından meydana gelir.

Erkekler kısmı, kare planlı bir soyunmalık, dikdörtgen planlı bir ılıkılık ve dört eyvanlı, köşe halvetli bir sıcaklık mekânından oluşmaktadır. Hamamın batısında, kuzey-güney yönlü, enine dikdörtgen planlı bir su deposu ve külhan yer almaktadır.

İnşa malzemesi olarak, duvarlarda moloz taş ve tuğla; kemerlerde, kubbe ve tonozlarda, kubbe geçişlerinde ve saçak altlarında tuğla; erkekler kısmı girişinde mermer kullanılmıştır. Kadınlar ve erkekler kısmının soyunmalık kubbeleri alaturka kiremitle kaplıdır. Erkekler kısmı soyunmalık kubbesi, dıştan sekizgen biçimli, iki kademeli bir kasnağa oturur. Kadınlar kısmı soyunmalık kubbesinin de sekizgen biçimli bir kasnağı vardır. Diğer kubbe ve tonozlar ise sıvanmıştır. Tüm duvarların bitiminde ve erkekler kısmı soyunmalığın kubbe eteğinde, ikişer sıra, kadınlar kısmı soyunmalığının kubbe eteğinde, bir sıra kirpi saçak vardır.

XIV. yy. sonu ve XV. yy'a ait bir çok hamamda, üst örtünün, Türk üçgenleri ve girift mukarnaslardan oluşan kubbe geçişleriyle zengin bir görünüm kazandığı dikkati çekmektedir. XVI. yy'da ise geçiş ögesi olarak genellikle tromp veya pandantif kullanılarak, daha sade bir etki elde edilmiştir. Eski-Yeni Hamam'da da kubbe geçişleri pandantif ve tromplarla sağlanmıştır.

Hayreddin Paşa (Barbaros) Hamamı (İstanbul) ¹²⁷

Zeyrek'te olduğu bildirilen bu çifte hamama, bulunduğu semtin eski isminden dolayı Tezgaççılar Hamamı dendiği gibi, Kaptan Paşa Hamamı da denmektedir. Fakat daha

---

127 İ. A. Yüksel, Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri, İstanbul, 2004, C.VI, s.186-187.

çok içinde bulunan ve günümüze kadar intikal eden çeşitli çiniler yüzünden Çinili Hamam olarak şöhret bulmuştur.

Çinili Hamam, Zeyrek'te eski adı Çinili Hamam caddesi olan bugünkü İtfaiye caddesi üzerinde bulunmaktadır. Yapının tarihi bilinmemektedir, fakat vakfiye tarihi olan 941/1534'den önce olduğu tahmin edilebilir. Bugün iki tarafı da çalışır durumdadır. Hamam simetrik bir yapıya sahiptir.

Çinili Hamam, 1782 ve 1833 yangınlarında harap olmuş, 1833 ile 1850 yılları arasında Ali Bey isimli birisi tarafından tamir edilmiş ve bu tarihten sonra da artık özel mülk halini almıştır.

Hamam muntazam tuğla ve kesme taşla ve düzgün bir işçilikle örülmüştür. Aynı şekilde kubbe kasnağı saçaklarının ön tarafta bozulup değişmesine mukabil, arka tarafta bulunan taş saçak silmeleri zamanımıza iyi bir şekilde gelebilmiştir. Hamamın kadınlar ve erkekler kısmına giriş ana caddededir (Şekil 4.4). Giriş kapıları asli şekillerini kaybetmiştir. 12 m.'den büyük olan soğukluk kubbelerinden erkeklerinki daha yüksek tutulmuş ve kasnak kenarlarında pencereler açılmıştır. Soğukluk kubbeleri dilimli-oluklu tromplara oturmaktadır. Üç bölüm olan ılıklığın orta kısmındaki tekne tonoz, yanlardaki dilimli yarım kubbelerden dantelli kemerlerle ayrılmaktadır. Ilıklığa bağlı tıraşlık ve helalar yapının yol tarafına düşmektedir. Sıcaklık, ortada bulunan göbek taşının üzerini örten kubbenin etrafında gayet muntazam oturtulmuş dört eyvan ve dört halvetten meydana gelmektedir. Halvetler sekiz dilimli kubbe, eyvanlar ise düz tekne tonozla örtülüdür.

Hüsrev Paşa Hamamı (Bitlis) ¹²⁸

Giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre, Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından 979 (1571)'de yaptırılmıştır.

Hamam kuzey-güney doğrultusunda, yaklaşık 50 x 30 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plana ve simetrik bir yapıya sahiptir (Şekil 4.5). Hamamın dere tarafındaki kadınlar

---

128 A. Uluçam, Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı –II- Bitlis, Ankara, 2002, s.145-146.

kısmı günümüze kadar gelememiştir. Bugün sadece erkekler kısmı, dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. Doğusunda dükkânların sıralandığı hamamın güney cephesi külhan bölümünün arka duvarını oluşturmaktadır. Batı cephe boyunca, girintili çıkıntılı olarak dizilmiş marangoz atölyeleri, odunluk, çamaşırhane ve çay ocağı olarak kullanılan eklemeler mevcuttur. Sıcaklık kısmına denk gelen yerde bu duvar, iki payanda ile desteklenmiştir. Duvarlarda düzgün kesme taş, geçişlerde ve kubbelerde tuğla malzeme kullanılmıştır. Kubbe ve tonozlar dışarıda düz dam şeklindedir. Üst örtünün tamamı betonla kaplanmıştır.

Yapıya kuzeyden bir kapıyla girilmektedir. Kapının üzerinde, celi sülüs hatla mermere yazılmış iki satırlık Arapça kitabe yer almaktadır. Kare planlı soyunmalık bölümü tromp geçişli bir kubbeyle örtülmüştür. Ortasında sekiz köşeli fiskiyeli mermer bir havuz yer alır. Mekânda iki kat halinde toplam yirmi üç adet soyunma kabini bulunmaktadır. Buradan bir kapıyla kendi içinde bölümlenmiş ılıklığa, ardından merkezi kubbeli, dört eyvanlı sıcaklığa geçilmektedir.

Ilıklığın küçük kubbeli birinci bölümüne üç kapı açılmaktadır. Doğudaki kapıdan küçük kubbeli ve buna kemerle bağlanan tonoz örtülü tuvalet ve tıraş yerine; batıdan dikdörtgen planlı sivri beşik tonoz örtülü çay ocağına; güneyden ise kendisiyle aynı büyüklükteki ılıklığın ikinci bölümüne geçilmektedir. Bu bölümün kubbesinde sekiz küçük ışıklık bulunmaktadır. Ilıklığın batı yönündeki kapıyla dikdörtgen planlı sivri beşik tonoz örtülü çamaşırhaneye, güney yönündeki kapısı ile de sıcaklığa ulaşılmaktadır.

Ortada göbek taşının yer aldığı sıcaklığın eyvanlarına kurnalar, köşelere de kubbeli halvet hücreleri yerleştirilmiştir. Kubbelere, sivri kemerlerle kuşatılan küçük pandantiflerle geçiş sağlanmıştır. Merkezi kubbenin eteğini dış şeklinde bir sıra mukarnas dizisi dolaşmaktadır. Pandantifler de mukarnaslarla süslenmiştir. Kubbe kasnağına dört pencere açılmıştır. Sıcaklıkta yirmi dört adet sıcak su musluğu bulunmaktadır.

Hamamın güney ucunda külhan ve su deposu bölümleri yer almaktadır. Hamam, plan ve mimarisiyle klasik Türk hamamlarının tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

Edirnekapı Mihrimah Hamamı (İstanbul) ¹²⁹

Bu hamamı Kanuni Süleyman kızı ve Rüstem Paşanın karısı Mihrimah Sultan cami ile beraber 1548 yılında Mimar Sinan'a yaptırmıştır. Erkekler ve kadınlar kısmı plan ve hacimleri itibarıyla tamamıyla birbirinin aynıdır, yapı simetriktir (Şekil 4.6). Kadınlar tarafının helaları diğer tarafa göre biraz daha dışarı taşkındır. Ön cephesine bugün ilave edilmiş küçük dükkanlar binanın bu kısmında güzel nispetleri ve ahenkli tertibi bozmuştur. Erkekler kısmı girişi esas cadde üzerinde, kadınlar girişi ise cenup cephesinde yan sokağa açılmış ve soyunmalıklarla hacim ve planı itibarıyla aynı şekilleri arz ederler. Bu mahaller sedirlikler ile çevrilmiş ve orta yerde fiskiyeli bir havuz bulunmaktadır. Bu mahallerin üzeri dört meyilli yatık ahşap çatılarla örtülmüş, erkekler kısmında duvar üzerinde ikişer sıra pencere, kadınlar kısmında yalnız üst sırada pencereler açılmıştır. Soyunmalıklar iki kat üzerine şırvanlı olarak tertip edilmiştir.

Sıcaklık kısmı kapısı aynı mihver üzerinde açılmamış bu mahalle iç hamamının bir halvetinden geçilerek bir köşeden sıcaklığa girilir. Sıcaklıklar dört eyvan ve dört halvetle güzel bir nispetle tertip edilmiş ve orta yerde sekiz köşe bir göbek taşı bulunmaktadır.

Soyunmalık harici duvarları moloz taşı ve köşeleri muntazam kesme taşlarla örülmüş, arka duvarlarında ise moloz taşı kullanılmıştır. Soyunmalık cephelerinde pencereler güzel nispetlerle üçer üçer gruplanarak tertip edilmiş, üst pencereler sivri kemerlerle, alt pencere düz taş lento ve tahfif kemerlerle örtülmüştür. Bina harapır.

Hacı Hamza Hamamı (İzmit) ¹³⁰

Hamamın XV.yy'ın başlarında yapıldığı sanılmaktadır. Orta hamam kısmının dört köşesine küçük halvetler yerleştirilmiş ve köşeler mailen kesilerek orta kısımda bir sekiz köşe oluşmuştur. Bu kesik köşelerde üzerine murabba ve küçük kubbelerle örtülmüş kısımlara girmek için kapılar vardır (Şekil 4.7).

129 Kemal Ahmet Aru, Türk Hamamları Etüdü, İstanbul, 1949, s.89 - Yüksel, İ. A., Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri, İstanbul, 2004, C.VI, s.351.

130 K. A. Aru, a.g.e., 1949, s.132.

Köşelerdeki dört şev kemer duvardan duvara gider, altlara nervürlü çeyrek kubbelerle doldurulmuştur. Köşelerin alt kısmında dört sıra stalaktit sıralanmış ve beşinci sırada kemerin mesnetleri hizasına kadar bir friz dolaşmaktadır. Çeyrek kubbeleri 22 nervürle dilimlere ayırırlar, bu nervürler kemerin resinde birleşirler.

Döşeme üzerinde geniş taş sedirler, duvar hücreleri, duvar üzerinde bir çeşme, köşede bir ocak mevcuttur.

Üzerinde hala bulunan ve basit tonozlarla örtülmüş bir geçit veya soğukluktan yukarıda şekli arz edilen sıcaklığa geçilir.

Bina bir çift hamamdır ve simetrik bir palana sahiptir. Kadınlar kısmının bölünmesi başkadır. Erkekler kısmı giriş holü daha ehemmiyet kazanmış bir şekilde ve üzeri kurşun ile örtülüdür. Kadınlar kısmının holü üzeri kiremittir. İki holü de ortasına yuvarlak bir tepe camı yerleştirilmiştir. Külhan ve su haznesi beraber tek meyilli kiremit örtülü bir çatı ile kapatılmıştır.

Hüsrev Kethüda Hamamı (İstanbul) ¹³¹

XVI. yy.'a tarihlenen hamam, plan bakımından çifte hamamdır (Şekil 4.8). Önceleri erkekler ve kadınlar tarafında ahşap eklemeler mevcutken, önce her ikisi de kaldırılmış, sonra da erkekler tarafındaki altına kâgir bir istinat duvarı yapılarak ihya edilmiştir. Bundan başka restorasyon sırasında cadde cephesinde bulunan erkekler hela, halvetler ve su deposu kısımlarında pencereler açılmıştır. Ayrıca su deposu üzerine de renkli şeffaf kubbeler ilave edildiği görülüyor.

Bina moloz taş ve tuğla karışığı ile yapılmıştır. Pencere kemerleri tuğla ile örülmüş, saçaklar tuğladan kirpi saçaktır. Plan olarak simetrik bir yapıya sahiptir. Takriben 8,5 x 8,5 m.'lik soğukluk kubbeleri sekizgen kasnaklar üzerine oturur. Ilıklıklar aynalı tonozdur. Erkekler kısmına kadınlar tarafından küçük bir hacimde ithal edilmiştir. Sıcaklık her iki tarafta da aralarında bir kemer olan iki kubbeli hacimlerdir. Üçer halvetten ikisi kubbeli, diğerleri ise tonozla örtülüdür.

---

131 İ. A. Yüksel, a.g.e., 2004, C.VI, s.210.

Çifte Hamam (Halimi Çelebi Hamamı - Kastamonu) ¹³²

Kastamonu il merkezinde yer alan bir XVI. yy. eseri olan Halimi Efendi Hamamı (Çifte Hamam) yazıtına göre Yavuz Sultan Selim'in hocası Kastamonulu Ali oğlu Halimi Abdulhalim tarafından 920 H./1514-5 M. yılında yaptırılmıştır.¹³³

Çifte Hamam, yaklaşık 30.50 x 23.30 m. boyutlu dikdörtgen bir kütleyle sahiptir (Şekil 4.9). Kadınlar ve erkekler soyunmalık mekânları yapının güneyindedir. Hem Erkekler, hem de Kadınlar bölümlerinin girişleri güneye açılmakta, hamamın ılıklik ve sıcaklik bölümleri ile su deposu soyunmalık bölümlerinin kuzeyinde yer almaktadır.

Erkekler bölümünün soyunmalık mekânına cephe hattından ileriye taşan taç kapıdan, girilmektedir. Yol kotunun düşürülmesi nedeniyle yaklaşık 3.30 m. inilerek giriş kapısına ulaşılmaktadır. Erkekler soyunmalığı 10.50 x 10.52 m boyutlarında, kare planlı bir mekândır. Mekân, 9.98 m. çapında bir kubbeye örtülüdür. Kubbenin yerden yüksekliği 11.97 m'dir. Kare plandan kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır.

Soyunmalıktan alçak bir kapı ile iki hücreden oluşan ılıkliğa geçilir. Buradan da sıcaklığın ana mekânına ulaşılmaktadır. Sıcaklığın ana mekânı pandantiflerle ve Türk üçgenleriyle bezeli bir kasnağa oturan bir kubbeye örtülüdür ve bu bölüm kubbedeki fener ve filgözü açıklıklarından aydınlanmaktadır. Ana mekân, doğu ve batısındaki tonoz örtülü eyvanlar ile iki yanda genişletilmiştir. Sıcaklığın kuzey duvarındaki iki ayrı kapıdan halvet hücrelerine giriş sağlanmıştır.

Çifte Hamam, bu özellikleriyle, Prof. Dr. Semavi Eyice'nin "ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çift halvetli" olarak adlandırdığı plan şemasına sahiptir.¹³⁴

Kadınlar soyunmalığının girişi erkekler bölümü gibi yapının güney cephesindedir. Basık kemerli, taş söveli alçak bir kapıdan geçilerek girilen soyunmalık 10.30 x 9.01 m. boyutlarındadır. Yerden 11.30 m. yüksekteki kubbeye geçiş pandantiflerle

132 K. Eyüpgiller,- C. Altun,- T. Barlık, Mimarlıkta Malzeme dergisi, 2008, yıl:3, S.10, s.56-76.

133 İ. H. Uzunçarşılı, Halimi Çelebi, Açıksöz Gazetesi, 5 Ekim 1921, S. 301, s. 2.

134 Semavi Eyice, İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri, S.7, İstanbul, 1968.

sağlanmıştır. Mekânın kuzey duvarının batı ucunda, ılıklik bölümüne geçit veren kapı bulunmaktadır.

Soyunmalıktan girilen ılıklik, erkekler bölümü gibi, yine kubbeyle örtü iki hücreden oluşmaktadır. Kadınlar bölümünün sıcaklığının ana mekânı, erkekler bölümünde olduğu gibi iki yandan birer tonoz üst örtülü eyvan ile genişletilmiştir. Bu mekân, yerden 7.11 m. yüksekliğinde pandantifli kubbe ile örtülüdür. Kadınlar bölümünün sıcaklığı, erkekler bölümünün planını tekrarlayarak, kuzeyinde yer alan kubbeyle örtülü iki halvet hücresi ile sonlanmaktadır.

Erkekler ve kadınlar sıcaklıklarının kuzey duvarının arkasında yer alan, 2.40 m. yüksekliğinde beşik tonoz üst örtülü mekân, hamamın su deposudur. Girişi kadınlar bölümünde yer alan halvet hücresindeki kontrol penceresindedir. Çifte Hamam'da, hamam mimarisinin asli unsurları olan ocak-külhan ve odun deposu bölümleri günümüze ulaşamamıştır.

Fatih Sultan Mehmed Hamamı (Pristine-Kosova) ¹³⁵

Hamam, çifte hamam grubuna girmektedir. Yapının kadınlar ve erkekler bölümü bulunmaktadır ve bu bölümler simetrik bir palana sahiptirler (Şekil 4.10). Her iki bölümün, aynı yol üzerinden girişleri vardır. Soğukluk bölümlerinden, ılıklik bölümlerine; ılıklik bölümlerinden, sıcaklık bölümlerine geçilmektedir. Ilıklık bölümlerinde, tuvaletler ve tıraş kısımları vardır. Bu kısımların üzerleri tonozla örtülüdür. Sıcaklık bölümü, beş ayrı halvetten oluşmaktadır. Külhan kısmı ise, halvetlerin arkasındadır. Külhan ortasında odun sağlamak için bir geçiş vardır. İlk yapının tamamı almaşık tarzda olup, daha sonraki dönemlerde yapılan restorasyonlarda tuğla, moloz taş gibi farklı malzemeler de kullanılmıştır. Evliya Çelebi, 1661 yılında Pristine'den geçerken, "Pristine Çarşısı'nda Fatih Sultan Mehmed Han Hamamı" olarak bilinen bu hamamdan söz etmektedir.¹³⁶ Hamam,

---

135 M. İbrahimgil, - N. Konuk, Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, Ankara, 2006, C.I, s.422.

136 H. Šabanović, Evlija Çelebi i Njegov Putopis, Veselin Maslesa, Sarajevo, 1979, 278-279.

1971 yılına kadar hizmet vermiştir.¹³⁷ Hamam, aslı fonksiyonunu kaybetmiş, büyük bir bölümü yıkılmış ve ayakta kalan kısımları da oldukça harapdır.

Davud Paşa Hamamı (Üsküp-Makedonya)¹³⁸

Hamam XVI. asır ortalarına aittir (Şekil 4.11). Kadınlar tarafı kapısı, yan sokağın içindedir; erkekler kapısı köprüden gelen cadde üstündedir. Yine hamamlarda tatbik edilen usul dairesinde erkekler tarafında dört altlık, ilaveten iki üstlük varken, kadınlarda yalnız iki üstlük pencere bulunmaktadır. İki soğukluk arasında açılan kapı muhdestir.

Soğuklukluktan bir yan kapı ile 7.28 m. kutruna bir kubbe ve kısmi bir eyvandan mürekkebe ılıklığa girilir. Buranın kubbesi de sekiz köşe kaideye oturur.

Ilıklıkta bir halvet vardır. Halvetin kubbesi camlı bir tepelik ve altta, mutakatı tonoz üzerine serpiştirilmiş 6 sıra istalaktitle sıvama müzeyyendir. Kadınlar kısmı göbek taşında, şimdiye kadar gördüğümüz hamamlarda rastlanmayan bir tarz-ı halle baş vurulmuş, derinliği çok olmayan üç eyvanın köşelerine halvet konmayarak kemerler iki küfeki taşından olduğundan sıcak rutubet te'siriyle oldukça erimiştir.

Erkekler ılıklığa yine bir yan kapıdan geçilir. Burada eyvanın kemeri çifttir. Ilıklıktan helaya ve aynı geçit üzerinde çok büyük bir halvete geçilir. Burası her halde hususi bir maksatla yapılmış olacaktır.

Sıcaklığa iki tarafı kemerli, sekiz köşe kaideli, köşelikleri 4 sıra istalaktitli bir kubbe altından geçilir. Göbek taşı kubbesi çok müzeyyendir; Göbek taşı dört eyvanlı ve üç halvetlidir; dördüncü halvetin yerini, ılıklıktaki halvetin bir kısmı almıştır. Eyvanlar tavanlı tonozla örtülüdür. Etekler serapa istalaktittir.

Halvet kubbeleride sekiz köşe kaidelidir. Bina tuğla hatıllı, ayrıca iki yandan tuğla ile sarılı kaba yonma taşla yapılmıştır; kasnaklar da böyledir. Hamamda kitabe mevcut değildir.

---

137 Raif Vırmica, Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I, Kültür Bakanlığı Yayınları, An kara, 1999, 258.

138 Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, İstanbul, 2000, C.III, s.297,299.

Debboy Hamamı (Manastır-Makedonya) ¹³⁹

Bu hamam bir XVI. yy. işidir; plan selaheti buna kuvvetli bir işarettir. Hamam 1965'e kadar depo olarak kullanılıyordu; 1967'de hafriyat ve araştırma yapılarak tamir edilmiştir.

Moloz taştan yapılmış hamamın banisi bilinmemektedir. Erkekler tarafından 11 m. 'lik soğukluktan sonra bir ılıklik ve ustralık, sıcaklıkta 3 eyvan, bir orta kubbe ve 1 halvet vardır; kadınlar tarafı olarak tahmin ettiğimizde ise basit bir ılıklik, sıcaklıkta iki tarafta ufak eyvanlı bir kubbe ve 2 halvet bulunmaktadır (Şekil 4.12).

Gazi Hüsrev Bey Hamamı (Saraybosna-Bosna Hersek) ¹⁴⁰

Hamam çifttir, bir planı Truhelka'da mevcuttur.¹⁴¹ (Şekil 4.13). Büyük ve birbirine müsavi iki kubbeli soğukluktan ılıkliğa geçilir. Buranın yan tarafında hela ve usturalık vardır. Sıcaklık büyük değildir. Dörder adet halveti bulunmaktadır. Bu hamam 1914'e kadar açık kalmıştır.

Hamamın ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Hamam gazi husrev beye ait cami ve medrese vakfiyesinde yeralmamkla birlikte, ölümünden sonra gelir getirmek amacı ile inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Eski bir kayıttan 1194/1779 yılında tamir edildiği öğrenilmektedir. 20. Yüzyıl başında hamama şehir suyu bağlanıldığı Truhelka tarafından belirtilmektedir.¹⁴²

4.4.2.3. Karşılaştırmalı Çalışma ve Genel Değerlendirme

Karşılaştırmada yer alan 11 adet hamamdan hiç biri Gazi Mehmet Paşa Hamamı ile bire bir benzerlik göstermemektedir. 11 hamamdan 6 tanesi (Hayreddin Paşa Hamamı, Hüsrev Paşa Hamamı, Edirnekapı Mihrimah Hamamı, Hacı Hamaza Hamamı, Çifte Hamam ve Fatih Sultan Mehmet Hamamı) simetrik plan şemasına sahiptir. Yapılan karşılaştırma tablosunda, hamamların planları, bölüm dizilişleri,

---

139 E. H. Ayverdi, a.g.e., 2000, s.108-109.

140 E. H. Ayverdi, a.g.e., 2000, s.352.

141 E. H. Ayverdi, a.g.e., 2000, s.352. (Ciro Truhelka, Tursko-Slovenjski Spomenici Dubrovačka Arhive, Sarajevo, 1911, s.184. "Dubrovnik Arşivlerinde Türk-Sloven Heykelleri, Saraybosna".

142 Ciro Truhelka Gazi Husrefbeg, Njegov Zivot i Njegovo Doba., Glasnik Zemalskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIV, 1912, (Ayrı basım), s. 93-96.

büyükükleri, mimari elemanları değerlendirilmiş, ayrıca Gazi Mehmet Paşa Hamamı ile benzerlik gösteren bölümleri renklerle gösterilmiştir.

Hamamlardan 3 tanesi günümüzde de özgün işlevini devam ettirmektedir. 5 adet hamam bugün harap durumdadır. Bir hamam sanat galerisi, bir hamam enstitü ve bir hamam da lokanta olarak kullanılmaktadır.

Karşılaştırılmalı tabloda yer alan hamamların plan bölümlerinin dizilişlerine bakıldığında hepsi çift aks üzerinde sıralanmıştır.

Bütün hamamların girişleri soğukluk kısmından olmaktadır. Hayraeddin Paşa Hamamı, Çifte Hamam (Halimi Çelebi Hamamı), Hüsrev Paşa Hamamı ve Fatih Sultan Mehmet Han Hamamı erkek ve kadın girişleri aynı caddeye/sokağa bakarken; Tire Hamamı, Hüsrev Kethüda Hamamı, Hacı Hamza Hamamı, Mihrimah Hamamı, Davud Paşa Hamamı, Debboy Hamamı ve Gazi Hüsrev Bey Hamamı erkek ve kadın girişleri farklı cadde/sokağa bakmaktadır.

Seçilen hamamların yapımında (duvarlarında), 4 tanesinde moloz taş ve tuğla, 1 tanesinde kabayonu taş ve tuğla, 2 tanesinde kesme taş ve tuğla; diğer hamamlarda ise moloz taş ve kesme taş ve bir tanesinde de almaşık örgü kullanılmıştır. Gazi Mehmet Paşa hamamında ise duvarlarda kullanılan malzeme moloz taş iken, ılıkık tonozlarında ve sıcaklık kubbelerinde tuğla kullanılmıştır. Soğukluk bölümü kubbeleri ise sıvalıdır.

11 hamamın soğukluk bölümlerinin hemen hepsi kare veya kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Üst örtü 1 hamamda ahşap çatılı iken, diğer 10 hamam kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişler çoğunlukla tromplarla sağlanmıştır. Gazi Mehmet Paşa hamamında soyunmalık bölümü kare planlıdır ve üstü sekizgen kasnak üzerinde bulunan kubbe ile örtülüdür ve kubbe geçişi pandantifle sağlanmıştır.

Özgün işlevini devam ettiren 3 hamamdan ikisinin soğukluk bölümlerinde soyunma hücreleri mevcuttur. Aydınlatma ise soğukluk bölümlerinin duvar ve kasnaklarında yer alan pencerelerle ve çatı fenerleriyle yapılmaktadır. Gazi Mehmet Paşa hamamında ise soğukluk bölümlerinde sekiler mevcut iken soyunma hücreleri

yoktur, aydınlatma da kubbe kasnaklarında yer alan pencerelerle ve çatı fenerleriyle yapılmaktadır.

Hamamların ılıklik bölümleri planları, kare veya dikdörtgen şeklindedir. Duvarları taş, üst örtüleri de kubbe veya tonozdur. Gazi Mehmet Paşa hamamında bu bölümlerin planları dikdörtgen, duvarları taş, üst örtüleri de tonozdur.

Hamamların hela bölümleri planları kare veya dikdörtgen şeklindedir. Duvar malzemeleri taştır. Üst örtüleri tonoz veya kubbe ile örtüldür. Gazi Mehmet Paşa hamamı tuvaletleri dikdörtgen planlıdır. Duvarları taş, üst örtüleri de tonozdur.

Sıcaklık bölümleri kare veya dikdörtgen planlıdır. Duvarları sıva kaplıdır. Hamamlarda, sıcaklık bölümlerinin hepsinde halvetler bulunmaktadır. Üst örtüleri, halvet ve göbek taşı üst kısımlarında kubbe ile örtülü iken, eyvanların bulunduğu yerlerde ise örtü olarak hem kubbe hem de tonoz kullanılmıştır.

Hamamların 3 tanesinde göbek taşı bulunmaktadır. Bunların hepsi sekizgen biçimindedir. Aydınlatma, kubbe ve tonozlarda yer alan ışıklıklarla sağlanmıştır. Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nda da aydınlatma kubbe ve tonozlarda yer alan ışıklıklarla sağlanmıştır. Göbek taşı ise sekizgen şeklindedir.

Sıcaklıkta bulunan eyvan bölümleri, hamamların bazılarında kare planlı iken, bazılarında da dikdörtgen şeklindedir. Eyvanlarda duvar boyunca sekiler vardır. Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nda eyvanlar kare şeklindedir ve yerden yüksek sekiler duvarlar boyunca devam etmektedir.

Halvetler; duvarları bazılarında sıva, bazılarında da sıvasız iken; üst örtüler kubbe dir. Aydınlatma ışıklıklarla sağlanmıştır. Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nda da halvet duvarları sıvadır. Duvarlar boyunca sekiler devam etmektedir, kurnalar ise mermerdir. Aydınlatma ışıklıklarla sağlanmaktadır.

Su depoları, hepsinde dikdörtgen plan şeklindedir. Üst örtüleri tonozdur. Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nda da su deposu dikdörtgen, üst örtüsü de tonozdur.

11 hamamın 2 tanesinde külhan bölümü vardır ve dikdörtgen planlıdır. Üst örtüleri hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nda da külhan mevcut değildir (Toprak altındadır), yapıda da herhangi bir iz bulunmamaktadır. Külhan, Restitüsyon önerisinde ocak bölümünün bulunduğu yerin döşeme kotu düşürülerek ortaya çıkarılmıştır. Odunluk kısmı ise muhtemelen ahşap çatılı olabileceği düşünülerek o şekilde çizilmiştir.

4.4.3. Restitüsyon Önerisi

Yapı, hamam olarak yapılmış olup, işlevini sağlayan bölümleri, külhan hariç ayaktadır. Yapı kullanıldığı dönemler itibariyle, bilindiği kadarıyla herhangi bir işlev değişikliğine uğramamıştır (Çizim 4.48).

Hamama ait eski fotoğraf, çizim ve proje çalışması esnasında yapılan rölöve çalışmasında yapı üzerinden elde edilen veriler ışığında restitüsyon projesi hazırlanmıştır (Çizim 4.47-59).

Erkekler kısmı; Soğukluk bölümü sekiz köşe kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe iki yandan gelen pandantiflerin kesişmesinden meydana gelen köşeliklere basar. Kubbe ortasında fener mevcuttur. Kasnakta üç pencere vardır ve bu pencereler ahşap, üstü çıtalı pencerelerdir. Yapıya ait eski fotoğraflarda kasnakta bulunan pecereler gözükrken, çatı fenerleri mevcut değildir. Dolayısıyla restitüsyon önerisinde fenerler kaldırılmıştır.

Soğukluğun hemen girişinde, sağında, solunda ve karşısında yaklaşık 71 cm. 'lik yükseltiler (sekiler) vardır. Bu sekilerin üzerlerinde soyunma odaları vs. gibi yerlerin olup olmadığını bilmediğimiz için ve varlığını kanıtlayacak herhangi bir belge, çizim yada fotoğraf olmadığından sekiler için Restitüsyon önerisinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Sekiler olduğu gibi korunmuştur.

Soğukluğun dış duvarlarının kalınlığı ise yaklaşık olarak 120 cm. dir. Günümüzde sıvasız olmasına rağmen, kubbe, kasnak ve duvarların bazı yerlerinde görülen sıva örneklerine istinaden Restitüsyon Projesinde Soğukluk Bölümü, sıvalı olarak önerilmiştir.

Erkekler kısmı soğukluğunun ortasında bir şadırvan vardır ve önerilen projede de korunmuştur. Soğukluğun zemini kaya taş kaplamadır ve zemin kaplamalarında Restitüsyon önerisinde korunmuştur. Fakat onarılması yada bakım yapılması gereken yerleri vardır, bunlar da Restorasyon önerisinde değerlendirilecektir.

Ana giriş kapısının sağ tarafında (kuzey cephesinde) sonradan açılmış ve tekrardan tuğla duvar ile kapatılmış 75 cm. boyutunda (genişliğinde) bir kapı boşluğu vardır. O boşluk, hamamı gösteren 1964 tarihli bir fotoğrafta görünmediğinden, tuğla ile örülmüş kısım kaldırılarak yerine soğukluk bölümü dış duvar kalınlığında taş duvar örülmüştür.

Günümüzde var olan erkekler kısmı soğukluk bölümü ile kadınlar kısmı soğukluk bölümünü birbirine bağlayan ve sonradan açılmış geçit kapatılarak yerine moloz taş duvar örülmüştür. (Şekil 4.1) (“Raif Vırmica – Kosova Hamamları” kitabında bulunan hamam çiziminde bu geçit yoktur).

Soğukluktan - Ilıklığa tuğla kemerli bir geçitten geçilir. Ilıklığın üstü tonoz ile örtülüdür. Sağ ve sol kısımlarında sekiler vardır ve yerler kaya taş ile kaplıdır. Bu kısımlar olduğu gibi korunmuştur. Duvarlar ve tonoz ise sıvalı hale getirilmiştir. Ilıklığın sol tarafında en dipte bulunan bir geçitten tuvaletlere geçilmektedir. Tuvaletler kısmı da tonoz örtü ile örtülüdür ve yerler taş kaplamadır. Duvarlar ve tonoz sıvalı hale getirilmiş, döşeme korunmuştur.

Ilıklıktan sıcaklığa da aynı şekilde tuğla kemerli bir geçitten geçilir. Sıcaklık toplam 4 halvetten ve 3 eyvandan oluşur. Eyvanların hepsinde mermer kurna ve oturma sekileri mevcuttur. Yerler kaya taş kaplama, üstleri de tonoz ile örtülüdür. Mermer kurnalar, oturma sekileri ve döşeme kaplamaları korunmuştur. (tabi onarılması gereken kısımları vardır ve bunlar Restorasyon önerisinde belirtilecektir). Tonoz ve duvarlar kısmen sıvalıdır, bazı bölümlerde sıvalar dökülmüştür. Bu bölümler tamamen sıvalı olacak şekilde Restitüsyon önerisi çizilmiştir.

Eyvanların tam birleştiği orta kısımda ise cehennem taşı mevcuttur. Cehennem taşı kaya ile kaplıdır ve sekizgen şeklindedir. Cehennem taşı restitüsyon önerisinde korunacaktır. Ana mekanın üstü kubbedir ve sıva ile kaplıdır.

Halvetler dört adettir, hepsinde ikişer adet mermer kurna mevcuttur ve çepeçevre oturma sekileri vardır. Ayrıca hepsinde ikişer adet niş mevcuttur. Halvetler sıva ile kaplıdır. Sıcaklık kısmının en korunmuş bölümleri halvetlerdir. Önerilen projede aynı şekilde korunmaları sağlanmıştır.

Suyun ısıtılması için ateş yakılan ocak ise güney cephesinde erkekler kısmının su deposunun duvarının önünde yer almaktadır. Külhan ise günümüze kadar ulaşamamıştır. Ocak olduğu gibi korunurken, külhan için elimizde herhangi bir belge/fotoğraf yoktur ve yapılan dönem karşılaştırmalı hamamların hemen hiçbirinin de külhanı günümüze ulaşmamıştır. Öneri olarak güney cephede ocak kotu düşürülmüştür ve külhan orataya çıkarılmıştır. (Çizim 4.31)

Sağ tarafta en dipte bulunan halvetin içinden yerden yükseltilmiş bir geçitten arkada bulunan su deposuna geçilir. Su deposunun içi sıvasız ve üstü tonoz dur.

Kadınlar kısmı; iki kanatlı ahşap kapısı kilitli olduğundan ancak erkekler kısmından (sonradan açılmış) üstü tuğla kemerli geçitten geçilir. Restitüsyon önerisinde bu kapı kapatılıp kadınlar kısmının günümüzde kapalı tutulan esas giriş kapısı açılıp işler hale getirilmiştir.

Soğukluğun boyutları erkek kısmı soğukluk bölümü ile neredeyse aynıdır. Yine sekiz köşe kasnaklı bir kubbe ile örtülüdür. Kasnakta üç ahşap pencere bulunmaktadır. Soğukluğun kubbesinin tam ortasında da fener bulunmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, yapıya ait eski fotoğraflarda kasnakta bulunan pecereler gözükürken, çatı fenerleri mevcut değildir. Dolayısıyla kadınlar kısmı soğukluk bölümünde fenerler kaldırılmıştır. Soğukluğun neredeyse tamamı çepeçevre yükseltilmiş sekiler ile çevrilidir ve bunlar korunmuştur.

Ilıklığa bir geçitten geçilir. Ilıklık dikdörtgen şeklindedir. Yerden yükseltilmiş sekiler vardır. Yerler kaya ile kaplıdır, duvarlar ise sıvasız moloz taştır, üst örtü tonozdur. Proje önerisinde duvarlar ve tonoz sıvalı hale getirilirken, diğer bütün ayrıntılar aynı şekilde korunmuştur.

Ilıklığın sağ tarafında bir geçitle bir odaya geçilir. Duvarları sıvasız, üst örtüsü de tonozdur. Bu oda da sıvalı hale getirilmiştir.

Kadınlar kısmının sıcaklığı erkekler kısmının sıcaklığına göre küçüktür ve 1960'lı yıllar sonlarında yıkıldığı için sonradan tekrar onarılmıştır. Bir eyvan ve 3 halvetten oluşmaktadır. Ayrıca sıcaklık L şeklinde olup üstü 2 tonoz bir kubbeyle örtülüdür. Sıcaklık sonradan onarıldığı için hiçbir bölümü (halvetler dahil) sıvalı değildir. Projede bu bölümler sıvalı olarak önerilmiştir.

Hepsinde niş ve oturma sekileri mevcuttur fakat kurna yoktur. Bu elemanlar da olduğu gibi korunmuştur.

Halvetler, kadınlar kısmında sıcaklığın arkasında kalacak şekilde, caddeye bakan cephede, erkekler bölümünün su deposu yanında yer alan bir oda vardır. Bu odaya hamamın avlusundan üç basamakla ahşap bir kapıdan girilmektedir. Bu oda hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımızdan, öneride aynı şekilde korunmasına karar verilmiştir.

Ayrıca 1960'lı yıllar sonlarında yapılan tadilatla, hamamın kadınlar kısmı sıcaklık bölümü döşemelerine taş yerine çimento ile uygulama yapılmıştır. Restitüsyon önerisinde bu bölümün yer döşemelerine taş (kaya) uygulanmıştır.

Kuzey Cephesi; Kuzey cepheden bakıldığında, hamamın sağ tarafında kadınlar kısmı, sol tarafında da erkekler kısmı vardır (Çizim 4.55). Her iki kısmın da soğukluk bölümleri bu cepheye bakmaktadır. Kadınlar kısmının girişi bu cephededir. Kilitli olan kapı da yukarıda belirtildiği gibi önerilen projede açılmıştır.

Cephenin sol kısmında ise erkekler kısmına denk gelen, sonradan açılmış ve tekrardan tuğla ile kapatılmış kapı boşluğu, tuğla duvar kaldırılarak taş ile örülüp kapatılmıştır.

Doğu Cephesi; Doğu cephesinde değişikliğe uğrayan, ya da Restitüsyon projesinde öneri olarak verebileceğimiz herhangi bir veri mevcut değildir (Çizim 4.57).

Güney Cephesi; Tam karşıdan bakıldığında sağ tarafta erkekler kısmı, sol tarafında da kadınlar kısmı yer almaktadır. Ateş yakmak için kullanılan ocakta güney cephesi duvarına bitişiktir. Bu cephede yukarıda da belirtildiği gibi ahşap sundurmalı odunluk önerilmiştir. Ve ocağın bulunduğu yerin döşeme kotu ocağın önü açık olacak şekilde düşürülmüştür -külhan ortaya çıkarılmıştır- (Çizim 4.56).

Kadınlar kısmı tarafında bulunan -üç basamakla çıkılan- oda, bu cepheye bakmaktadır. Önerilen projede de bu oda girişine herhangi bir müdahalede bulunulmamış, aynı şekilde korunmuştur.

Batı Cephesi; Batı Cephesi olduğu gibi kadınlar kısmına aittir ve hamamın avlusuna ve komşu arsada bulunan evlere bakmaktadır (Çizim 4.58).

Cephenin kuzey kısmına yakın olan tarafta kadınlar kısmının soğukluk bölümü vardır ve bu bölüme yapışık tek katlı bir bina mevcuttur. Bu bina önerilen projede kaldırılmıştır.

Hamamın sıcaklık kısımlarının kubbe ve eyvanlarının çatı örtüleri kurşun kaplama yerine alaturka kiremidi ile kaplanmıştır. Ayrıca kubbeler eski döneme ait fotoğraflardan da belli olduğu gibi daha sivri hale getirilmiştir.

Yapının, su deposu çatı örtüsü kurşun kaplama iken eski fotoğraflardan edinilen verilere uygun olarak taş (kaya) ile tamamlanmıştır.

Hamamın yakın çevresi ve bahçesinde günümüz ile büyük farklılıklar oluşturacak bir değişim tespit edilmiştir. Bu değişim fotoğraflardan da açıkça belli olmaktadır. 1960'lı yıllarda yapılan onarım öncesi hamamın etrafını çevreleyen dükkanların tamamı ortadan kaldırılmıştır. Bu dükkanların boyutları eski fotoğraflardan tespit edilebildiği kadarıyla Restitüsyon Önerisi olarak vaziyet planı çizimlerine aktarılmıştır. Dolayısıyla günümüzde mevcut olan hamam avlusunda, zamanında dükkanlar var olduğu için Restitüsyon Vaziyet Planı çizimi önerisinde hamamın avlusu yoktur.

Karşılaştırmalı çalışmalar, kullanılan kaynaklar ve hazırlanan tablo doğrultusunda restitüsyon çizimleri hazırlanmıştır. Bu hazırlama esnasında yukarıda belirtilen veriler esas alınmış, yapının özgün halinin korunması temel yaklaşım olarak belirlenmiştir. Restitüsyon çizimleri içerisinde; 1/200 ölçeğinde Vaziyet Planı, 1/50 ölçeğinde Planlar (plan, tavan planı, çatı planı), 1/50 ölçeğinde Kesitler (4 adet), 1/50 ölçeğinde Cepheler (4 adet) ve 1/20 ölçeğinde Sistem Detayı olmak üzere toplam 13 adet çizim yapılmıştır.

4.5. Gazi Mehmet Paşam Hamamı Restorasyon Önerisi

Restorasyon kültürün korunmasıdır. Restorasyon kültürü yapının, yapıların, yapıların oluşturduğu dokuların, yapıların oluşturduğu yaşam biçimlerinin, sürekliliğinin sağlandığı, kültürel ve ekonomik gelişmeleri de etkileyen koruma biçimidir.

Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nın yer aldığı çevre, Osmanlı kent dokusunun izlerini taşıyan bir bölgedir. Projesi'nin asıl amacı; tarihsel ve kültürel bir değerimiz olan hamamın, mimari karakteristiklerinin korunarak gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde ulaştırılmasını sağlamaktır. Yapının özgün karakterini bozmadan problemlere çözüm getirerek yapıyı korumak ve yaşatarak gelecek nesillere bir kültürel miras olarak aktarabilmektir. Ayrıca bu anlamda var olan yapı, çevre halkının gereksinimleri doğrultusunda değerlendirilmiş olacak, işlevlendirilen yapının bakımı da sağlanacaktır.

Restorasyon projesinin genel yaklaşımı korumaya yönelik olup yapının mevcut durumunun sağlamaştırılması ve yapının işlevini devam ettirebilmesi, yeni işlevine uygun hale getirilmesi için özgün halinin tamamen korunmasına yöneliktir. Restorasyon yapılırken, binaya yeni fonksiyon verilerek korunması önem taşımaktadır. Kosova'da özellikle ekonomik problemler nedeniyle tarihsel ve kültürel zenginlikler yeteri kadar korunamamaktadır.

Hamamda yapılacak işlevsel değişiklik ile hamam yaşanır duruma getirilerek ileriki süreç için oluşabilecek bozulmalara ve değişimlere engel olacaktır. Ayrıca, yapıya ve çevreye hizmet edecek yeni fonksiyon, yapıya hiçbir şekilde yapısal değişiklikler ve fiziksel müdahaleler getirmemelidir.

Günümüz konfor koşullarını sağlamak ve birtakım fonksiyonları karşılamak amacıyla yapılacak müdahalelerin geri alınabilir müdahaleler olması gerekmektedir. Yapının özgün plan şeması ve özgün cephe elemanları aynen korunmalıdır.

Restorasyon yapılırken restorasyon öncesi doğru ve özgün olarak hazırlanan çalışmaların uygulanması gerekmektedir. Restorasyon uygulaması bir bütün olması sebebiyle yapıdaki tüm bozukluklar, eksiklikler giderilmelidir. Aynı şekilde

mevcudun da değerlendirilerek sağlamlaştırılan kısmında restorasyon bütünü içinde korunması gerekmektedir.

4.5.1. Restorasyon Öncesi Hazırlık Çalışmaları

Restorasyon öncesi incelemeler ve inşaat sırasında kullanılmak üzere iş iskelesi kurulmalıdır. Binanın, çeşitli hava muhalefeti etkenlerinden korunabilmesi için restorasyon öncesi ve inşaat sırasında geçici bir örtüyle korunmalıdır.

Uygulama yapılmadan önce, yapıları meydana getiren yapı malzemeleri, kimyasal ve mekanik açıdan laboratuvar şartlarında incelenmeli, duvar örgüsünde kullanılan taşların, tuğlaların bağlayıcı harçların ve sıvaların kimyasal özelliklerinin saptanması için uygun yerlerden örnekler alınarak laboratuvar testleri yapılmalıdır. Önerilecek yeni malzemelerin eskileri ile fiziki ve kimyasal açıdan uyum içinde olmasına dikkat edilmelidir. Bu noktada, en iyi müdahale özgün yapı malzemelerinin kullanılması olacaktır. Özgün malzemenin temin edilemediği durumlarda, analiz sonuçlarına uygun, uzun vadede yan etkileri olmayacak malzemeler kullanılmalıdır. Teşhislerin yapılması yanlış uygulamaları engelleyerek, müdahalelerin sağlıklı ve uzun ömürlü olmasını sağlayacaktır. Niteliksiz eklerden arındırılan yapılarda strüktürel önlemlerin alınması, binaların özgünlüğüne zarar vermeyecek onarım ve altyapının kurulması gerekmektedir.

4.5.2. Restorasyon Süreci

Restorasyon süreci belirli aşamalara bölünerek her aşaması için ayrıntılı bir çalışma yapılması zorunludur.

1. Aşama:

Öncelikle yapının yakınında bir şantiye kurulmalı ve bu şantiyede;

Kullanılacak malzemelerin koyulduğu bir depo; yapı içinden ve çevresinden çıkarılan yapıya ait taşların, belgelenip kayda geçirildikten sonra saklanacakları bir depo; uygulama süreci için içeride ve dışarıda aynı anda kullanılacak yeterli miktarda çelik iskele bulunmalıdır.

2. Aşama:

Yapı içinde, dışında ve çatıda çeşitli kalıntılar temizlenmeli. Temizlik ve araştırma kazısı sırasında ortaya çıkabilecek her türlü yapıya ait eleman toplanıp numaralandırılmalı, belgelenip yerine konmak üzere depolanmalıdır. Bu kazılar sırasında çıkan her türlü bilgi kayıtlara geçirilmeli ve restorasyon aşamasında kullanılmak üzere değerlendirilerek projelerde gerekli görülen değişiklik ve eklemeler yapılmalıdır.

3. Aşama:

İç ve dış cephelerde iskele kurulmalı, iskele yapı yüzeyine tespit edilmemeli, yalnızca dokunabilir olmalıdır. Yapı Ayrıca yapıya sonradan eklenmiş yada arsa sınırları içerisinde var olan yada projeye uygun olmayan niteliksiz ekler kaldırılmalıdır.

4. Aşama:

Yapıda gerekli görülen sağlamlaştırılmalar, tamamlamalar, eklemeler ve üst örtü yapılmalıdır. Yapı çevresinde drenaj sistemi kurularak yerden yükselen nem problemi çözülmelidir.

5. Aşama:

Yapıya ulaşım yolu için mevcut bahçe yolları gözden geçirilecek ve gerek görülmesi halinde projeye uygun yol ve tretuar oluşturulacaktır. Yapı çevresinde restorasyon projesine göre gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra uygun tefriş ve dekorasyon yapılarak bina hizmete açılmalıdır.

4.5.3. Niteliksiz Eklerin Kaldırılması ve Özgün Elemanların Korunması

Yapının yakın çevresine yapı yapılmasına izin verilmemelidir. Hamam binasının dışında (avluda), kuzey cephesi ile batı cephesinin birleştiği köşeye yanaşmış olan işyeri olarak kullanılan tek katlı yapı, hamamın arsa sınırlarına tecavüz ettiği için kaldırılmalıdır (Çizim 4.60), (önerilen Restorasyon projesinde kaldırılmıştır).

Cephede ise, eksik pencere ve kapı elemanları özgün boyutlan ve niteliklerine uygun olarak tamamlanmalıdır. Sonradan yapılan elemanlar kaldırılarak yerine gerçek kullanıma uygun yapı elemanları kullanılmalıdır.

Hamamın güney cephesinde yer alan su deposu ve odanın üst örtüsü eski fotoğraflardan yararlanarak bu defa kayrak taşı ile örtülmüştür.

Ayrıca güney cephesinde sonradan açılan kapı ve pencere, restorasyon projesi yeni işlev önerisinde tesisat odası olarak kullanılmasına karar verildiği için kapatılıp kaldırılması yerine aynen korunmasına karar verilmiştir. Eski bir fotoğrafta o kısımda zor görünse bile bir kapının varlığı anlaşılmaktadır.

Doğu cephesinde yer alan tuvaletler kısmında, sonradan kapatılmış izlemine veren ve aynı cephede su deposu duvarında yine aynı şekilde sonradan kapatılmış izlemine veren (su deposunun iç kısmından bakıldığında pencere boşluğu gibi duran) kapı – pencere boşluklarına benzeyen kısımlar, elimizde o kısımların ne olduğunu ispatlayan yada gösteren evrak, fotoğraf, çizim vb. evraklar olmadığı için herhangi bir işlem gerçekleştirilmemiştir.

İç mekan döşemelerinin elden geçmesi, kullanılamayacak durumda olanların yenilenmesi, niteliksiz malzeme ile kaplanmış kısımların (kadınlar kısmı sıcaklık bölümünün) değiştirilmesi ve göçmüş olan kısımların (erkekler kısmı sıcaklık bölümünün) da onarılması gerekmektedir.

Kapı ve pencereler, dönemlerine özgün tasarım doğrultusunda yeniden yapılmalıdır. Kullanılacak yeni ahşap malzemelere ön koruma (emprenye) yapılması gerekmektedir. Yapıdaki mevcut ahşap elemanlara ahşap yüzeye sızdırarak, (akıtarak emprenye etme) yöntemini, yeni ahşap malzemeye ise daldırma (küvet şeklindeki bölümlere belirlenen sürede daldırıp çıkarılarak) yöntemi ile ön koruma uygulaması yapılmalıdır. Emprenye işlemi yapıldıktan sonra, güneşin zararlı etkilerine karşı önlem alınmalıdır. Ahşabın içinde yer alan kimyasal tuzlar güneş ışınlarının UV (Ultraviole) etkisiyle ortaya çıkarak, kimyasal reaksiyona neden olur. Dolayısıyla, ahşap yüzeyde renk değişimi ve kararma görülür. Ahşap malzemeyi güneşin bu zararlı etkilerinden korumak amacıyla, koruyucu bir tabaka olarak davranan, ahşap

içindeki su dengesini bozmayan ve ahşabın reçine kusmasını engelleyen boyalar kullanılmalıdır.

Özgün duvar ve temel taşlarının su alarak özgünlüğünü kaybedip bozulmalarını önlemek amacıyla, uzmanlarınca drenaj sisteminin yapılması gerekmektedir. Oluşturulacak drenaj sistemi ile binaya gelen suların bu sistem yoluyla uzaklaştırılması sağlanmalıdır. Aynı zamanda bina çevresine tretuar yapılmalı, binanın toprakla teması kesilmelidir. Tretuara bina dışına doğru eğim vererek suyun uzaklaştırılması sağlanmalıdır.

Ayrıca malzeme analizinde belirlenen özgün harç ile hamamın kubbeleri onarılacaktır ve büyük (soğukluk) kubbelerin örtüsü (alaturka kiremit) değiştirilmezken, küçük kubbe ve tonozların örtüsü (eski fotoğraflara bakılarak ve dönem hamamları incelenerek) kurşun kaplama yerine alaturka kiremitle kaplanacaktır.

Binada, formu veya boyutu bilinmeyen (külhan haricinde), herhangi bir kısım veya eleman mevcut değildir. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi binada, malzeme bozulması ve bazı çatlaklar dışında özgün yapı çok fazla bozulmamıştır. Bu durum binanın restorasyonu açısından önemli bir kazançtır.

4.5.4. Yüzey Temizliği

Yapıda bitkilenme mevcuttur fakat çok ciddi boyutlarda değildir; Derzlerde, oyuklarda, taş üzerlerinde ve duvarlarda, yer yer mevsimlik bitkiler gözlenmektedir. Özellikle duvarların üst noktalarında ve duvar yüzeylerinde oluşmuş oyuklarda bulunan, topraklaşmış, dağılmış harçların temizlenmesi gerekmektedir. Yapının çatısında yapıya zarar veren bitkiler temizlenerek, kimyasal yöntemlerle kurutulacaktır. Bitki temizliği yapılan bölgelerde, bitkilerin altında oluşan topraklar temizlenecektir.

Kâgir kısımlara herhangi bir müdahalede bulunmadan önce bunların özenle temizlenmesi gerekmektedir.

Tarihi bir yapıyı temizleme kararı çok basit bir karar değildir. Hangi temizliğin yapılacağına ve restorasyonun detaylarına karar vermek için geniş kapsamlı bir araştırma gereklidir. Tahrip oluşumlarının nedenleri ve yapısı anlaşılmalıdır. Bunun için laboratuarda yapı üzerinde, özgün dokuya zarar vermeden çeşitli analiz ve deneyler yapılır. En uygun, denenmiş malzeme ve yöntem seçilir ve uzmanları tarafından gerçekleştirilir. Testler, temizlemeden önce ve sonra alınan taş örneği üzerinde laboratuvar analizleri ile tamamlanır. Bu testlerle hangi temizleme tekniğinin kullanılacağı ortaya çıkar. Önemli olan, taşa en az hasar verilen ile bu tekniklerin en etki ve az kusurlu olanını bulmaktır. Bu, restorasyonun diğer safhalarında, mikrobiyolojik araştırma, hangi uygun kimyasalın kullanılacağını ortaya çıkartmak ve/veya taş üzerindeki mikroorganizma kirliliğini bulmak için yapılır.¹⁴³

Taş temizlemenin genel olarak;

- Tuzlar, biyolojik aktivite v.b. kirletici ve tahrip edici maddelerin kaldırılması,

- Gözeneklerin açılması ve diğer uygulamalar için su emiliminin ve su buharının geçişinin yeniden tesis edilmesi olmak üzere, iki amacı vardır;

Taş temizleme yöntemleri.¹⁴⁴

Mekanik temizlik - Aşındırarak yapılan temizlik;

- Atomize su püskürtme ile yapılan temizlik,
- Kuru olarak yapılan temizlik,
- Lazerle temizlik yöntemleri.

Kimyasal temizlik;

- Asit Temizleyicilerle Kimyasal Temizlik,
- Alkali Temizleyicilerle Kalkerler ve Mermerlerde Meydana Gelen Lekelerin

Kimyasal Temizliği.

- Özel Kimyasal İçerikli Lapalarla Temizleme

---

143 - Ayşe Gülçin Küçükaya, a.g.e., 2004,s.108-109.

144 - Ayşe Gülçin Küçükaya, a.g.e., 2004,s.109-118.

Mekanik Temizlik - Aşındırarak Yapılan Temizlik

Aşındırıcı temizleme metotları taşın yüzünden kir tabakasını kaldırılana kadar devam eder. Kirli tabakalı yüzey, genelde 1-2 mm. den daha fazla kalınlıktadır. Kaldırılacak olan maddenin derinliği, taşın yüzeyindeki kirin özelliklerine, ölçüsüne ve taşın porozitesine bağlıdır.

Taş yüzeyinden kir tabakasını kaldırmak, yüzey gözeneklerini açmakta ve su emilim oranını yükseltmektedir.¹⁴⁵

Mekanik temizleme zararlı etkilere de sahiptir. Düşük basınçlı teknikler dışında, kum püskürtme tekniğinin bir sonucu da yüzeyde oluşan pürüzlerdir. Aşırı pürüzlülük, bazı kalkerli kum taşları üzerinde meydana gelebilir. Islak kum püskürtme, yüzeyde toz ve kalıntı bırakır. Eğer bu maddeler yıkanmazsa yüzeyde sertleşirler. Bu tekniğin uygulanmasında çok hassas olunmasını gerektirir.¹⁴⁶

- Atomize Su Püskürtme İle Yapılan Temizlik

Su ile yapılan temizlik çok etkili, daha az zararlı, daha kolay kontrol edilebilen bir yöntemdir. Bu aletler küçük su damlacıkları püskürttüklerinden püskürteç (atomizer) olarak bilinirler ve az suyla büyük bir etki yaratırlar. Az suyla az bir basınçla, madde üzerine su püskürterek bir duman oluşturur ve temizleme yaparlar. Bu duman büyük bir alanı kaplar ve inanılmaz ölçüde su tanecikleri içerir.

Temizlenmiş alanlardan yasak alanlara su damlalarının ulaşmaması için, su püskürtme işi olabildiğince azaltılarak yapılır. Suyla yıkama geniş alanlı yüzeylerde daha kolaydır.¹⁴⁷

- Kuru Olarak Yapılan Temizlik

Bu temizleme, aletle basınçlı hava veya azot kullanarak, kirli kabuk üzerini direkt olarak aşındırma elemanlarının püskürtülmesi suretiyle yapılır. Kontrollü kumlama ile dar bir ağızdan (üfleç) kum, alüminyum ve mikro cam kürecikler gibi aşındırıcılar düşük ve kontrollü basınçla (1,5-3 atmosfer) püskürtülür. Aşındırıcı maddeler

---

145 C.A. Andrew,.; M. E. Young, a.g.e., 1994.

146 C.A. Andrew,.; M. E. Young, a.g.e., 1994.

147 L. Lazzarini, ; M. L. Tabasso, a.g.e. 1990.

kolaylıkla memeleri-ağızlıkları tıkayabilir. Bu yüzden azot ve alternatif olarak da kalsiyum klorür veya silika jel ile doldurularak kullanılması gereklidir.

Basınç sadece yeterli değildir. Yüzey temizliğinde alüminyum silikat, kalsiyum silikat ve kalsiyum karbonat içeren maddeler kullanılır. Daha özel maddeler; uzman restoratörler tarafından özel başlıklar kullanılarak yapılan püskürtme uygulamalarında kullanılır.¹⁴⁸

- Lazerle Temizlik Yöntemleri

LASER (Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation) kullanarak cismin yüzeyinde bulunan kirin temizlenmesinin ana kuralı, kirin lazer radyasyonunu altında yatan cisimden daha güçlü bir şekilde emmesidir. Lazerle temizlik sırasında, kir tabakası radyasyonu çok etkili bir şekilde emerken bu esnada cismin yüzeyinin bu radyasyonun çoğunu yansıtması mümkündür. Kir tabakası ortadan kalktığında lazerin daha sonraki yansımaları temizlenmiş yüzeyde, hasar bırakmamış olmalıdır. Eğer madde enerji emiyorsa, ne kadar az olduğu hiç fark etmez, yüzeyinin zarar görmesi mümkündür. Bu nedenle cismin üzerindeki kir tabakasının nitelikleri göz önünde bulundurularak lazerin yansıma aralığı dikkatle tespit edilir. Pahalı olduğu ve özel koruyucularla çalışılması gerektiği için yaygın kullanım alanı henüz yoktur.

Kimyasal Temizlik

Kimyasal temizleyiciler alkaliler ve asitler olmak üzere iki grupta incelenebilir. Çoğu ya çözülebilir tuzlar ihtiva eder ya da taşla reaksiyona girerek, bünyesindeki tuzları açığa çıkartabilir. Bu yüzden temizlik çalışmaları sonunda tamamen taştan arındırılmalıdır. Bu işler için en kullanışlı hidroflorik asit (HF) olup çıplak elle kullanılmayacak kadar tehlikelidir.

- Asit Temizleyicilerle Kimyasal Temizlik

Seyreltilmiş hidroflorik asit en uygun olanıdır. Taşta birikim yapmaz. Fırça ve spreyle önceden ıslatılmış duvara tatbik edilir ve hemen akabinde basınçlı suyla

---

148 N. Ashurst, *Masonry Cleaning I*, The Building Conservation Directory, Practical Building Conservation, England Heritage Technical Handbook, Vol. 1, London, 1996.

temizlenir. Uzun müddet taş üzerinde kaldığında lekeler oluşturur ve bu lekelerin atılması güçtür. Mermerlerin cilalarını da etkilediği unutulmamalıdır.¹⁴⁹

- Alkali Temizleyicilerle Kalkerler ve Mermerlerde Meydana Gelen Lekelerin Kimyasal Temizliği

Cilalı mermerler için asit oranı düşük bir alkalın kullanılabilir. Mermerin bulunduğu rutubetli bir ortamda çiçek yaprakları ve kuş atıkları gibi organik kökenli maddeler pembe, yeşil, v.b. lekeler oluşturabilir. Bu lekeler bazen yağmur suyu ve güneşin etkisiyle kendiliğinden yok olabilir.

Bina içinde, lekelerin temizliğinde hidrojen peroksitten oluşan lapalar (her m² mermer sathı için 25 gr. temizleyici toz malzemesi lapa kıvamına gelinceye kadar sıcak su ilave edilerek hazırlanır) veya bu eriyik ile yıkamalar iyi netice verebilmektedir. Mermer tozu ile yapılmış saf alkol lapası iyot lekelerini kolaylıkla çıkarabilmektedir. Pas lekeleri tazeysen kolaylıkla çıkarılabilirken uzun zaman kalmış ve mermerin bünyesine işlemiş bir pas lekesi kolaylıkla çıkarılamaz. Pas lekelerinin çıkarılmasında genellikle oksalik asit tercih edilmektedir. Bakır ve bronz lekeleri de pas lekesine benzemekle birlikte genellikle yeşilimsi ve kirli kahverengi olurlar.¹⁵⁰

- Özel Kimyasal İçerikli Lapalarla Temizleme

Özel kimyasal lapaların tatbiki ince kabukları kaldırmak (maksimum 1 mm) ve çözmek gerektiğinde çok etkili olan bir uygulamadır.

Lapayla temizleme metodunun sayısız avantajları vardır; zararsızdır, bu nedenle çok değerli eserlerde de temizleme için tavsiye edilir, ekonomiktir, zira; hazırlanan killi lapalar suyla temizlendiğinde tekrar kullanılabilir, uygulanması da çok kolaydır. Lapayla temizleme metotları yavaştır, kontrol edilmesi kolay değildir ve de kalın kirli kabuklarda çok etkili değildir. Bunun ötesinde gözenekli yüzeylerden kil kaldırmanın kolay olmaması dezavantajları olarak kabul edilebilir.¹⁵¹ Lapa işlemini, herhangi bir çökeltinin kalmaması için su ile yıkama izler.

---

149 G. Torraca, Porous Building Materials, Science For Architectural Conservation, ICCROM, 1988, Rome.

150 G. Torraca, a.g.e., 1988.

151 L. Lazzarini,; M. L. Tabasso, a.g.e. 1990.

4.5.5. Sağlamlştırma

Taşıyıcı sistemi oluşturan elemanlarda gözle görülür bir strüktürel soruna rastlanmamıştır. Bununla birlikte, günümüzde hamamın iç mekanlarının bazı kısımlarında mevcut olan sıvalara raspa yapılarak özgün taşıyıcıların incelenmesi gerekmektedir. Herhangi bir strüktürel probleme rastlanması durumunda, problemin niteliğine göre; özgün harç ve özgün malzeme ile tamir, epoksi esaslı ve özgün malzemeyle uyumlu yapıştırıcı ile tamir gibi yöntemlerle tamir yapılması gerekmektedir. Belirtilen yöntemler, bu tür yapılarda sıkça uygulanan yöntemlerden olup, çıkabilecek problemlerin niteliğine göre farklı uygulama yöntemleri geliştirilmelidir.

Hamamın, hem iç hem dış derzlerinde boşalma, bazı kısımlarda da çimento esaslı harç ile tamamlama görülmektedir (Resim 4.69-75). Çimento esaslı harç, farklı fiziksel ve kimyasal özellikleri ile uzun vadede yapılara zarar vermektedir. Farklı katsayılar nedeniyle özgün harç ile çimento esaslı harç farklı çalışmakta, bunun sonucunda özgün taş ve tuğla malzemelerde çatlama, kırılma ve yüzey kayıpları görülmektedir. Derzler arasında, rüzgar yardımı ile taşınan polenlerin oyuklara yerleşmesi neticesinde, bitkisel oluşumlar görülmektedir. Bu oluşumların engellenmesi ve harca zarar vermesi engellenmelidir.

Bu noktada, derzlerin kısmi olarak açılarak, özgün harçla tekrar derzleme yapılması, strüktürel ve estetik yarar sağlayacaktır. Özgün harç karışımını sağlayabilmek amacıyla malzeme analizi gerekmektedir.

Kayaçların farklı ayrışabilirlik özelliklerine bağlı olarak yüzeysel bozulma, tozlaşma, parçalanma, pul pul dökülme (disintegration), kavlaklanma (yapraklanma) ile plakalar halinde ayrılma ve erimeler ile taşın erozyonu söz konusu olabilir.¹⁵²

Yüzeysel aşınma ve kayıpların tahrip nedeni taşın bünyesel bozulmasının bir belirtisi olabileceği gibi atmosfer etkilerine bağlı fiziksel ve alçı taşı (jips) oluşumu gibi kimyasal bozulmalar da olabilir.

---

152 E. Yüzer, ve Diğerleri, Dolmabahçe Sarayı, Kullanılan Taşların Korunmuşluk Durumlarının ve Ayrışma Nedenlerinin Belirlenmesi, Koruma ve Onarım Yöntemlerinin Saptanması Projesi, İTÜ Geliştirme Vakfı, 2000, İstanbul.

Gözenekli, kolay ufalanır bir taş iyi bir şekilde sağlamlaştırılabilir. Suya kükürt oksitlerine karbon oksitlerine ve diğer hava tepkilerine dirençli hale getirilebilir.

Bu, taşa monoester sülfirik asidin, baryum ve stronsiyum sulu bir çözeltisinin tatbik edilmesi ile olur. Daha sonra hidroliz yapılmalıdır.¹⁵³

Taş sağlamlaştırıcı (Consolidants) kimyasallar: Anorganik Sağlamlaştırıcılar ve Organik Sağlamlaştırıcılar olarak iki grupta incelenebilir .¹⁵⁴

Anorganik Sağlamlaştırıcılar (Inorganic Consolidations)

Uygun şartlarda; kristalleri ayrılmış, bozulmuş, tahrip olmuş taşın kristallerini bir arada tutan, sağlamlaştırıcı ve çözölemeyen sıvılardır.

Organik Sağlamlaştırıcılar (Organic Consolidations)

Isı ile şekillenebilen ve gözenekleri, boşluklarını doldurmak üzere taşın içine sertleştirici ile beraber sokulan sentetik plastiklerdir.¹⁵⁵

Dolgu harçlarında portlant çimentosunun bağlayıcı olarak kullanılması, içeriğinde suda çözünebilir bazı (Na_2O , K_2O) ve sülfat (SO_4) tuzları bulunması ve dolayısıyla kılcal çatlak ve gözenekler oluşturması nedeniyle sakıncalıdır.¹⁵⁶

Bazen de dıştan gelen fiziksel darbelerle eserin bir bölümü kopabilir. Kopan parçanın tamamlanması ya da kopyalarının oluşturulması; Taşın kopan parçasının kullanılması, Yabancı benzer taş ile restorasyon, Farklı doğal malzemelerle restorasyon, Yapay taş ile restorasyon; imitasyon/taklit dökme taş (east stone) olmak üzere farklı şekillerde incelenebilir.¹⁵⁷

- Taşın Kopan Parçasının Kullanılması

Küçük ve büyük parça kopmalarında uygulanacak yöntemler farklıdır. Nispeten küçük parçalar polivinil asetat veya akrilik reçineler esasına dayanan harçlarla birleştirilebilir. Belli bir ağırlığın üstündeki parçaların birleştirilmesinde kuvvetli

---

153 E. Sayre, Direct Deposition Of Barium Sulfate From Homogeneous Solution Within Porous Stone, Conservation Center Of The Institute Of Fine Arts, New York University, (Tarihsiz), New York.

154 G. Torraca, a.g.e., 1988.

155 Ayşe Gülçin Küçükçaya, a.g.e., 2004,s.122.

156 E. Yüzer ve Diğerleri, a.g.e., 2000.

157 Ayşe Gülçin Küçükçaya, a.g.e., 2004,s.124-131.

yapıştırıcılar: poliester ve epoksi reçineler esasına dayanan (akemi vs.) harçların birlikte, gerekirse iki parçayı daha sağlam ve emniyetle birleştirecek metal kenetlerle yapıştırma sağlanmalıdır.

- Yabancı Benzer Taş ile Restorasyon

Kopan orijinal parça bulunmadığında eseri tamamlamak ya da bozularak ayrılmış yüzeyin mekanik yolla alınması (çürütme) ve jeolojik oluşum ve köken benzerliği gösteren yabancı yeni taşla tamamlanması sırasında uygulanan yöntemdir. Yeni taş, rengi (farklı bir renkte olması da istenebilir) dokusu, sertliği parlaklığı, tadı, bileşimi ve ortama uyma kabiliyeti ile orijinale uygun olmalıdır. Bunun için önce eski taş tahlil edilir ve uygun taş aranır.

Yapıştırıcı maddelerde; iyi tutunma, dayanıklılık, zamanla yapıştırıcı özelliğini kaybetmeme, hacimsel değişikliklere uğrama, elastiklik, bazı durumlarda bükülmezlik, taş ile mekanik özelliklerde benzerliğin olması gibi nitelikler aranmaktadır. Mekanik özellikleri ve bağlayıcılığı iyi olan yapıştırıcılar; epoksi, poliester ve poliüretan gibi ısı ile şekil alan termosetting polimerlerdir.

- Farklı Doğal Malzemelerle Restorasyon

Gelişmiş toplumlarda; koruma ahlakına uygun restorasyon uygulamalarında "yapılan restorasyonların anlaşılması" önemli bir etik kaygıdır. Bu felsefeyi benimsemiş koruma uygulayıcıları farklı renk, bazen doku, bazen de tamamıyla farklı malzemelerle restorasyon uygularlar. Örneğin büyük bir parçasını kaybetmiş mermer bir sütunun kopan parçası yerine farklı bir taş, tuğla ya da betonarme kolaylıkla ayırt edilebilecek bir biçimde uygulanabilir ya da malzeme farklılığı bir detay farkıyla vurgulanabilir. Yenilenen kısım, orijinal parçadan yüzey olarak içeride veya dışarıda yapılarak, ya da yeni taş aynı renk ve yapıda fakat, farklı karakterde sunularak, ilave kısımlar orijinalinden ayırt edilebilir.

- Yapay Taş ile Plastik Onarım

XIX. yy.'da Sanayi Devrimi ile mimaride çelik ve çimento sıkça kullanılmaya başlamıştır. Önceleri strüktürel eleman olarak kullanılan çelik çok geçmeden yapay taş süslemelerin inşasında da kullanılmış.

1. Yapay Taş ile Tamamlama

Yapı ögesinin bozulan kısımları suni taş ile tamamlanmak istendiğinde, öncelikle sağlam taşa kadar olan bozuk kısımların çürütülerek temizlenmesi gerekir. Daha sonra taş üzerinde açılan deliklere yapıştırıcı ile (epoksi vs.) tespit edilen çelik lamalara çelik armatürler monte edilerek eski taş ile sağlam bir bağlantı kurulur ve tatbik edilen kaba harç üzerine profili hazırlanmış süsleme motif ince harç kullanılarak tatbik edilir.

2. Yapay Taş İle Yeniden Oluşturma

Süsleme elemanlarının tamamının ya da cephenin bir bölümünün yapay taş malzeme kullanılarak yeniden oluşturulması istendiğinde, mimari elemanlar şantiyenin dışındaki üretim biriminde prekast eleman olarak hazırlanmakta ve yerine monte edilmektedir.

Yapay taş ile imalatta malzeme seçimi oldukça önemlidir. Yeni hazırlanacak taşın mümkün olduğunca orijinaline benzemesi, üretilen malzemenin çevre koşullarından orijinal malzemeyle benzer ölçüde etkilenmesi, ıslak ve kuru görünümünde orijinal malzeme ile renk ve doku açısından uyumlu olması beklenmektedir .

Eski eserlerin onarımında kullanılacak yapay taş karışım oranları belirlenirken kullanılan bağlayıcılar değişebilmektedir. Bunlar kireç harcı, çimento harcı ya da her ikisini de içeren karma harçlar şeklindedir.

Kireç yüzyıllardır kullanılan bir yapı malzemesidir. Kirecin hazırlanmasındaki ilk adım kireç taşının yakılmasıdır.¹⁵⁸

Kireç hem kimyasal hem de mekanik açıdan eski taş ya da harçlara en uygun malzeme olarak görünmektedir.¹⁵⁹

Bozulan bir taşın ne sebepten bozulduğu, sonuçta hangi özelliklerini yitirdiği ve hangi durumda olduğu, restorasyonda kullanılacak taşın kendi taşı mı, yoksa uygun yabancı bir taş mı olması gerektiği birtakım muayene ve deneylerle anlaşılır. Bu

---

158 G. Torraca, a.g.e., 1988.

159 G. Torraca, a.g.e., 1988.

deneyler; Eski taşın kontrolü ve incelenmesi ve Yeni taşın uygunluğunun saptanması amacıyla, olmak üzere iki aşamada yapılır.¹⁶⁰

Mevcut taşın ve seçilerek restorasyonda kullanılacak yeni taşın özellikleri, laboratuvar öncesi gözlem, muayene ve laboratuvarda yapılacak deneyler sonunda tespit edilir.

Laboratuvar öncesi yapılacak olan gözlem, muayene ve deneylerde restorasyonda kullanılacak olan yeni taşta aranılacak özellikler şunlardır:

Restorasyonda kullanılacak yeni taşın seçimi sırasında orijinal taşla fiziksel uygunluk aranır. İrdelenecek fiziksel özellikler şu ana başlıklar altında toplanabilir:¹⁶¹

Fiziksel Özellikler:

- Sertlik

Sertlik o mineralin, düzgün bir yüzünün çizilmeye karşı gösterdiği dirençtir. Restorasyon amacıyla kullanılacak yeni taşın sertliği orijinal taşın sertliğine uygun olmalıdır.

Günümüzde MOHS tarafından yapılan sertlik cetveli genelde kullanılmakta olup, sertliği öğrenilmek istenen mineral bu cetveldeki minerallerle karşılaştırılarak tayin edilir.

- Renk

İyi bir tanıtıcı olmamakla beraber bazı mineraller sabit ve uniform bir renge sabittir ve bu renkleri karakteristiktir. Kükürdün sarı, kloritin yeşil rengi gibi. Bazı mineraller renksizdir. Fakat bu renksiz minerallere yabancı maddeler karışırsa renklenir, sarı, siyah, yeşil olurlar. Bazı mineraller gerek ayrışma ve gerekse yansıtma dolayısıyla yüzeylerinde yedi rengi de gösterir, buna irizasyon denir.¹⁶²

---

160 Ayşe Gülçin Küçükaya, a.g.e., 2004,s.133.

161 Ayşe Gülçin Küçükaya, a.g.e., 2004,s.133-138.

162 K. Erguvanlı, 1987, Mühendislere Jeoloji, İ.T.Ü. Yayını, 1967, İstanbul.

- Çizgi

Minerallerin ayrışmayla renkleri değişebilir. fakat çizgilerinin, tozlarının renkleri sabittir. Bazı minerallerin sırsız porselen yüzüne bıraktıkları çizgi bunların tanınmasını kolaylaştırır. Bazen de birbirine benzeyen ve aynı renkte olan iki mineralin birbirinden ayırt edilmesine yardım eder.¹⁶³

- Pürüzlük – Parklık

Dokunma duyusu kullanılarak tespit edilebilen yüzey pürüzlülüğüne sahip olan taşlar kirlilik sorununun sık karşılaşılabileceği taşlardır.

Restorasyonda kullanılacak taşın orijinal taşın parlaklığına uygun ya da yapay parlaklık sağlanabilme özelliğine sahip olması istenir. Yapay parlaklık kesik taşın zımparalanıp cilalanmasıyla sağlanır.

- Dilinim

Dilinim, minerallerin belli yönlerde bir düzlem boyunca yarıлма özelliğidir. Bu yarıлма yüzüne "dilinim yüzü" denir. Ayrılma doğrultuları mineral atomlarının dizilişine, atomlar arasındaki uzaklığa ve kristal yüzlerine paraleldir.¹⁶⁴

- Özgül Ağırlık

Belli hacimdeki bir cismin ağırlığının aynı hacimde +4°C deki saf suyun ağırlığına oranıdır, özel terazilerle ölçülür. Bunun için kayaç önce havada sonra suda tartılır.

- Tat

Orijinal taşın tadına uymalıdır. Dil ile taş bünyesindeki, CaCl₂, NaCO₃, NaCl gibi tuzlar ayırt edilebilir. Kaya tuzunun tuzlu, boraksın tatlı, şapın da buruk bir tadı vardır.

Kimyasal Özellikler :

Her mineralin özel bir kimyasal bileşimi vardır. Kimyasal bileşimlerin nitelik ve nicelikleri, analizlerle bulunur ve formüllerle belirlenir.

---

163 K. Erguvanlı, a.g.e., 1967, İstanbul.

164 K. Erguvanlı, a.g.e., 1967, İstanbul.

Doğal yapı taşlarında yapılacak olan petrografik, fiziksel ve kimyasal gözlem ve deney metotları; Göz ve büyüteçle Gözlem, Mikroskopla gözlem, Doğal yapı taşlarına laboratuarda uygulanacak deneyler olmak üzere 3 çeşittir.

4.5.6. Yeni İşlev Önerisi

Tarihi binaların restorasyonları yapılırken asıl amaç; binanın mimari değerlerinden bir şey kaybetmeden gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde ulaşmalarını sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için en önemli faktör yapıların tekrar işlevlendirilmeleridir. Binaya yeni işlev verirken binanın özelliklerinin çok iyi değerlendirilmesi gereklidir. Restorasyon için binaya verilecek yeni işlev binanın özgün işlevi olmak zorunda olmamasına rağmen binanın mimari karakteristiğine aykırı bir fonksiyon vermek son derece yanlıştır. Seçilen işlev binaya ek bir yük getirmeyecek, binada deformasyona neden olmayacak, mimari kimliğini zedelemeyecek şekilde olmalıdır.

Bu yaklaşımla yapının kapasitesi ve özellikleri ile fiziksel ve sosyal çevre gereksinimlerinin örtüşebileceği bir işlev seçimine gidilmiştir. Bu bağlamda gerek bahçe gerekse yapıda özgün olan her eleman olduğu gibi korunmuş, özgün ile uyumsuz olan bozulmuş ve değişimler özgün hale getirilmiş, uyumlu olan değişimler ise bugünkü hali ile kullanılmıştır (Çizim 4.60-74).

Verilecek yeni işlev binanın yaşam süresi üzerinde olumsuz bir etki yaratmamalı ve binanın kapasitesini aşacak düzeyde olmamalı, binayı ezmemeli, mimari karakteristiğine ters düşmemeli, tarihsel önemi ve değerine uygun olmalıdır.

Yapıya uygun görülen, sergi-satış ve küçük atölyelerden oluşan ve devamlı açık kalacak şekilde çalışan bir merkez, işlevi sebebiyle bir takım yeni eklentilerin yapılması zorunluluğu doğurmuştur. Bunlar; kadınlar soğukluk bölümünde (yeni işleviyle sergi-satış kısmında) sergi panolarına ulaşmak için yerden yükseltilmiş kısımların yanlarına dörder basamaktan eklenen iki merdiven ile yapısal müdahale sayılan; hamamı ikiden ayıran ana moloz taş duvarın erkekler sıcaklık bölümü ile kadınlar sıcaklık bölümlerinin birbirine bağlanabilmesi için açılmış olan ara geçittir.

Bunun, yapılmasının nedeni yapıya-hamama verilen yeni işlev nedeniyle atölyelerin ve idare kısmının aralarında oluşan kopukluğu birbirine bağlayarak gidermektir (Çizim 4.61).

Yeni işlev olarak seçilen konunun yanı sıra tartışılan diğer konular da şunlardı: Tek Müze ya da tek bir konuya bağlı Sergi Merkezi yapılması. Böyle olması halinde, Prizren küçük bir kasaba olduğu için müzenin çok kullanılmayacağı, tek bir konuya ait bir sergi merkezi olması halinde ise, senede birkaç gün açık olması haricinde diğer zamanların çoğunu kapalı geçireceği sebebiyle, bu bir anlam ifade etmeyecekti. Dolayısıyla, Prizren yöresine ait çeşitli el sanatları icra eden küçük atölyeler ve hem bunların sergilenebileceği, hem de dışarıdan başka sergilere de açık olabilecek sergi alanlarından oluşan bir “Sergi ve Atölyeler Merkezi” olmasına karar verildi.

Hamamın sıcaklık bölümlerinde halvet kısımları atölye yerlerine çevrildi, ılıklik kısımları idare personelinin çalışacağı küçük ofislere ve soğukluklarda sergi ve satış bölümleri olacak şekilde restorasyon projesine çizildi.

Halvetlere altı farklı konu içeren atölyeler kuruldu. Bunlar gümüş işleme, cam ve çini işleme, bakır işleme, toprak çömlek işleme, oya nakış işleme ve son olarak da halı kilim dokuma atölyesi oldu. Bunların bazıları erkekler kısmı sıcaklık bölümünde, diğerleri de kadınlar kısmı sıcaklık bölümünde yer almaktadır. Aralarında bağlantı da yeni açılan ara geçitle sağlanmaktadır.

Tefriş elemanları sade ve tek tip olup günümüz malzeme ve detayları kullanılacaktır. Hiçbir eleman yapıya sabitlenmeyecek, hareketli olacaktır.

Ilıklık bölümlerine gelince; kadınlar kısmında yer alan ılıkliğa müdür ve sekreter bölümleri oluşturuldu ve bunlar yerden 240 cm yüksekliğe kadar ulaşan cam bölme kısımlarla bölündü (Çizim 4.74). Ayrıca ılıklikta yer alan boş depo kısmı da tuvalet ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlendi.

Erkekler kısmında yer alan ılıklik bölümü ise, ölçek olarak daha büyük olması nedeniyle çalışan personel (dört kişi) ve muhasebe çalışanlarına ayrıldı. Bu kısımda yer alan mevcut tuvaletler onararak kullanılabilir hale getirildi. Ayrıca tuvaletlerin

havalandırma sorunu bulunmaktadır. Tesisat projesi çizilirken bu sorunun çözülmesi gerekmektedir.

Soğukluklarda ise; duvarlara temas etmeden yerlere -raylı ve sökölüp takılabilen-sergi panoları monte edilecek ve her iki mekan da sergi-satış mekanı olarak kullanılacaktır (Çizim 4.73). Bu bölümlerde ana giriş kapısı olarak erkekler soğukluk kısmında yer alan kapı kullanılacaktır. Pano raylarında ayrıca panoların ışıklandırılması için aydınlatma sistemi mevcuttur. Panolar cam plastik karışımından oluştuğu için ağırlıkları çok değildir.

Hamama ayrıca ısıtma soğutma sistemi ve elektrik sistemi eklenmiştir. Isıtma ve soğutma sistemi için merkez olarak güney cephesinde kadınlar kısmı yanında yer alan depo kullanılmıştır. Bu şekilde hem erkekler hem de kadınlar kısımlarının tam ortasından 30 cm çapında paslanmaz çelik borular geçirilerek, soğukluk kısımlarında da her iki yana ayırarak hamam hem ısıtılıp hem de soğutulacaktır. Elektrik tesisatı ise, havalandırma borularının yanından gereken yerlere ulaştırılacaktır. Aydınlatma hamama zarar vermeden elektrik projesine uygun şekilde ve günümüze uyan modern-dekoratif elemanlarla aydınlatılacaktır.

Ilıklık bölümlerine takılacak cam bölmeler ince profillerden oluşacak ve duvarlara gerektiği yerlerden zarar vermeden monte edilip sabitleştirilecektir. Kullanılan cam yüksekliği 240 cm.'yi geçmeyecektir (Çizim 4.74).

Yeni işlev gereği hamama yapılan bütün eklemeler (cam bölme, sergi panoları, raylı sistem, havalandırma-ısıtma sistemi, elektrik tesisatı) istenildiği takdirde sökölüp zarar verilmeden kaldırılabilir.

Yapının ışık ve hava ihtiyaçlarını çözen pencere boşluklarının özgün yerlerinde malzeme değişikliği, yok olmuş pencere ahşap elemanlarının yapılan proje çalışmalarındaki tespitler doğrultusunda özgün haliyle yeniden yapılması gerekmektedir.

Yangına karşı alınacak önlemler; Her odada yangın söndürme cihazı bulunması ve bir alarm sistemi yapılması gerekmektedir.

Şehrin büyük bölümüne hakim konumdaki hamamın gece aydınlatılmasının yapılması, estetik açıdan olduğu kadar, bu yapılara verilen önem ve değerin de bir göstergesidir. İç mekan aydınlatmalarının da gelişigüzel şeklinden kurtarılıp belirli bir düzene getirilmesi yerinde olacaktır. Aydınlatma, günümüz detaylarıyla yapılmış modern elemanlarla sağlanacaktır ve duvarlara monte edilmeyecektir.

Restorasyon uygulamasının ardından, hamam girişine yakın bir yere, yapının inşa tarihini içeren bir cam tabela ile restorasyon edildikleri tarihi gösteren – tamir kitabesi şeklinde – bir tabela konması önerilir.

4.5.7. Bakım

Bütün yapılar, iklim koşulları, bir takım doğa olayları, kullanım ve diğer bazı faktörlere bağlı olarak yıpranmaktadır. Kısa zaman içinde bu yıpranma küçük bozulmalara yol açmakta, bozulmalar zamanla arttığında da yapılar daha ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle yapıların belirli dönemlerde bakımdan geçirilmesi gerekmektedir. Bakım yapılmadığı takdirde her şekilde daha pahalıya mal olacak uygulamalar gerekmektedir. Periyodik bakım, korumanın devamlılığını temin eden unsurların başında gelmektedir.

Restorasyon projesi uygulandıktan sonra, yapı sürekli bakım altında tutulmalıdır. Bitki temizliği yapılmalı, boşalan derzler onarılmalıdır. Yapıda uygulama yapılmış yüzeyler, sezon sonunda incelenmeli, aşınan kısımlar sonbahardan önce yenilenmelidir.

Periyodik bakım kapsamında yapılması gerekenler şu şekilde özetlenebilir. Üst örtü elemanları, alaturka kiremitler kontrol edilerek kırılan, bozulan kiremitlerin değiştirilmesi ve fil gözlerindeki kırılma ve delinmelere karşı uygun önlemlerin alınması gerekmektedir.

Ahşap elemanlar, üzerine sürülecek koruyucu ve boya çeşidine göre uygun aralıklarla kontrol edilmeli, gerektiğinde yeniden boya yapılmalıdır. Yapı tesisatlarının da uzmanları tarafından sürekli gözlem altında tutulması gerekmektedir.

'Eğer size yalan söylemesini istemiyorsanız, fazla soru sormayın.'
B. Traven

5. SONUÇ

Balkan Savaşı nedeniyle, Osmanlı'nın Kosova'dan ayrılmasıyla günümüze kadar geçen süreç içerisinde, bilinçli veya bilinçsiz birçok eser yok olmuştur. Prizren'de günümüze kadar yok olan Osmanlı eserleri sayısı oldukça yüksek ise de Türk nüfusunun en yoğun yaşayan yerlerden biri olması nedeniyle, Kosova'nın diğer bölgelerine nazaran günümüze kadar ulaşmış Osmanlı eserlerinin sayısı oldukça fazladır.

Tarihi eserlerin yaşamasında esas olan o eserin kullanılmasıdır. Bundan dolayı günümüze kadar bu bölgelerde Osmanlı döneminde yapılan cami, çeşme, hamam, tekke, türbe, han, kervansaray vs. gibi yapıların içinden ağırlıklı olarak camiler; hergün kullanıldıkları için, çeşmeler; devamlı aktıkları için günümüze kadar ulaşabilmişlerdir.

“Prizren ili merkezindeki Gazi Mehmet Paşa Hamamı Koruma Önerisi” adlı tez çalışmasında kent merkezinde yer alan Osmanlı Devri Gazi Mehmet Paşa Hamamı üzerinde durulmuş, bu yapının mimari ve sanat değerinin belirlenmesi ile restorasyon önerisi yapılarak korunması çalışılmıştır.

Tez çalışması kapsamında incelenen Prizren ili merkezindeki Gazi Mehmet Paşa Hamamı, gerek yapıldığı dönemin mimari özelliklerini taşıması, gerekse dönemin kültürel özelliklerini yansıtması nedeniyle önem taşımaktadır ve yaşatılması için günümüze kadar ciddi adımlar atılmamıştır.

Hamam, dış cephesinin taş örgüsüyle, iç mekanlarının döneminin mimari özelliklerini ve yapım tekniği yansıtan bir anıttır.

Tez çalışmasında ilk olarak Prizren Hamamlarıyla ilgili kaynak taraması yapılmıştır. Konumuzu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren bütün yayınlar belirlenmiş ve bunlar irdelenerek ilgili bölümler incelenmiştir.

Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nın yer aldığı çevre, Osmanlı kent dokusunun izlerini taşıyan bir bölgedir. Öneri'nin asıl amacı; tarihsel ve kültürel bir değerimiz olan hamamın, mimari karakteristiklerinin korunarak gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde ulaştırılmasını sağlamaktır. Yapının özgün karakterini bozmadan problemlere çözüm getirerek yapıyı korumak ve yaşatarak, gelecek nesillere bir kültürel miras olarak aktarabilmektir. Ayrıca bu anlamda var olan yapı, çevre halkının gereksinimleri doğrultusunda değerlendirilmiş olacak, işlevlendirilen yapının bakımı da sağlanacaktır.

Belgeleme çalışmaları esnasında elde edilen bilgiler-fotoğraflar ışığında yapının özelliklerini oldukça koruduğu gözlemlenmiştir. Yapılan incelemeler ve karşılaştırmalı değerlendirmeler sonucunda, elde edilen bilgiler doğrultusunda yapı için restitüsyon ve restorasyon önerileri hazırlanmıştır.

Bu yaklaşımla yapının kapasitesi ve özellikleri ile fiziksel ve sosyal çevre gereksinimlerinin örtüşebileceği bir işlev seçimine gidilmiştir. Bu bağlamda gerek bahçe, gerekse yapıda özgün olan her eleman olduğu gibi korunmuş, özgün ile uyumsuz olan bozulmalar ve değişimler özgün hale getirilmiş, uyumlu olan değişimler ise bugünkü hali ile kullanılmıştır.

Hamam için önerilen “Sergi ve Atölyeler Merkezi” işlevinin, halen ara sıra sanatsal gösteriler ya da sergiler için kullanılan hamamın günümüz şartlarında önemli bir açığı kapatmasının yanında, hamam binasının devamlı kullanılabilir hale gelmesi, yapının tekrar hayat bulması ve gelecek nesillere de ulaşmasını sağlamış olacaktır. Ancak yapıya uygun görülen işlev, yeni eklentilerin yapılması zorunluluğunu doğurmuştur.

Hamamın sıcaklık bölümlerinde, halvet kısımları atölye yerlerine çevrilmiş (gümüş işleme, cam ve çini işleme, bakır işleme, toprak çömlek işleme, oya nakış işleme ve

halı kilim dokuma atölyesi) (Çizim 4.61), ılıklik kısımları idare personelinin çalışacağı küçük ofislere, soğukluklar da sergi ve satış bölümleri olacak şekilde işlevlendirilmiştir.

Yeni işlev gereği hamama yapılan bütün ekler -cam bölme, sergi panoları, raylı sistem, havalandırma/ısıtma sistemi, elektrik tesisatı- istenildiği takdirde sökülüp zarar verilmeden kaldırılabilir.

Sonuç olarak, Gazi Mehmet Paşa Hamamı Restorasyon Projesi ile Rumeli bölgesi hamamlarından önemli bir örnek belgelenmiştir. Günümüzde çok fazla sayıda örneği olmayan bu karakteristik yapı tipine örnek teşkil eden Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nın rölövesi hazırlanmış, yapının günümüzdeki durumu ve sorunları tespit edilmiş, restitüsyon ve karşılaştırmalı değerlendirme verileri elde edilmiş ve sonuçlar tablo ve çizimlerle ifade edilmiştir. Bu aşamalardan sonra yapının korunması için gerekli müdahale üzerinde düşünülmüştür. Restorasyon projesi hazırlanarak, günümüzde kullanılmayan ve şehrin merkezinde bulunan yapı için "Sergi ve Atölyeler Merkezi" işlevi önerilmiştir.

KAYNAKLAR

Abbasoğlu, H., Hamam, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.2, YEM Yayınları, İstanbul, 1998.

Altıparmak, H., Mr. Hamit Altıparmak'ın Tüm Bilimsel Çalışmaları, Kosova – Prizren'de Osmanlı Eserleri, Prizren, 2001.

Ana Britannica, Hamam, C.10, Ana Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1998.

Ana Britannica, Hamam, C.10 İstanbul, 1986-1988.

And, M., Türk Hamamının Kültürümüzde ve Sanatımızda Yeri ve Önemi, *Ulusal Kültür*, 5, Ankara, 1979.

Andrew, C. A., Young, M. E., Stone Cleaning: A Guide For Practitioners, Historic Scotland And The Robert Gordon University, London, 1994.

Araslı, A., Avrupa'da Türk İzleri, *Tercüman Gazetesi*, İstanbul, 1986.

Arnold, A., Behavior of Some Soluble Salts in Stone Deterioration, 2nd International Symposium on the Deterioration of Building Stones, Athens, 1976.

Arnold, A., Methodology of the Study on Decay, Weathering and Conservation of Monuments, ICCROM 13th International Course on The Technology of Stone Conservation, Unpublish Lecture Notes, Venice, 1999.

Arseven, C. E., Hamam maddesi, Sanat Ansiklopedisi, C.2 İstanbul, 1983.

Aru, K. A., Türk Hamamları Etüdü, İstanbul, 1949.

Ashurst, N., Masonry Cleaning I, The Building Conservation Directory, Practical Building Conservation, England Heritage Technical Handbook, Vol. 1, London, 1996.

- Aslanoğlu, İ.**, Tire'de Üç Cami, Vakıflar Dergisi, VIII, Ankara, 1969.
- Ayverdi, E. H.**, Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri – Yugoslavya, cilt 3, C.3, İstanbul 1981.
- BE-SE**, Bizans Hamamları, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 110/1951.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Kumkapı, Gelişim Yayınları A.Ş., İstanbul, 1986.
- Camuffo, D.**, Physical Weathering of Stones, The Science Of The Total Environment, volume 1967, Sevilla, 1995.
- Çakmak, C.**, Tire Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002.
- Deniz, K.**, Hamam Mimarisi, TTOK Belleteni, no 97, İstanbul, 1950.
- Devellioğlu, F.**, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1982.
- Erat, B.**, Anadolu'da Türk Hamam Mimarisi, Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara, 1999.
- Erguvanlı, K.**, 1987, Mühendislere Jeoloji, İ.T.Ü. Yayını, 1967, İstanbul.
- Eriç, M.**, Eski Eserlerin Korunmasında Suda Çözünür Tuzlar, Yapı Dergisi, 246, YEM Yayınları, 2002, İstanbul.
- Eyice, S.**, Hamam, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Eyice, S.**, Hamam, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1997, C.15, İstanbul, 1997.
- Eyice, S.**, İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri, S.7, İstanbul, 1968.
- Eyüpgiller, K., Altun, C., Barlık, T.**, Mimarlıkta Malzeme dergisi, 2008, yıl:3, S.10.

Friese, P., Protz, A. P., Salt-induced Gypsum Formation on Renderings, Conservation of Historic Brick Structure, Proceeding, 1998.

Günay, R., Geleneksel Ahşap Yapılar Sorunları ve Çözüm Yolları, İstanbul, 2002.

Güvenç, Ş., Antalya Kaleiçi'nde Yenikapı, Gavur Hamamı Restorasyon Projesi (1), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 1997.

Hafız, N., Prizren'de Bulunan Birkaç Türk Yazıtı, *Türk Tarih Kurumu Basım evi,* Ankara, 1975.

İbrahimgil, M., - Konuk, N., Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri, Ankara, 2006, C.I.

İğciler, A. S., Prizren'de Yok Olan Osmanlı İzleri, Prizren 2004.

Jastrebov, İ., Stara Srbija i Albanija, Srpska Kraljevska Akademija, *Spomenik br. 41,* drugi razred, Beograd, 1904.

Jiricek, K., Trgovinski putevi i rudnici u srednjem veku u Srbiji i u Bosni, Sarajevo 1951.

Kaleşi, H. Ve Redjep, İ., Prizrenac Kukli Beg i njegove zaduzbine, (Prizrenli Kukli Bey ve Onun Vakfiyeleri), Prilozi za orijentalnu filologiju VIII-IX, Sarajevo 1960.

Kieslinger, A., Principle Factors In Weathering Of Natural Building Stones, Conference On The Weathering Of Stones, ICAMOS, Paris, 1968.

Klinghardt, K., Turkiche Baeder Stuttgart, 1927.

Kosova Dikur dhe Sot, NIP Novi Svet, *GB Borba,* Beograd, 1973.

Krasniqi, S., Udhëtin Nëpër Kohë, Prizren, 2002.

Krumbein, W. E., Vendrelli, S., Applied Geochemistry, volume 12;13, 1997, pp. 255- 266, European Cultural Heritage Newsletter, volume 10.

Küçükaya, A. G., Taşların Bozulma Nedenleri ve Koruma Yöntemleri, Birsen Yayınevi, İstanbul, 2004.

Lazzarini, L., M. L. Tabasso, Analytical Methodologies For The Investigation Of Damages Stones", Advanced Workshop, 1990, s.14-21 September, Pavia - Italy.

Maneresi, P. R., (Ed), Deterioration The Conservation of Stone, Principles of the Contributions to the International Symposium, II, Bologna, 1981.

Novkoviç, S., Hacı Kalfa, Spomenik SAN XVIII., Beograd, 1892.

Onurkan, S., Anadolu'da Eski Yunan ve Roma Arkeolojisi, *Anadolu Uygarlıkları*, C.3, İstanbul, 1985.

Orhan, S., Hamam Mimarisi ve Çardaklı Hamam, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, İstanbul, 2003.

Ödekan, A., Hamam, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.2, YEM Yayınları, İstanbul, 1998.

Önge, Y., Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Ankara, 1995.

Önge, Y., Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar, Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri Ayrı Basım, İstanbul, 1988.

Önge, Y., Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, Vakıflar Dergisi XII, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978.

Önge, Y., Külliyelerimizin Yıkılan Hamamları, Önasya, C.7, S. 74, Ankara, 1971.

Önge, Y., Milli Kültürümüz Açısından Türk Hamam Mimarisi ve Aksaray

Hamamları, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara, 1992.

Özergin, M. K., Dr. Hasan Kaleşi ve İsmail Eren, Prizren Kitabeleri, *Vakıflar dergisi*, 7, İstanbul, 1968.

Rizaj, S., Kosova Gjat Shekujve XV-XVII (XV-XVII asırlar arası Kosova)

Sami Bey, Ş., Kamus-ul Alam C.2, 1899, İstanbul, 1495-96

Sayre, E., Direct Deposition Of Barium Sulfate From Homogeneous Solution Within Porous Stone, Conservation Center Of The Institute Of Fine Arts, New York University, (Tarihsiz), New York.

Seçkin, N., 19. Yüzyıl İstanbul Saray Hamamları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Devlet Müh. ve Mim. Akademisi, İstanbul, 1980.

Sözen, M., - Tanyeli, U., Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1996.

Suroy Recepoğlu, A., Prizren Çeşmeleri, Prizren, 2003.

Šabanović, H., Evlija Çelebi i Njegov Putopis, Veselin Maslesa, Sarajevo, 1979.

Şapolyo, E. B., Türk Hamamları, Önasya, C.3, S.28, Ankara, 1967.

Şehsuvaroğlu, H., Anatolien Thermal Baths and Seljuck Turks, *T.T.O.K. Belleteni*, S.129, İstanbul, 1952.

Taşcıoğlu, T., Türk Hamamı, TTOK Yayınları, İstanbul, 1998.

Torraca, G., Porous Building Materials, Science For Architectural Conservation, ICCROM, Rome, 1988.

Truhelka, C., Tursko-Slovenjski Spomenici Dubrovačka Arhive, Sarajevo, 1911, s.184. “Dubrovnik Arşivlerinde Türk-Sloven Heykelleri, Saraybosna”.

Turan, O., Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.

Turan, O., Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 2003.

Uluçam, A., Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı –II- Bitlis, Ankara, 2002.

Uzunçarşılı, İ. H., Halimi Çelebi, Açıksöz Gazetesi, 5 Ekim 1921, S. 301.

Ülgen, A. S., Hamam Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1950.

Ünver, A. S., Turk Hamamı, *Bellekten*, C.37, S.145, 1973.

Ürer, H., İzmir Hamamları, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 590 no.'lu defterin 215. Sahife,188. Sırasında kayıtlı Lütü Paşa vakfiyesinin yeni harflere çevrilen sureti, No. 188.

Vırmica, R., Kosova Hamamları, Ankara 2002.

Vırmica, R., Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I, Ankara 1999.

Vırmica, R., Prizren Camileri, *TDB – Kitap yayınları*, Prizren, 1996.

Yazıcı, M., “Ankara Klasik Çağ Yapılarından Roma Hamamları”, Ankara Sanat, S.28, Ankara, 1968.

Yılmazkaya, O., Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık-Türk Hamamı-İstanbul Hamamları Rehberi, Çitlembik Yayınları, no 21, İstanbul, 2002.

Yüksel, İ. A., Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri, İstanbul, 2004, C.VI.

Yüzer, E., ve Diğerleri, Dolmabahçe Sarayı, Kullanılan Taşların Korunmuşluk Durumlarının ve Ayrışma Nedenlerinin Belirlenmesi, Koruma ve Onarım Yöntemlerinin Saptanması Projesi, İTÜGeliştirme Vakfı, 2000, İstanbul.

www.prizrenliler.org/content/view/16/29/ - (11.09.2009/22:15).

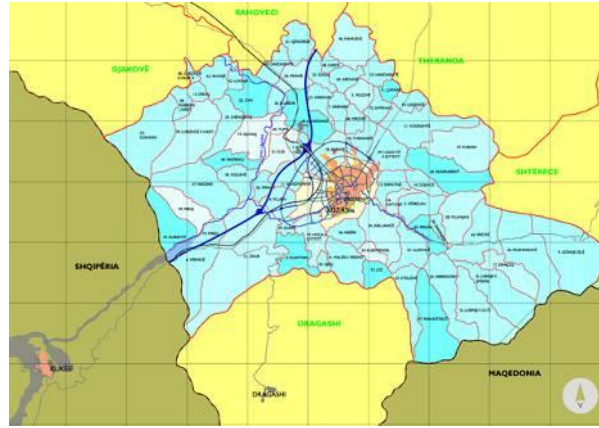
EKA – HARİTALAR

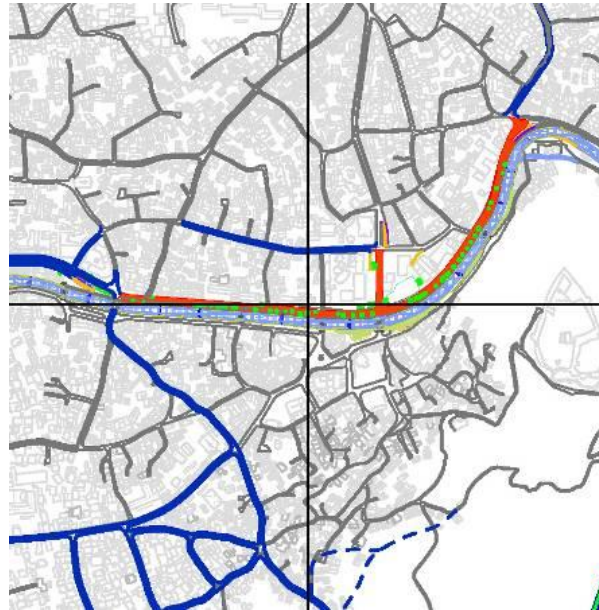
Harita 2.1 Avrupa haritasında Kosova

Harita 2.2 Kosova haritası

Harita 2.2 Prizren ili

Harita 2.3 Prizren merkezi

EK B – FOTOĞRAFLAR

Gazi Mehmet Paşa Hamamı'nın mevcut durumu fotoğraflama yöntemi ile belgelenmiştir.

Fotoğraflar, kuzey cepheden saat yönünde dönülerek çekilmiştir. İç mekan fotoğrafları ise erkekler ve kadınlar kısımları olarak bölüm bölüm hareket edilerek çekilmiştir.

Tez içerisinde kaynağı belirtilmeyen bütün fotoğraflar yazara aittir.

Resim 2.1 Prizren – Prizren Kalesi ve şehir görünümü (Anonim)

Resim 2.2 Prizren – Genel görünüm (Anonim)

Resim 2.3 Prizren – Genel görünüm (Anonim)

Resim 2.4 Prizren – Genel görünüm (Anonim)

Resim 2.5 Prizren – Genel görünüm (Anonim)

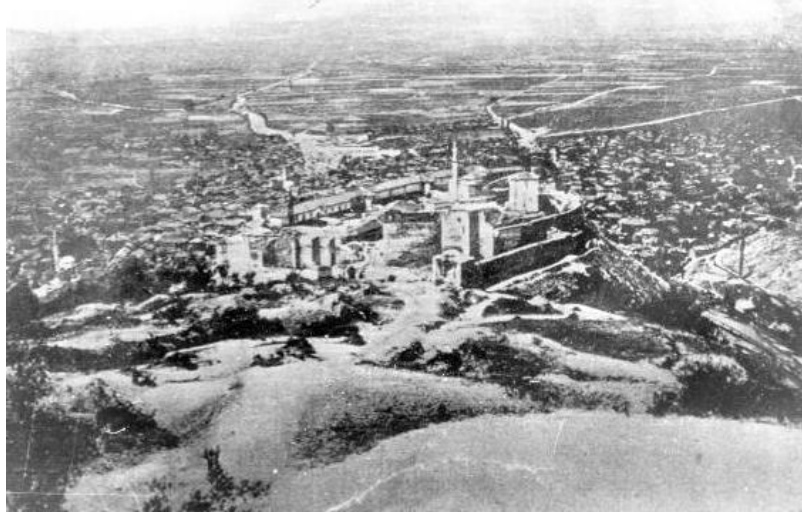
Resim 2.6 Prizren – Genel görünüm (Anonim)

Resim 2.7 Prizren – Genel görünüm (Anonim)

Resim 2.8 Eski Prizren – Genel görünüm (Anonim)

Resim 2.9 Eski Prizren – Genel görünüm (Anonim)

Resim 2.10 Eski Prizren – Genel görünüm (Anonim)

Resim 2.11 Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı – Dış Görünüş

Resim 2.12 Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı – İç görünüş

Resim 2.13 Şemsuddin Ahmed Hamamı - Kubbe

Resim 2.14 Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı – İç görünüş

Resim 2.15 Şemsuddin Ahmed Bey Hamamı – Döşeme

Resim 4.1 Prizren Şehir Merkezi – Gazi Mehmet Paşa Hamamı Konumu (Anonim)

Resim 4.2 Gazi Mehmet Paşa Hamamı hava fotoğrafı
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

Resim 4.3 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Genel görünüm (Anonim)

Resim 4.4 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Genel görünüm (Anonim)

Resim 4.5 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – yaz mevsimi (Anonim)

Resim 4.6 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – kış mevsimi (Anonim)

Resim 4.7 Kuzey Cephe

Resim 4.8 Kuzey Cephe

Resim 4.9 Kuzey Cephe

Resim 4.10 Kuzey Cephe yanında bulunan dükkan

Resim 4.11 Sonradan açılmış ve tekrar kapatılmış Erkekler kısmı kapısı

Resim 4.12 Kuzey Cephede bulunan Kadınlar kısmı giriş kapısı

Resim 4.13 Kuzey
Cephe – Soğukluklarda
bulunan çatı feneri

Resim 4.14 Doğu Cephesi

Resim 4.15 Doğu Cephesi – Sıcaklık Kısmı

Resim 4.16 Doğu Cephesi – Soğukluk Kısmı

Resim 4.17 Doğu Cephesi – Giriş kapısı ve yanda bulunan niş boşluğu

Resim 4.18 Doğu Cephesi – Giriş kapısı üzerinde yer alan tamir kitabesi

Resim 4.19 Doğu Cephesi – Giriş kapısı üzerinde yer alan tamir kitabesi

Resim 4.20 Doğu Cephesi – Sıcaklık bölümü Halvet kubbesi

Resim 4.21 Sıcaklık bölümü Halvet kubbesi - Kurşun ve ışık gözü detayları

Resim 4.22 Sıcaklık bölümü eyvan kısmı

Resim 4.23 Soğukluk bölümü– Kasnak penceresi

Resim 4.24 Doğu Cephesi – Silme

Resim 4.25 Doğu Cephesi – Silme detayı

Resim 4.26 Doğu Cephesi – Silme detayı

Resim 4.27 Güney Cephesi

Resim 4.28 Güney Cephesi

Resim 4.29 Su deposu önünde yer alan ocak

Resim 4.30 Su deposu

Resim 4.31 Güney Cephesi- Erkekler kısmı Ilıklık bölümünde bulunan tuvaletler duvarı

Resim 4.32 Güney Cephesi– Sıcaklık bölümü kubbeleri

Resim 4.33 Güney Cephesi– Sıcaklık bölümü kubbeleri

Resim 4.34 Güney Cephesi– Kadınlar kısmı tarafında yer alan oda kapısı

Resim 4.35 Güney Cephesi - Kadınlar kısmı tarafında yer alan pencere

Resim 4.36 Batı Cephesi

Resim 4.37 Batı Cephesi

Resim 4.38 Çatı örtüsü – Genel görünüm
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

Resim 4.39 Çatı örtüsü – Genel görünüm
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

Resim 4.40 Çatı örtüsü – Kubbe'de ışık gözü detayı
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

Resim 4.41 Çatı örtüsü – Kubbe'de ışık gözü detayı
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

Resim 4.42 Çatı örtüsü – Bozulmuş kısımlar
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

Resim 4.43 Çatı örtüsü - Bozulmuş kısımlar
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

Resim 4.44 Kubbe tonoz arası çatı
örtüsü detayı
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

Resim 4.45 Kubbe tonoz arası çatı
örtüsü detayı
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

Resim 4.46 Çatı örtüsü – Soğukluk
bölümleri, kasnak aralarında üçgen kısımlar

Resim 4.47 Çatı örtüsü – Soğukluk
bölümleri, kasnak aralarında üçgen

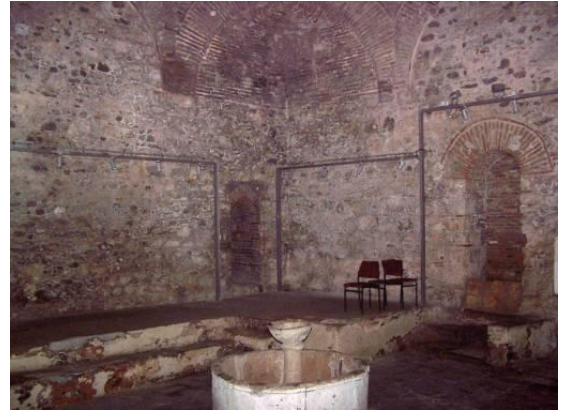
Resim 4.48 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü giriş kapısı

Resim 4.49 Erkekler kısmı sonradan açılan ve tekrar kapatılan kapı

Resim 4.50 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü, kasnak ve kasnak penceresi

Resim 4.51 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü, kasnak ve kasnak penceresi

Resim 4.52 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü kubbe ve kubbe çatı feneri

Resim 4.53 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü kubbe ve kubbe çatı feneri detayı

Resim 4.54
Erkekler kısmı
Soğukluk bölümü
kasnak penceresi

Resim 4.55 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü

Resim 4.56 Erkekler kısmı Soğukluk
bölümü yükseltilmiş kısımlar

Resim 4.57 Erkekler kısmı Soğukluk
bölümü döşeme kaplamaları

Resim 4.58 Erkekler kısmı Soğukluk bölümü şadırvanı

Resim 4.60 Erkekler kısmı Ilıklık geçidi

Resim 4.59 Erkekler kısmı Ilıklık

Resim 4.61 Erkekler kısmı Ilıklık

Resim 4.62 Erkekler kısmı Ilıklık

Resim 4.63 Erkekler kısmı Ilıklık

Resim 4.64 Erkekler kısmı Ilıklık

Resim 4.65 Erkekler kısmı Ilıklık bölümü tuvaletleri

Resim 4.66 Erkekler kısmı Ilıklık bölümü tuvaletleri

Resim 4.67 Erkekler kısmı Sıcaklık bölümü ana kubbesi

Resim 4.68 Erkekler kısmı Sıcaklık bölümü

Resim 4.69 Erkekler kısmı Sıcaklık bölümü cehennem taşı

Resim 4.70 Erkekler kısmı Sıcaklık bölümü ana kubbesi

Resim 4.71 Erkekler kısmı Sıcaklık bölümü halvet geçidi

Resim 4.72 Sıcaklık bölümü
Eyvan oturma sekileri

Resim 4.73 Sıcaklık bölümü
Eyvan tonozu

Resim 4.74 Sıcaklık bölümü
girişi döşeme bozukluğu

Resim 4.75 Sıcaklık bölümü
girişi döşeme bozukluğu

Resim 4.76 Sıcaklık bölümü
Halvet kubbeleri ve ışık gözleri

Resim 4.77 Sıcaklık bölümü
Halvet kubbeleri ve ışık gözleri

Resim 4.78 Sıcaklık bölümü – Halvet

Resim 4.79 Sıcaklık bölümü
Halvet mermer kurnası

Resim 4.80 Sıcaklık bölümü
Halvet mermer kurnası

Resim 4.81 Sıcaklık bölümü
Su deposu geçiti

Resim 4.82 Sıcaklık bölümü
Su deposu

Resim 4.83 Erkekler – Kadınlar kısmı geçiti

Resim 4.84 Kadınlar kısmı
Soğukluk bölümü

Resim 4.85 Kadınlar kısmı
Soğukluk bölümü

Resim 4.86 Kadınlar kısmı – Soğukluk
bölümü kubbesi ve pencere

Resim 4.87 Kadınlar kısmı – Soğukluk
bölümü çatı feneri

Resim 4.88 Kadınlar kısmı -
Soğukluk bölümü giriş kapısı

Resim 4.89 Kadınlar kısmı -
Soğukluk bölümü pandantifleri

Resim 4.90 Kadınlar kısmı – Soğukluk – Ilıklık geçiti

Resim 4.91 Kadınlar kısmı – Ilıklık

Resim 4.92 Kadınlar kısmı – Ilıklık

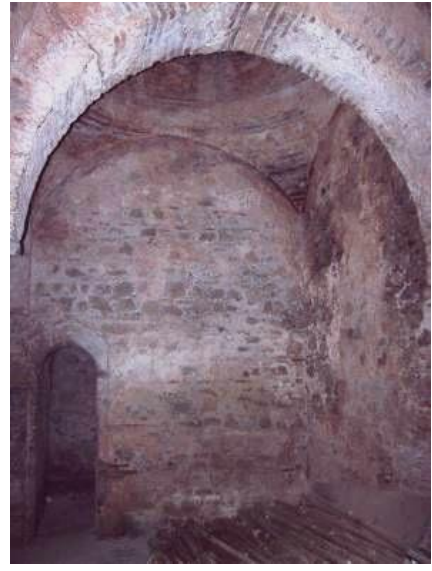
Resim 4.93 Kadınlar kısmı – Ilıklık

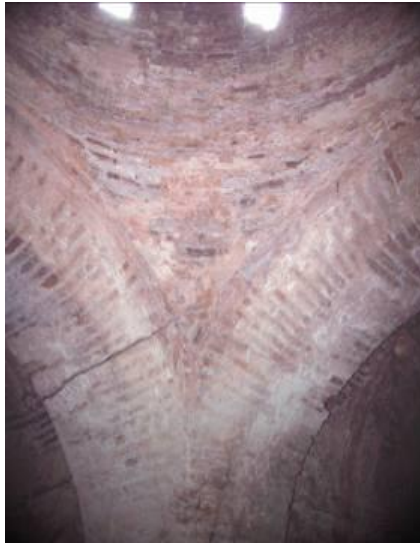
Resim 4.94 Kadınlar kısmı – Ilıklık

Resim 4.95 Kadınlar kısmı-Sıcaklık

Resim 4.96 Kadınlar kısmı-Sıcaklık

Resim 4.97 Kadınlar kısmı - Sıcaklık bölümünde kemer birleşimi

Resim 4.98 Kadınlar kısmı - Sıcaklık bölümünde kemer birleşimi

Resim 4.99 Sıcaklık bölümü Halvet geçitleri

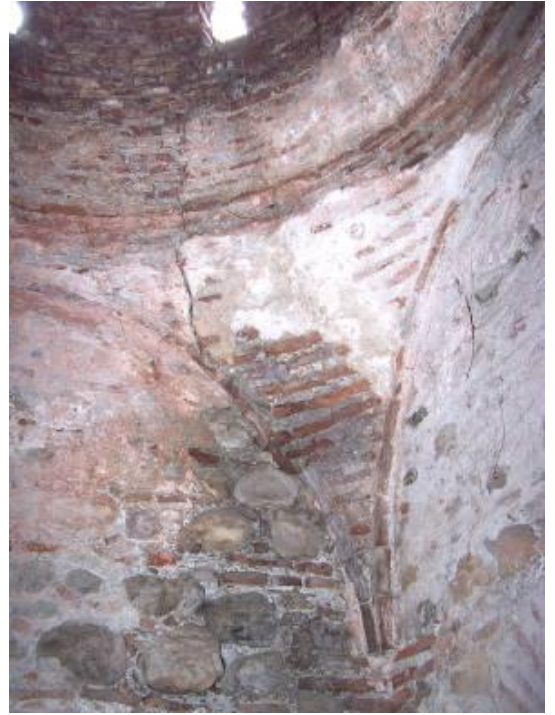
Resim 4.100 Sıcaklık bölümü Halvet nişi

Resim 4.101 Sıcaklık bölümü - Halvet'te duvar içinde yer alan su künkleri

Resim 4.102 Sıcaklık bölümü
Halvet kubbesi

Resim 4.103 Sıcaklık bölümü
Halvet duvar ve kubbesinde çatlak

Resim 4.104 Avlu

Resim 4.105 Avlu

Resim 4.107 Avlu

Resim 4.106 Avlu

Resim 4.108 Avlu

Resim 4.109 Avlu

Resim 4.110 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

Resim 4.111 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

Resim 4.112 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

Resim 4.113 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

Resim 4.114 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

Resim 4.115 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

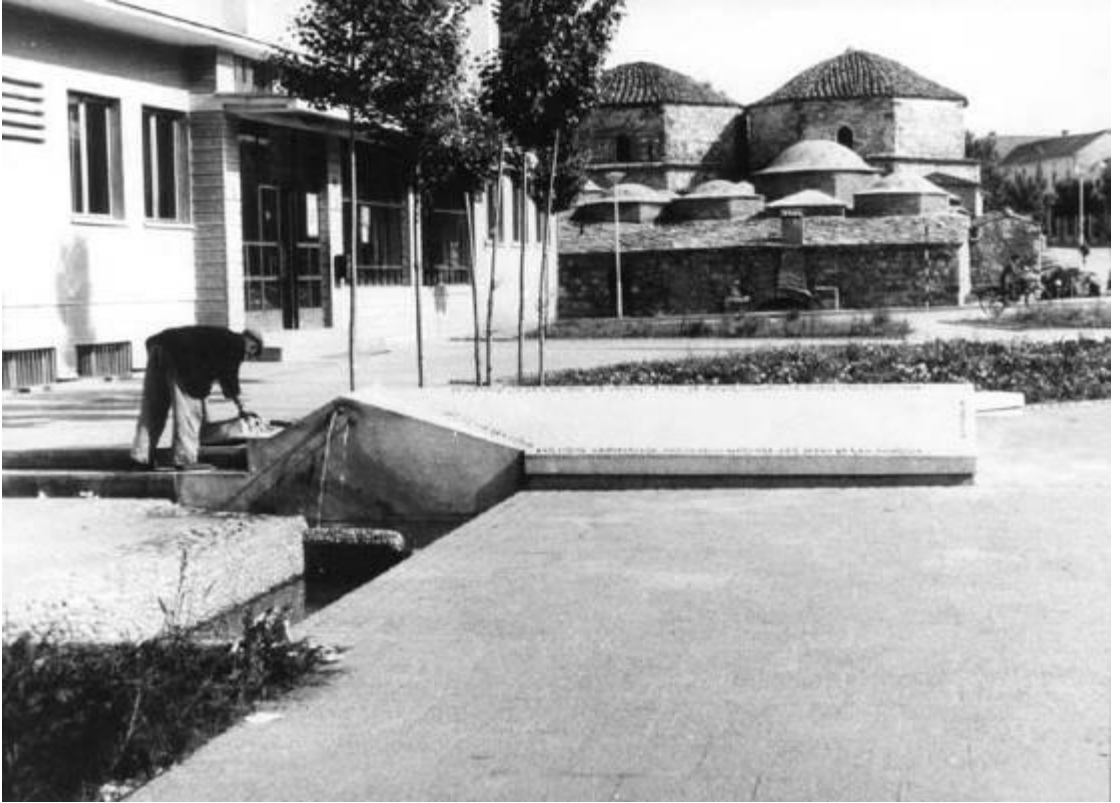
Resim 4.116 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

Resim 4.117 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

Resim 4.118 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

Resim 4.119 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

Resim 4.120 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

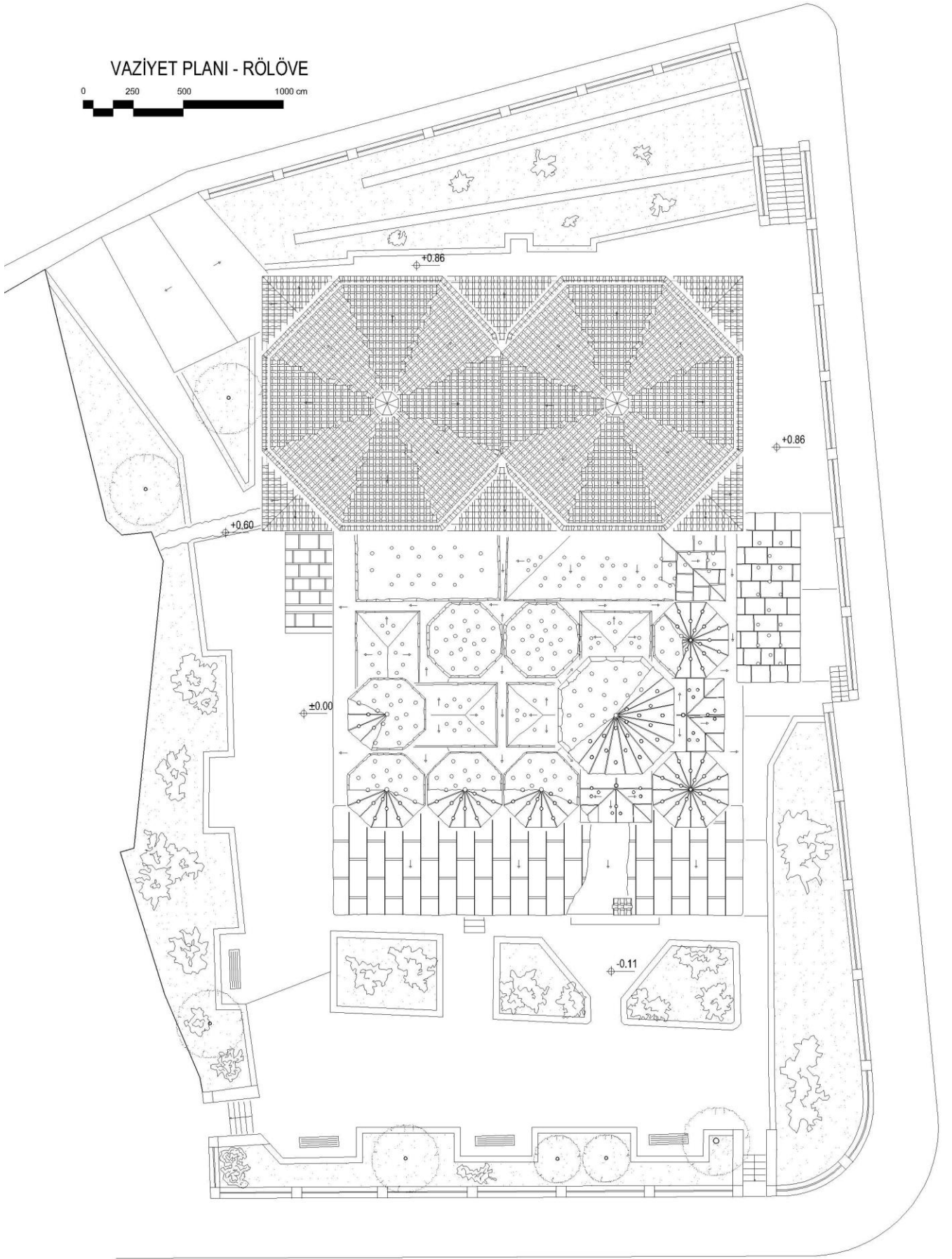
Resim 4.121 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Eski fotoğraflar (Anonim)

EK C – ÇİZİMLER

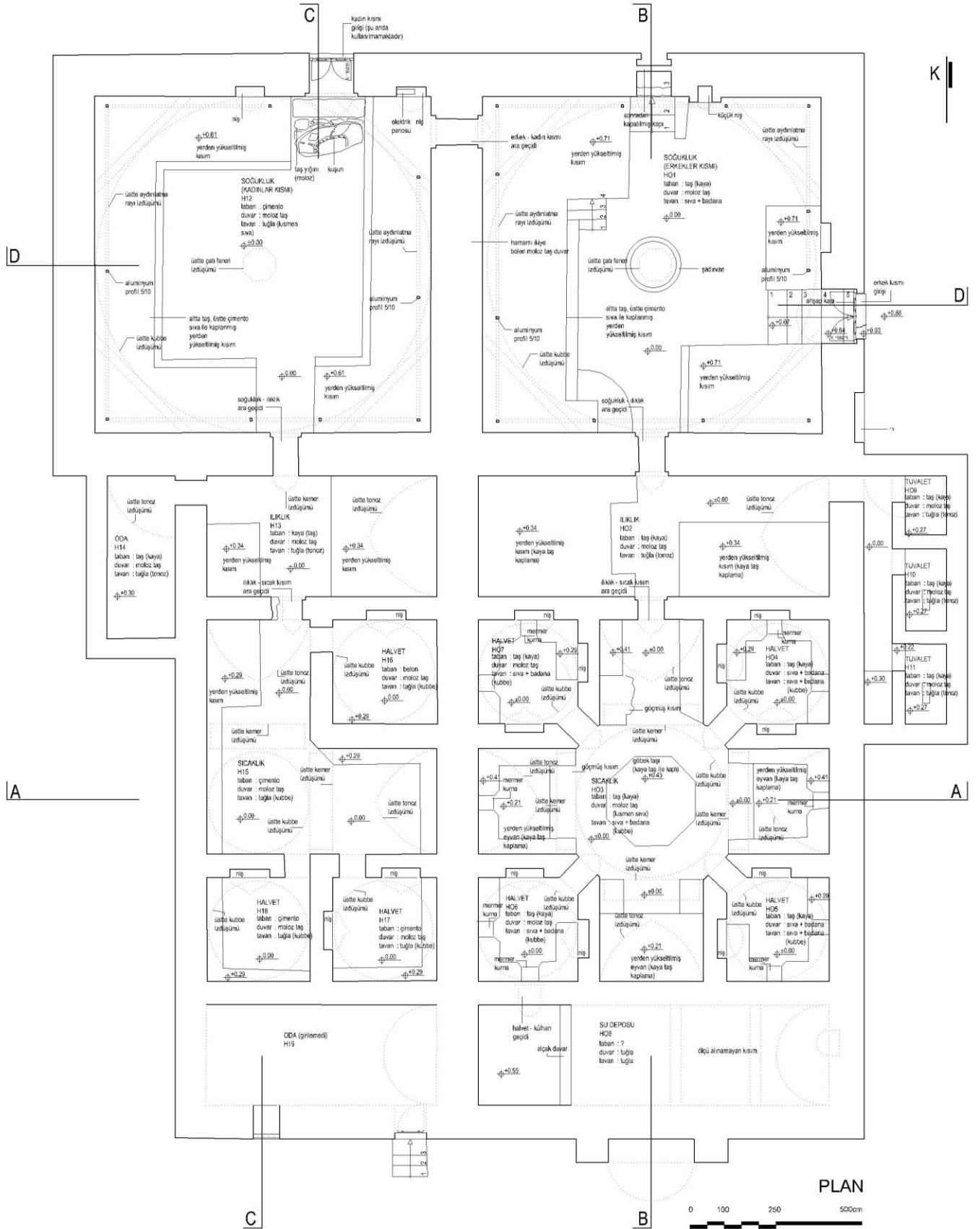
Tez içerisinde bulunan bütün çizimler, -rölöve, analitik rölöve, restitüsyon ve restorasyon öneri çizimleri- yazar tarafından çizilmiştir.

VAZİYET PLANI - RÖLÖVE

0 250 500 1000 cm

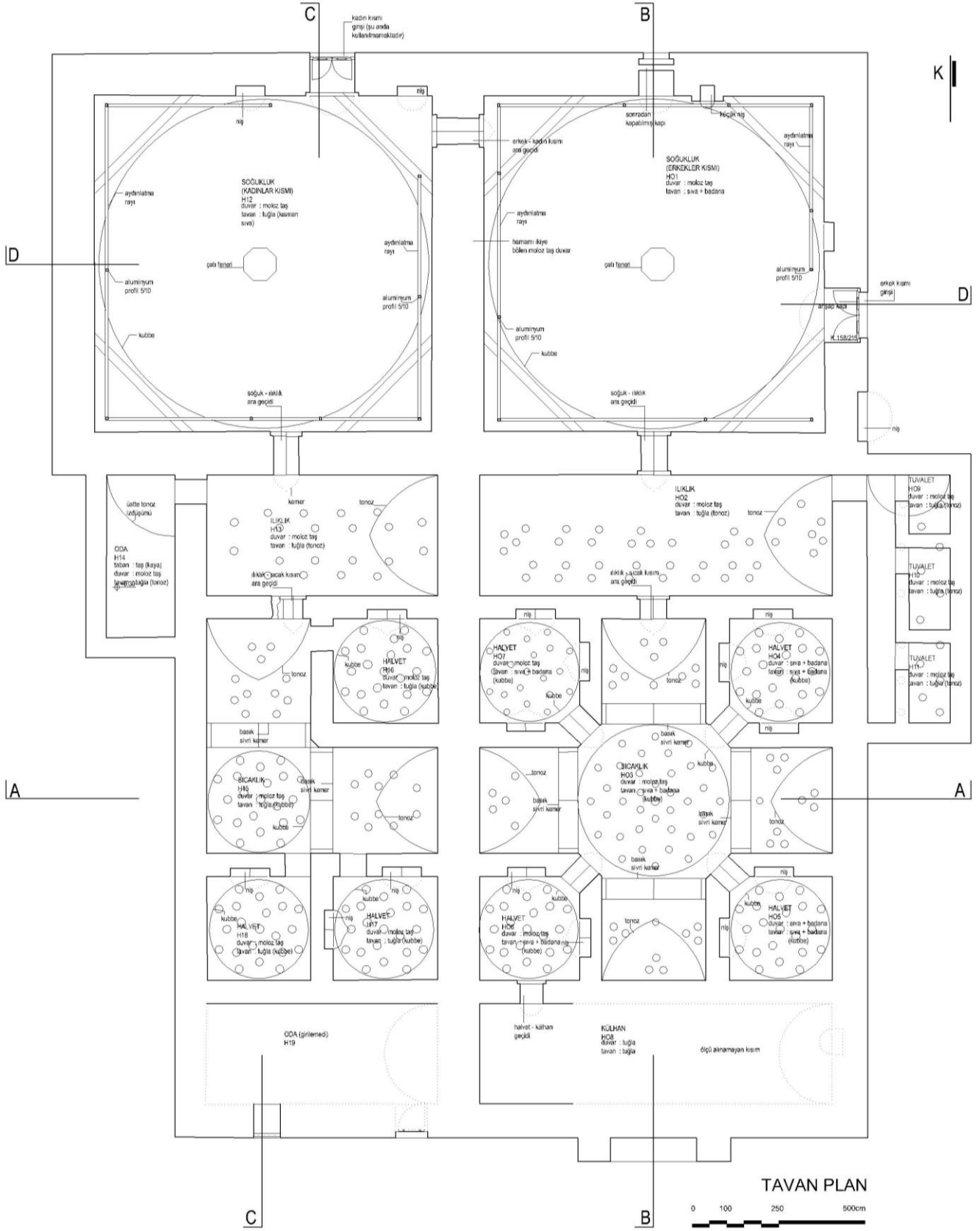

Çizim 4.1 Gazı Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Vaziyet Planı

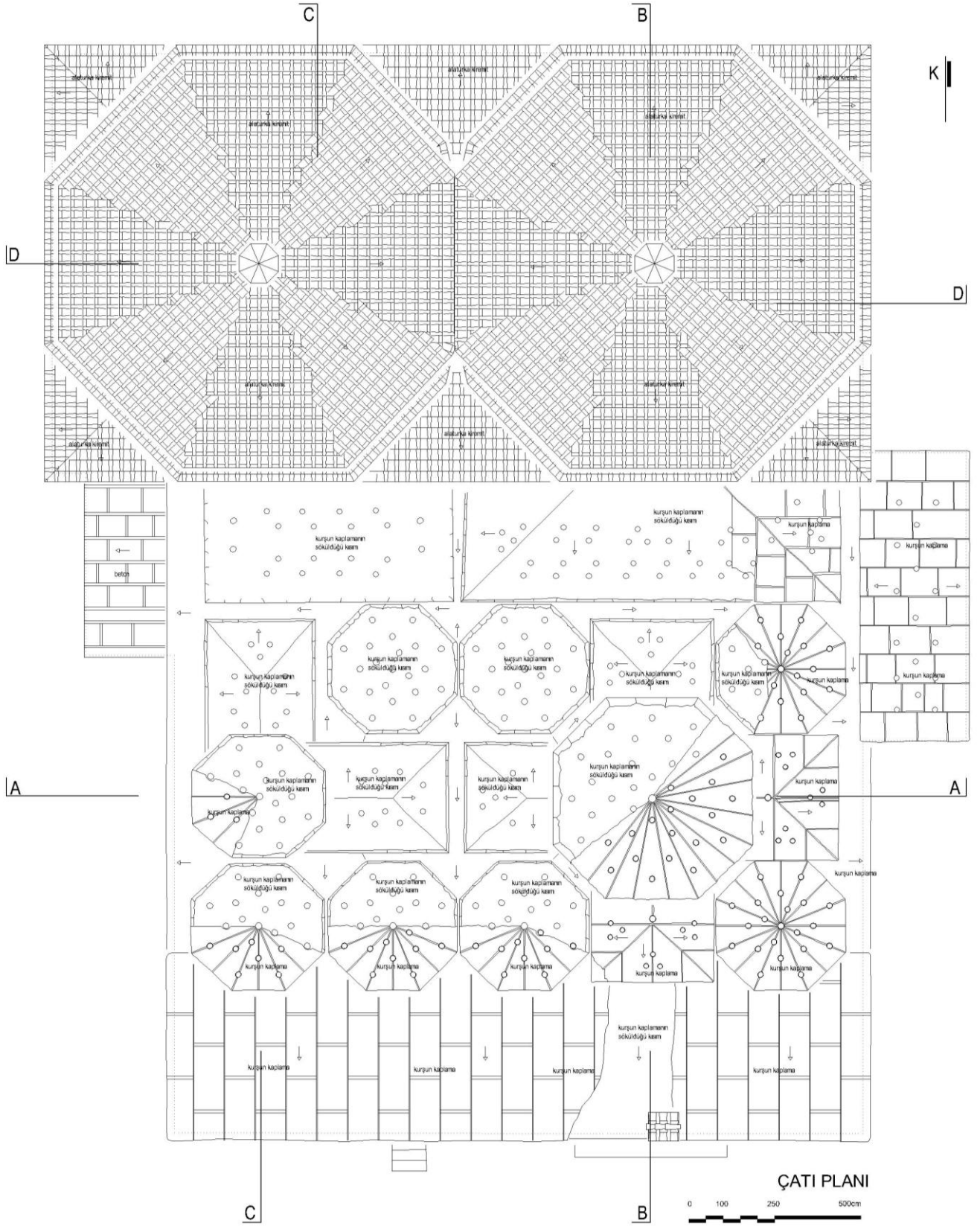

Çizim 4.2 Gazı Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Plan

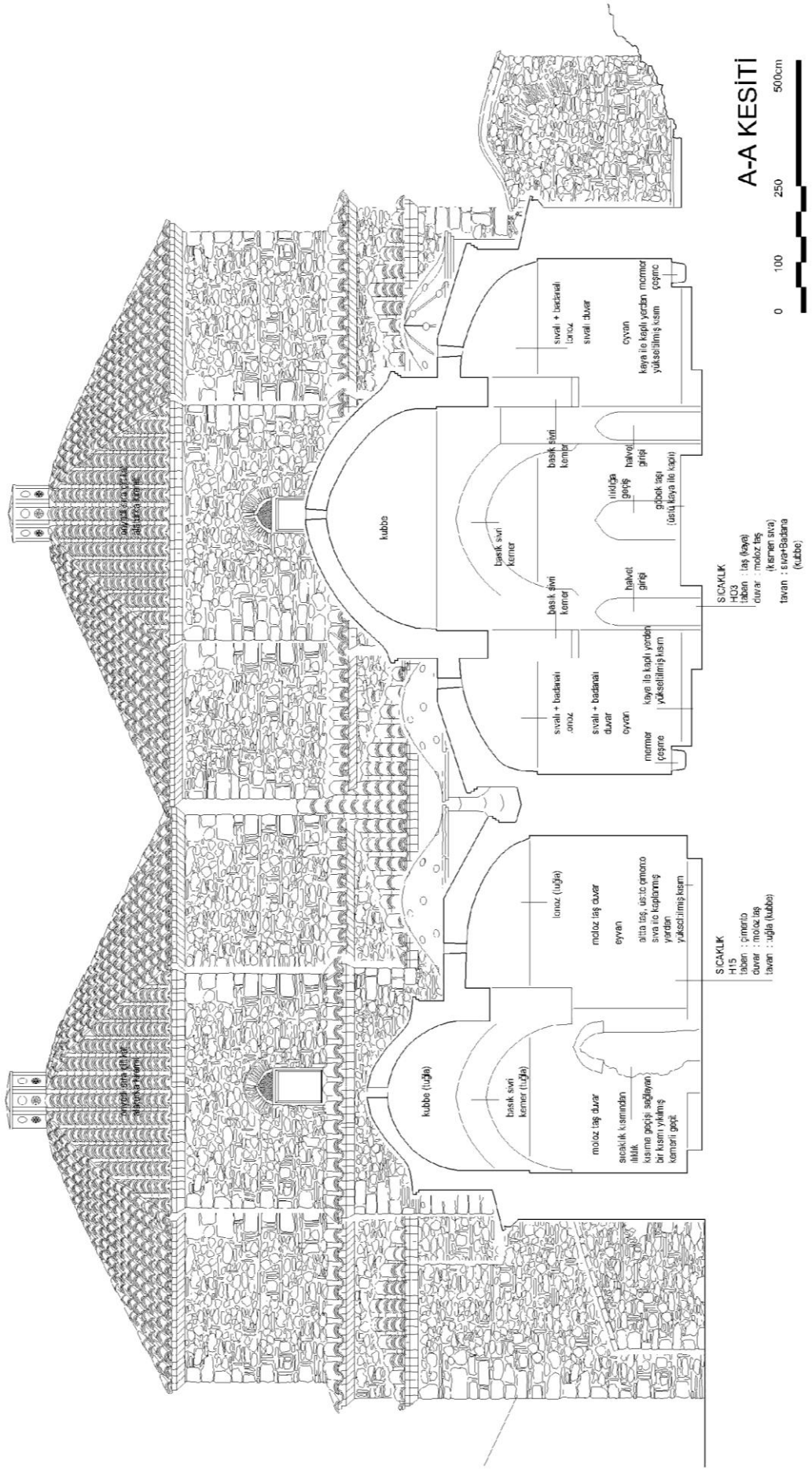

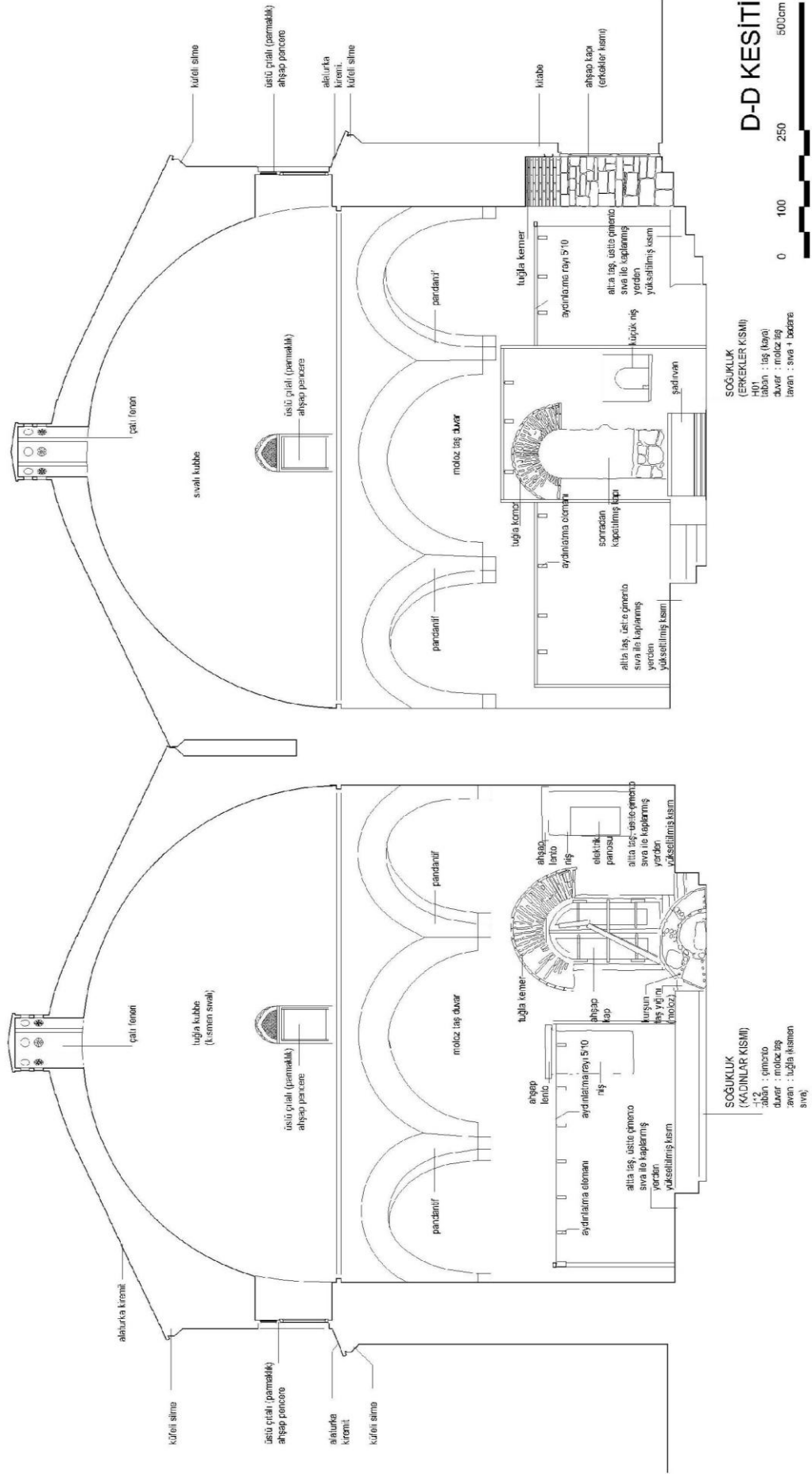
Çizim 4.3 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Tavan Planı

Çizim 4.4 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Çatı Planı

Çizim 4.5 Gazî Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – A-A Kesiti

Çizim 4.6 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – D-D Kesiti

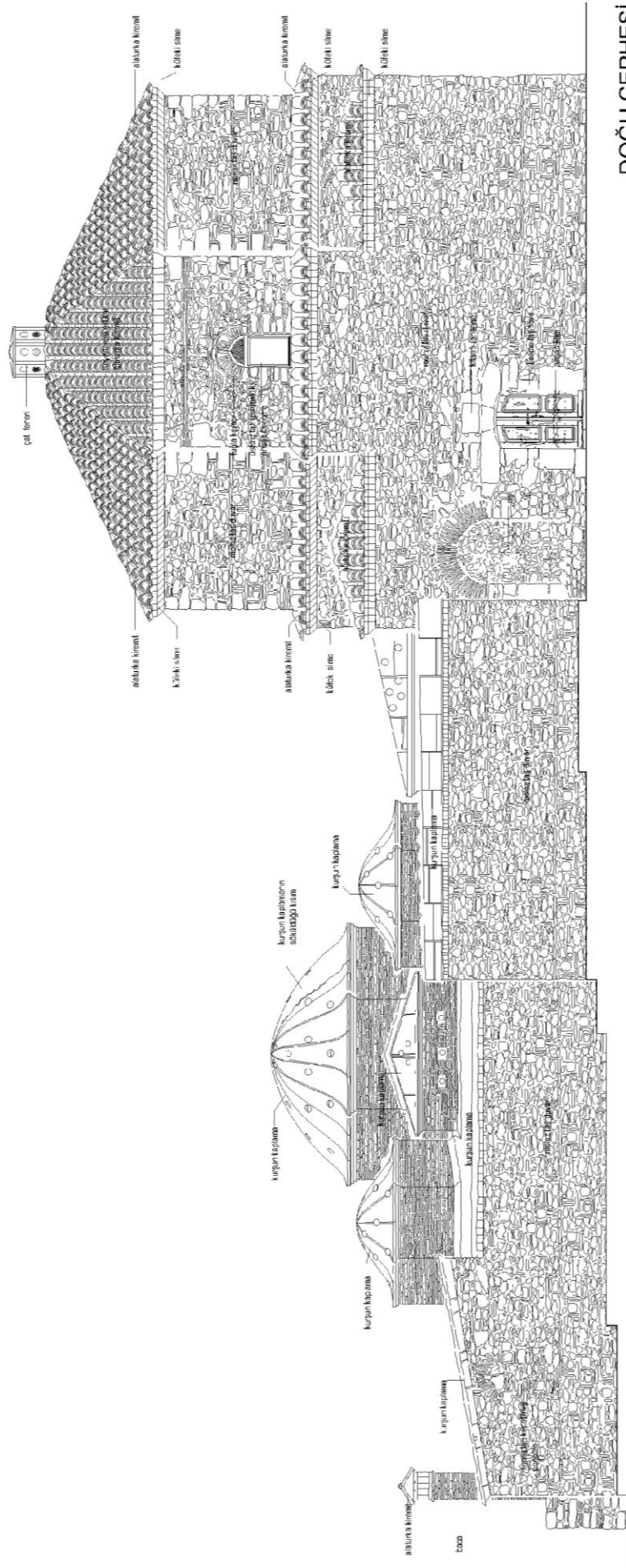

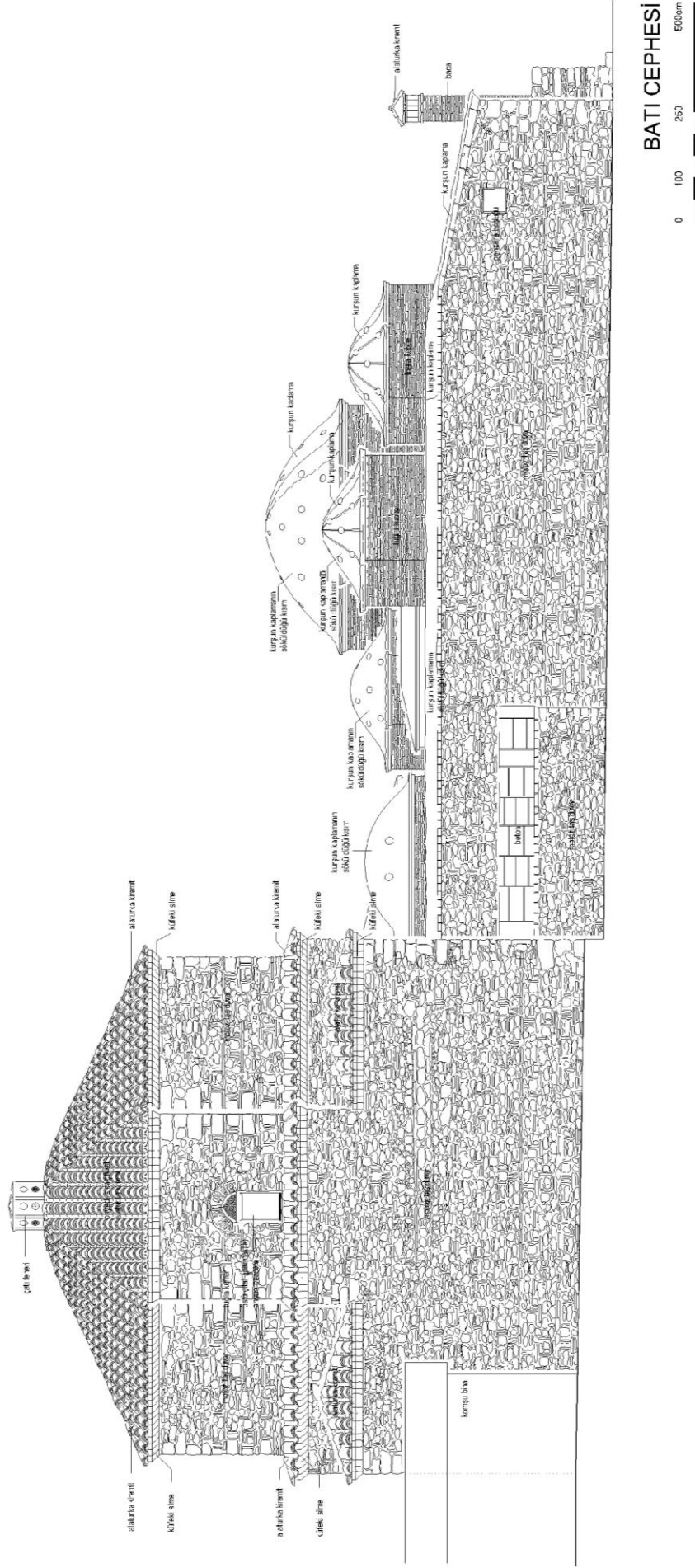

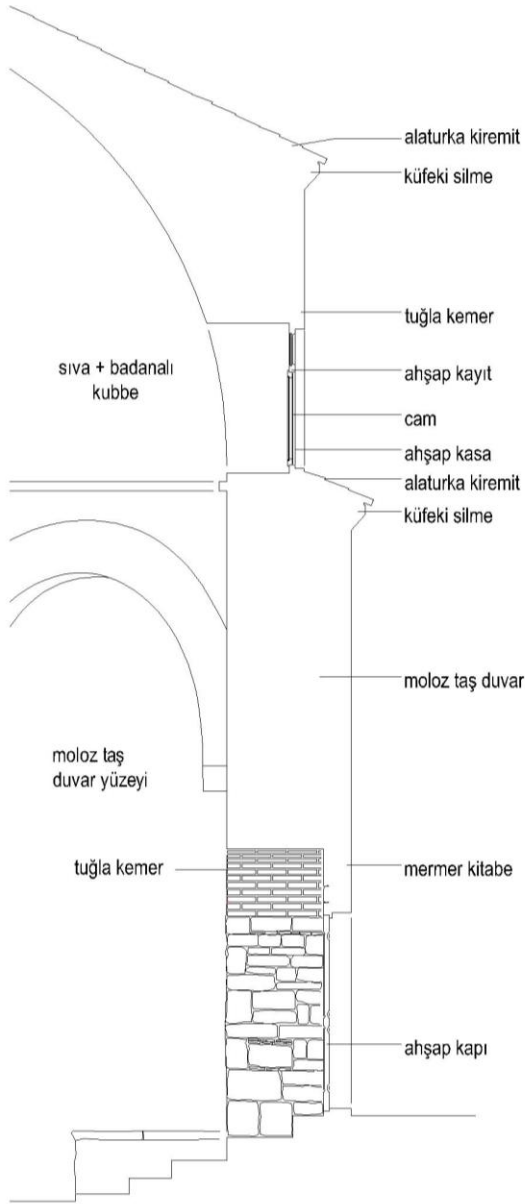

Çizim 4.11 Gazî Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve – Doğu Cephesi

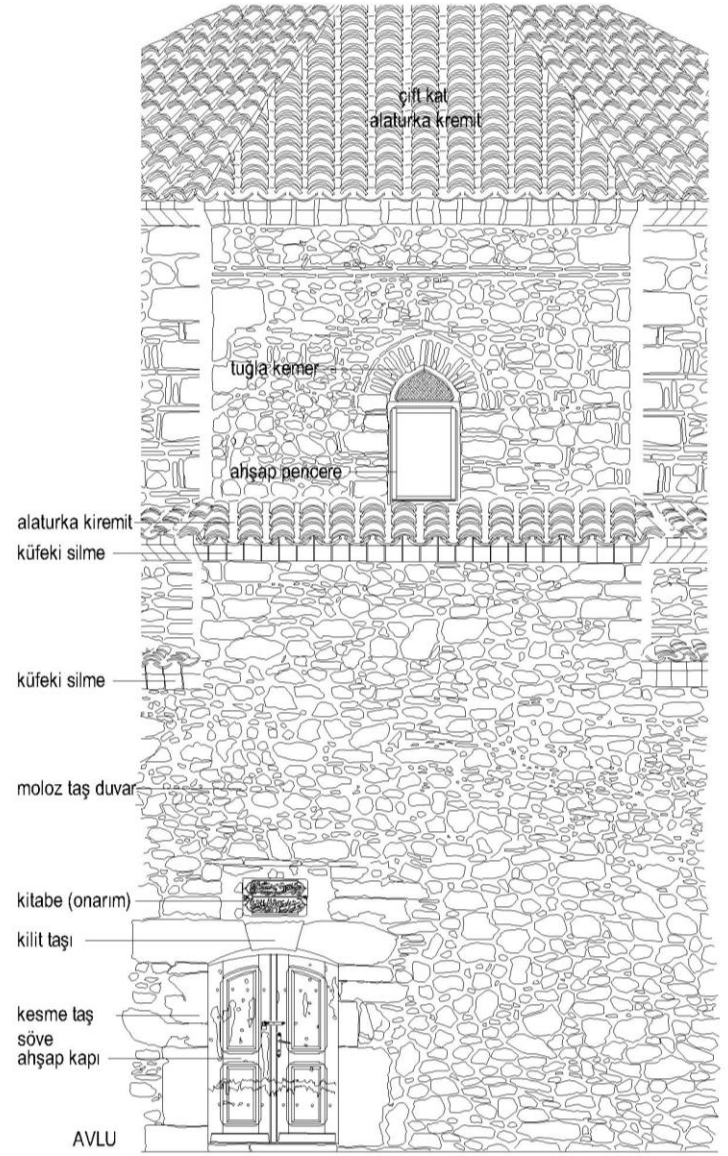
Çizim 4.12 Gazı Mehmet Paşa Hamamı –Rölöve – Batı Cephesi

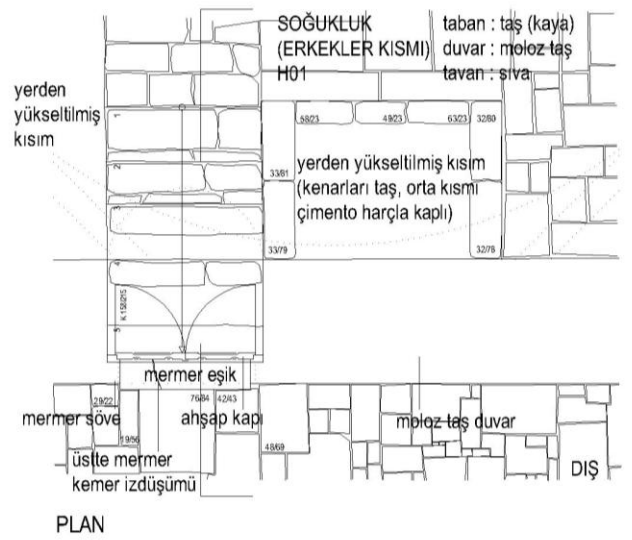
KESİT

GAZİ MEHMED PAŞA HAMAMI
AVLU - GİRİŞ KAPISI (ERKEKLER KISMI)
SİSTEM DETAYI

0 40 100 200cm

DIŞ GÖRÜNÜŞ

PLAN

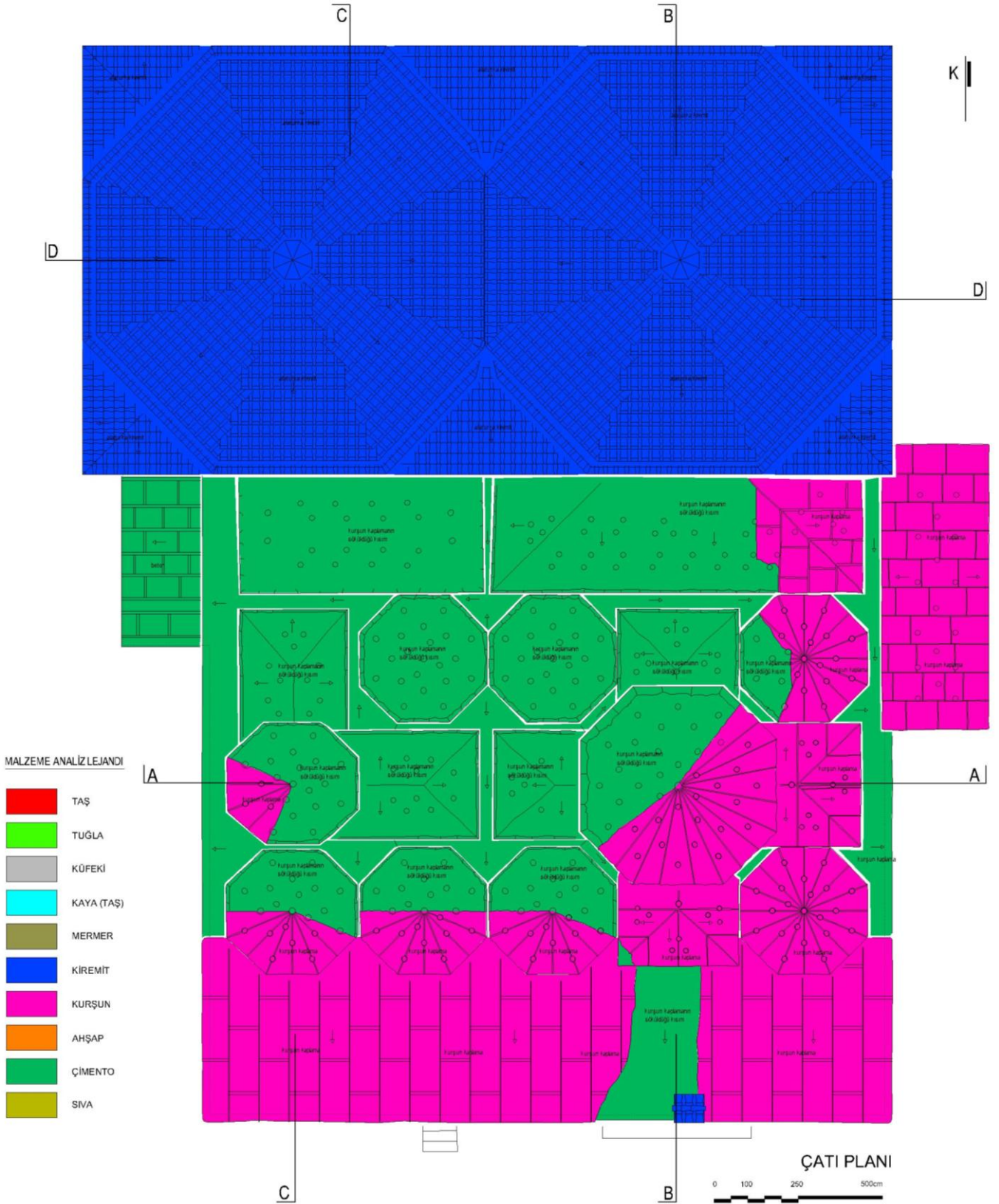
Çizim 4.13 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Rölöve –Sistem Detayı

Çizim 4.14 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Malzeme Analizi) – Plan

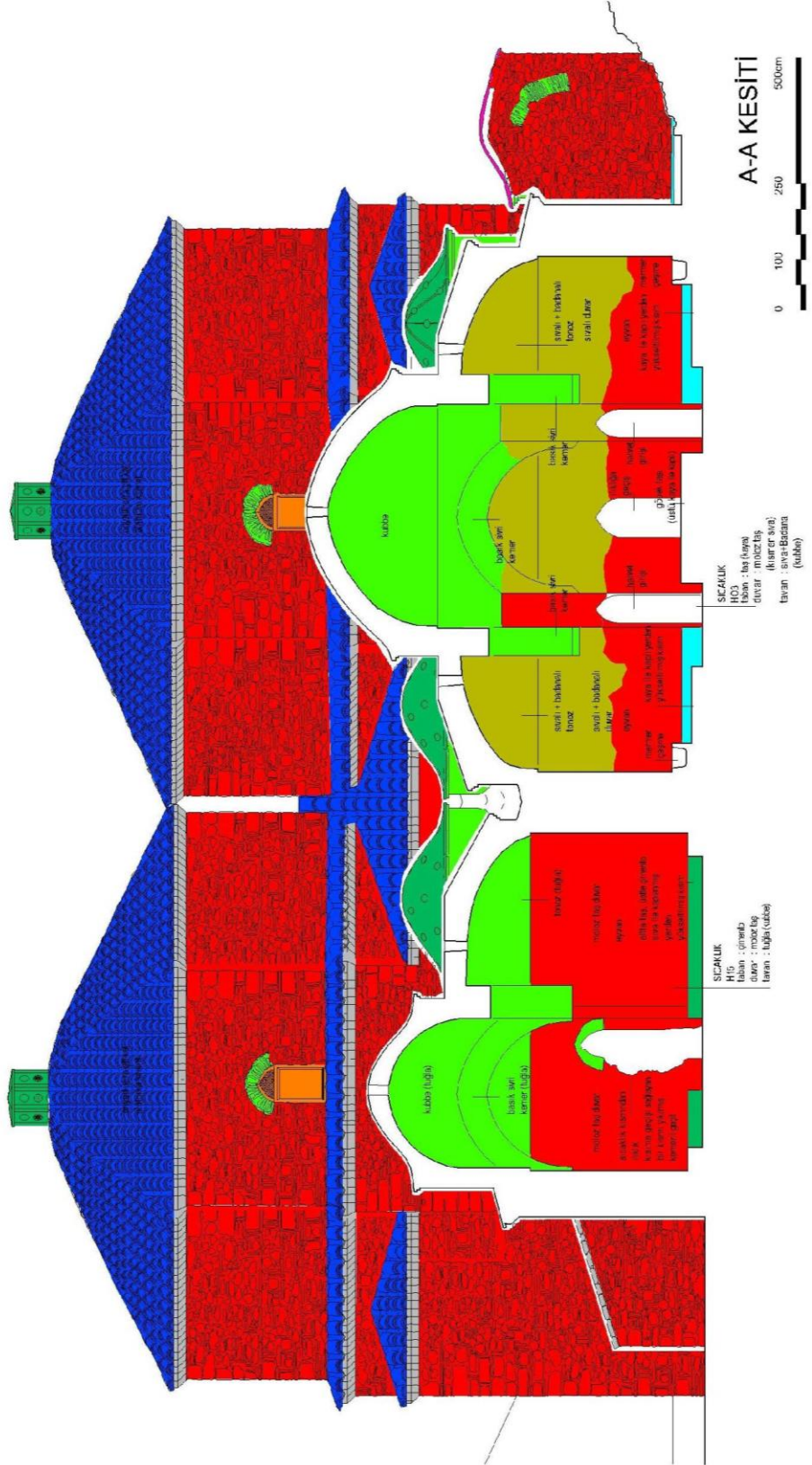
Çizim 4.15 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Malzeme Analizi) – Tavan Planı

Çizim 4.16 Gazı Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Malzeme Analizi) – Çatı Planı

MALZEME ANALİZ LEJANDI

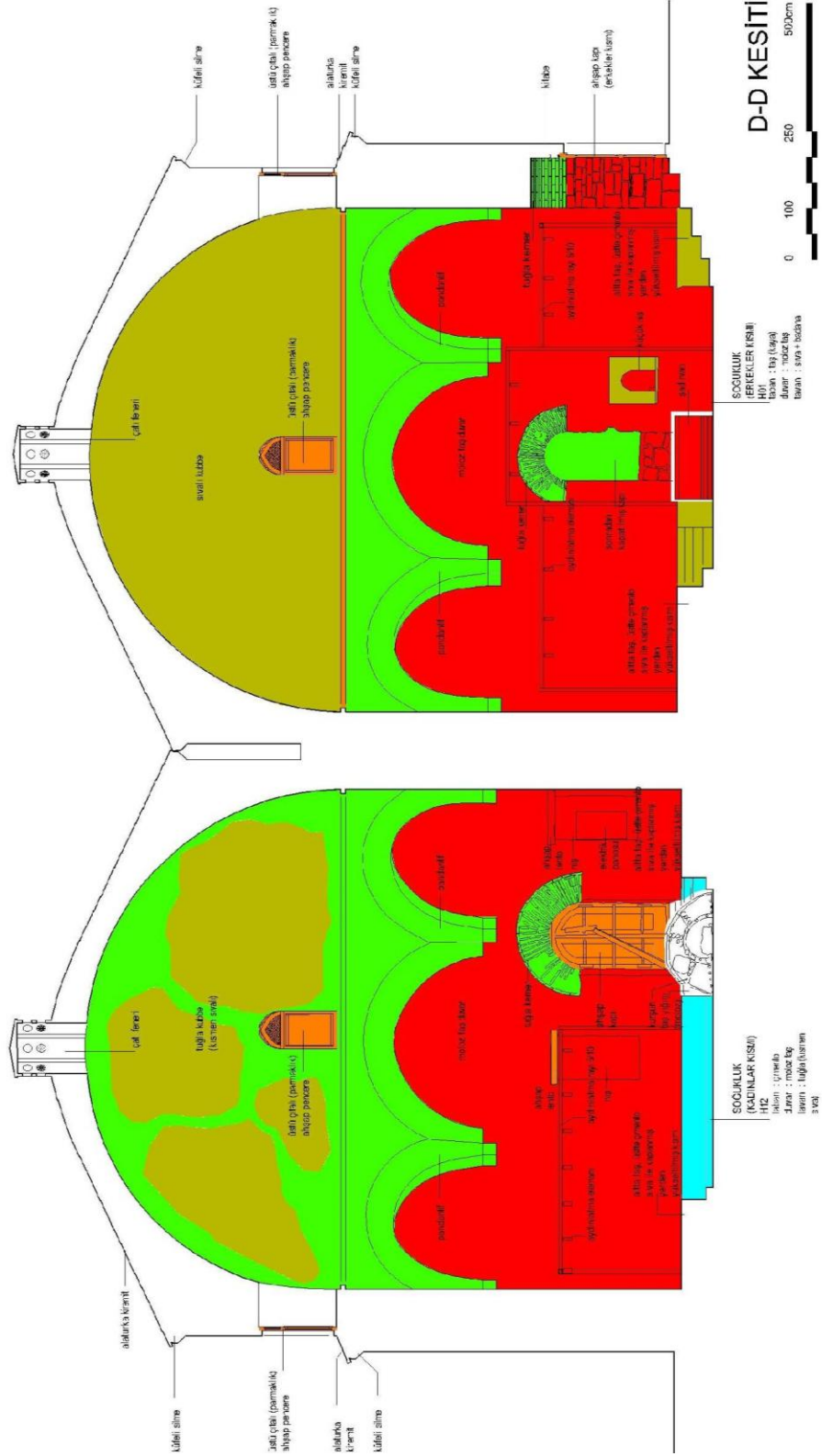
TAŞ	TUĞLA	KÖFEKİ	KAYA (TAŞ)	MERMER	KİREMİT	KURŞUN	A-ŞAP	ÇİMENTO	SIVA
[Red]	[Green]	[Grey]	[Cyan]	[Brown]	[Blue]	[Pink]	[Orange]	[Dark Green]	[Olive]

Çizim 4.17 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Malzeme Analizi) – A-A Kesiti

MALZEME ANALİZ LEGJENDİ

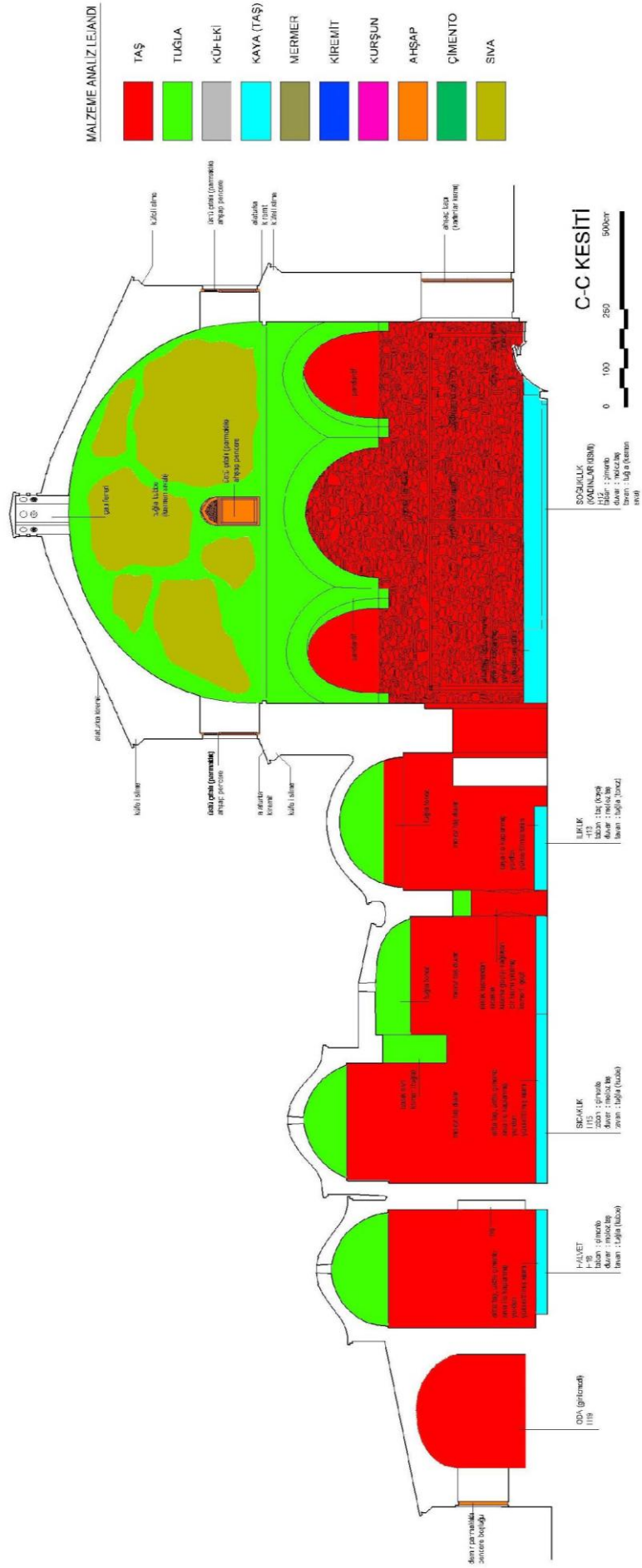
TAŞ	TUĞLA	KÜFEKİ	KAYA (TAŞ)	MERMER	KİREMLİ	KURŞUN	AHŞAP	ÇİMENLİO	SIVA
[Red]	[Green]	[Grey]	[Cyan]	[Brown]	[Blue]	[Magenta]	[Orange]	[Dark Green]	[Olive]

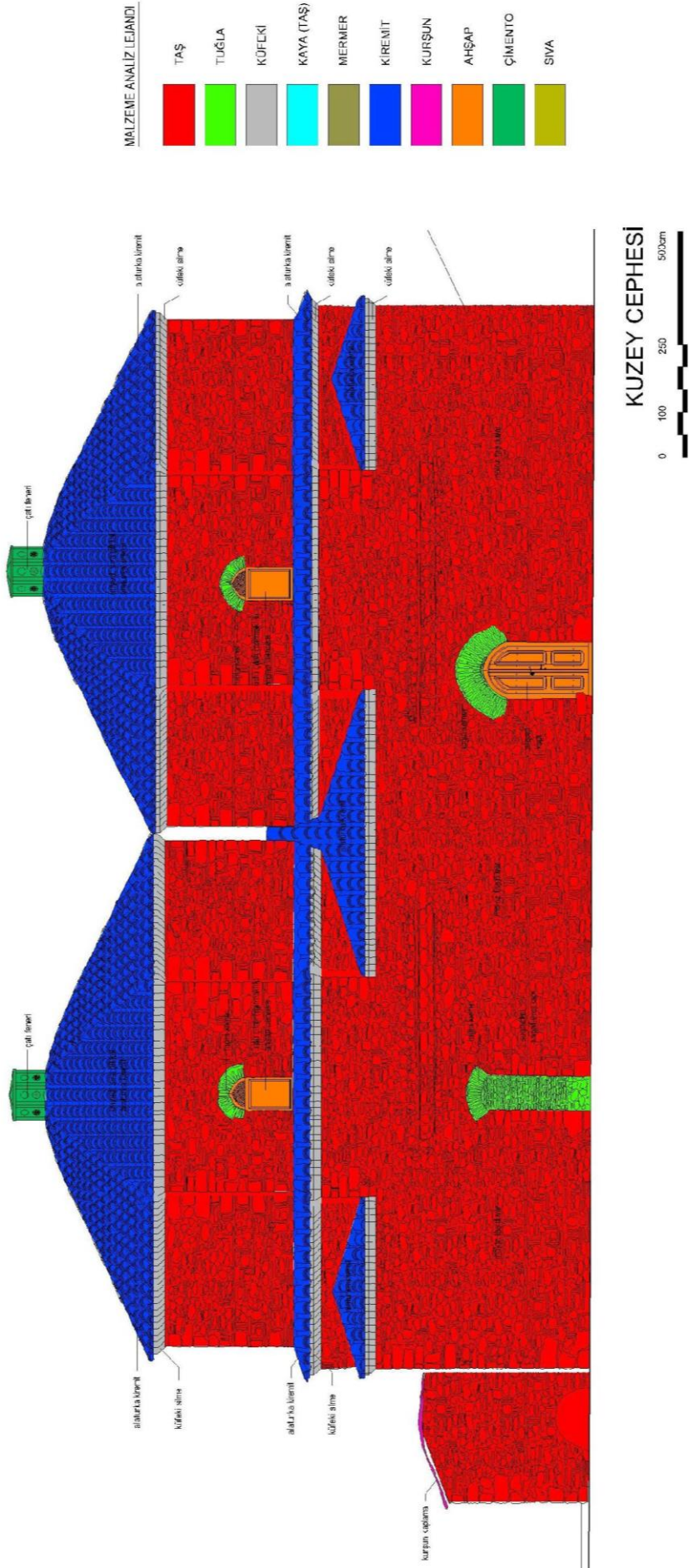
Çizim 4.18 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Malzeme Analizi) – D-D Kesiti

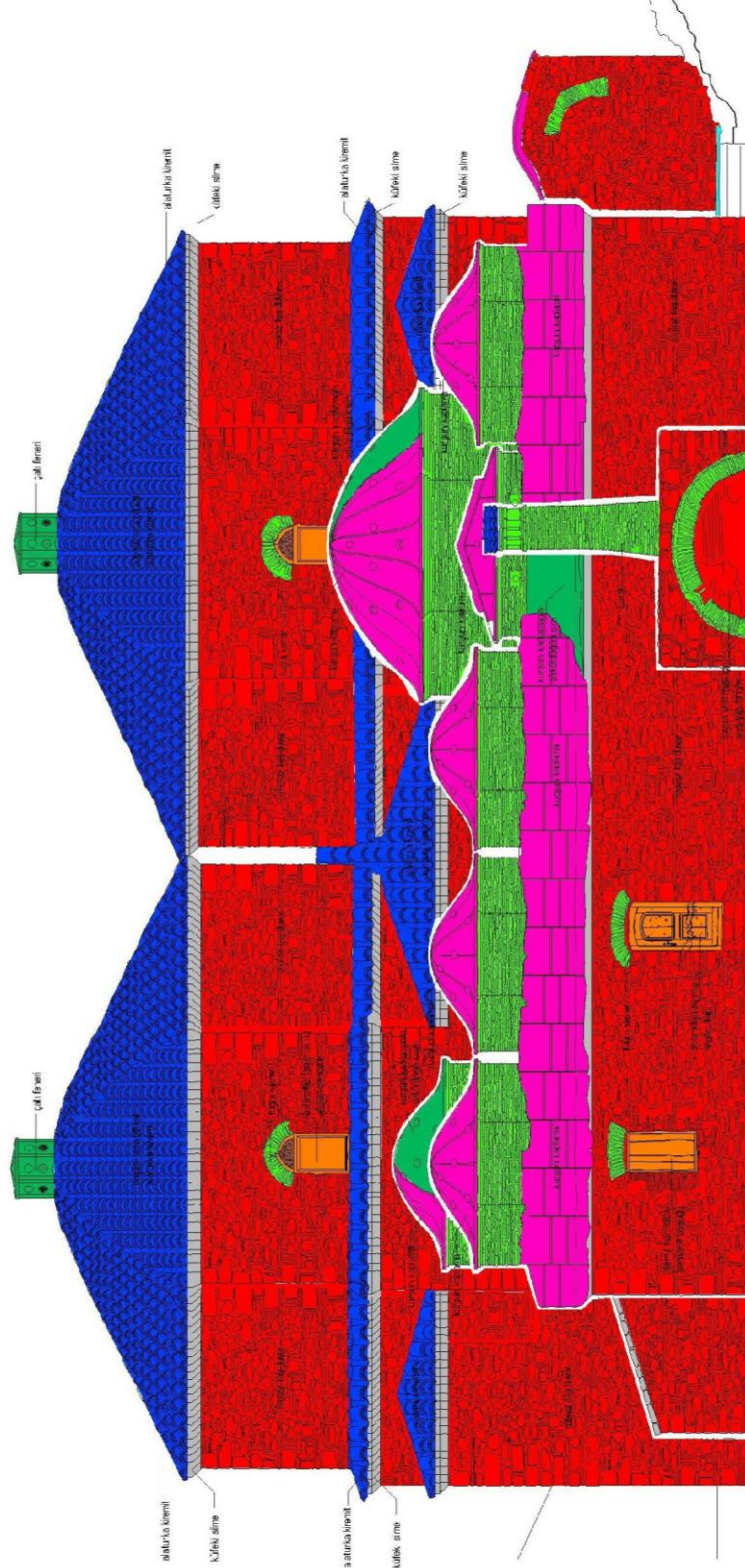

Çizim 4.20 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Malzeme Analizi) – C-C Kesiti

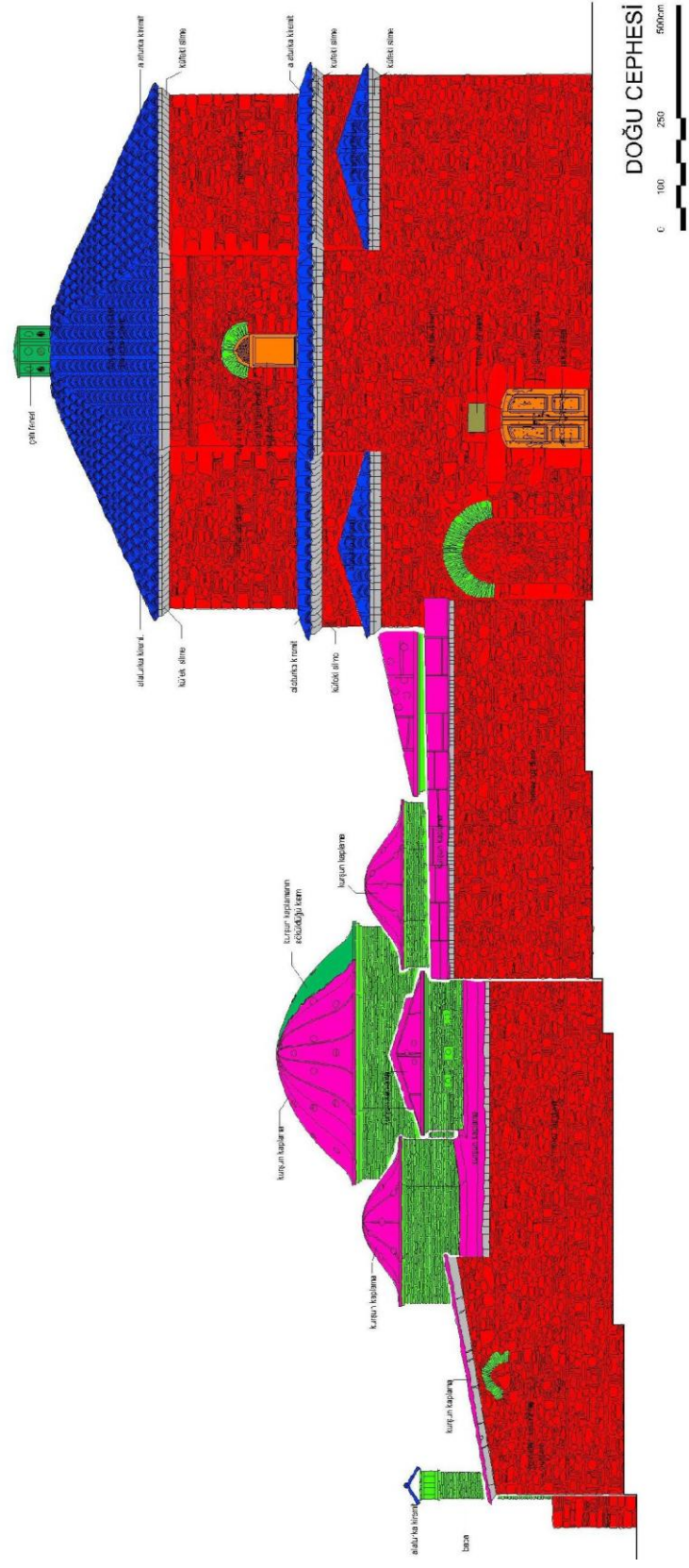

MALZEME ANALİZ LEGJENDİ

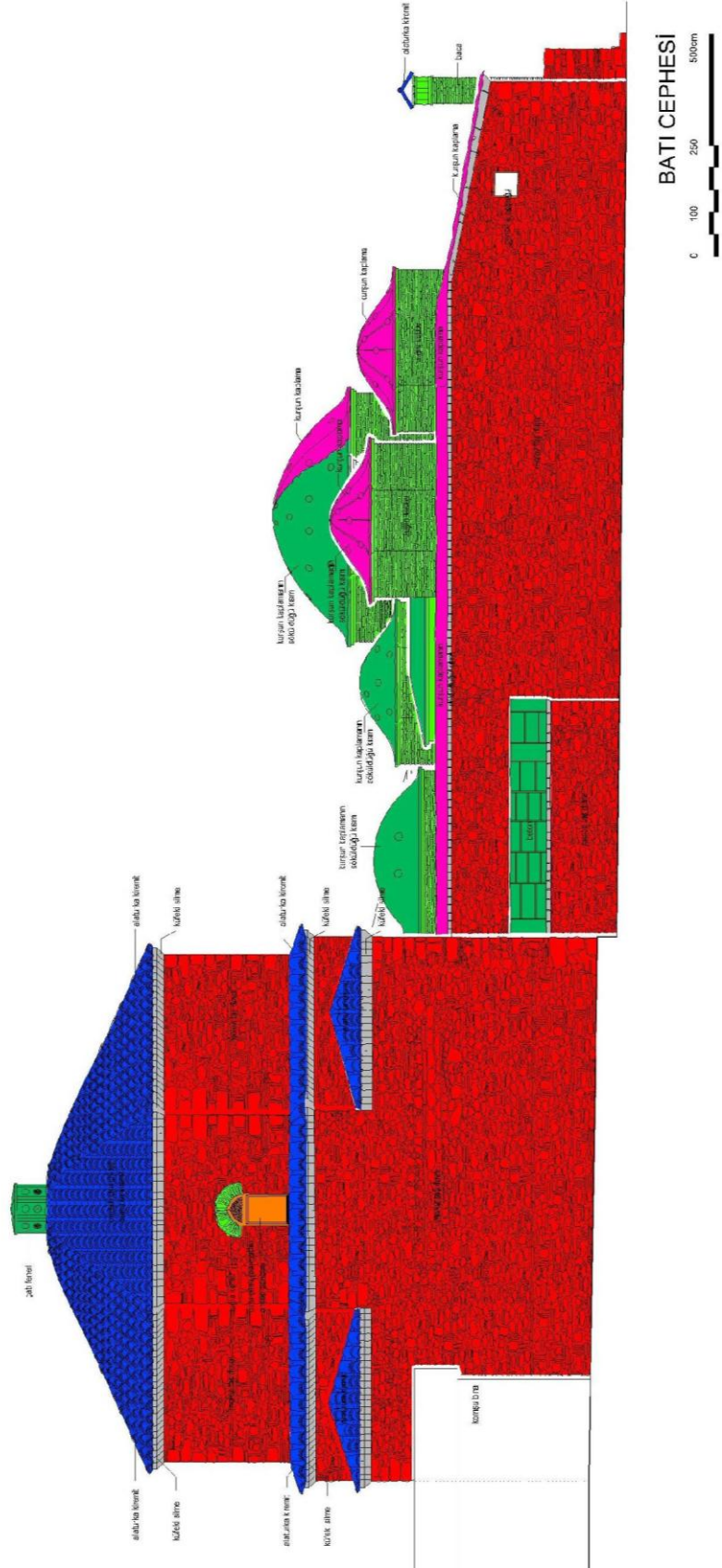
TAŞ
TUĞLA
KÖFEKİ
KAYA (TAŞ)
MERMER
KİREMIT
KURŞUN
AHŞAP
ÇİMENTO
SIVA

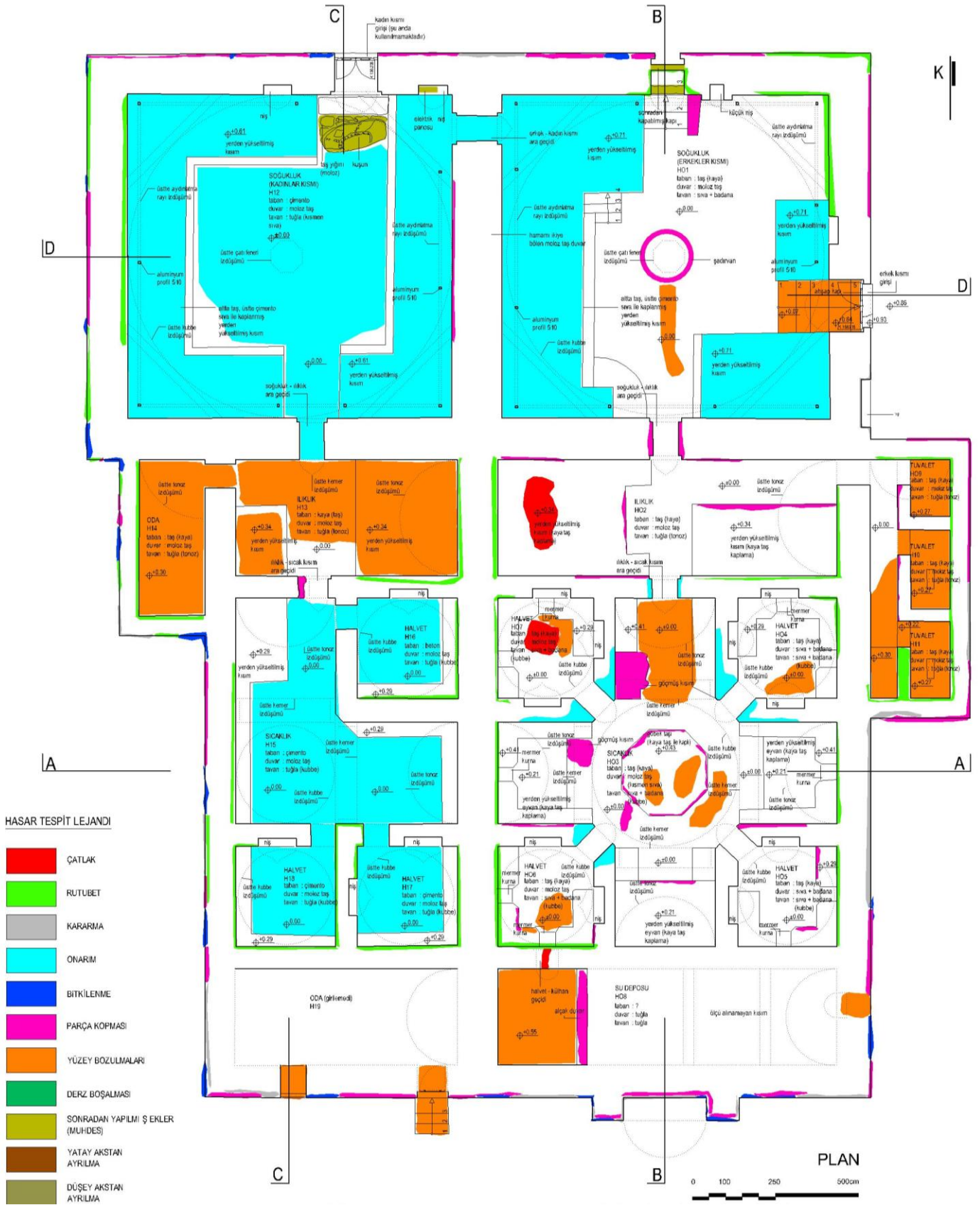

Çizim 4.22 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Malzeme Analizi) – Güney Cephesi

Çizim 4.23 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Malzeme Analizi) – Doğu Cephesi

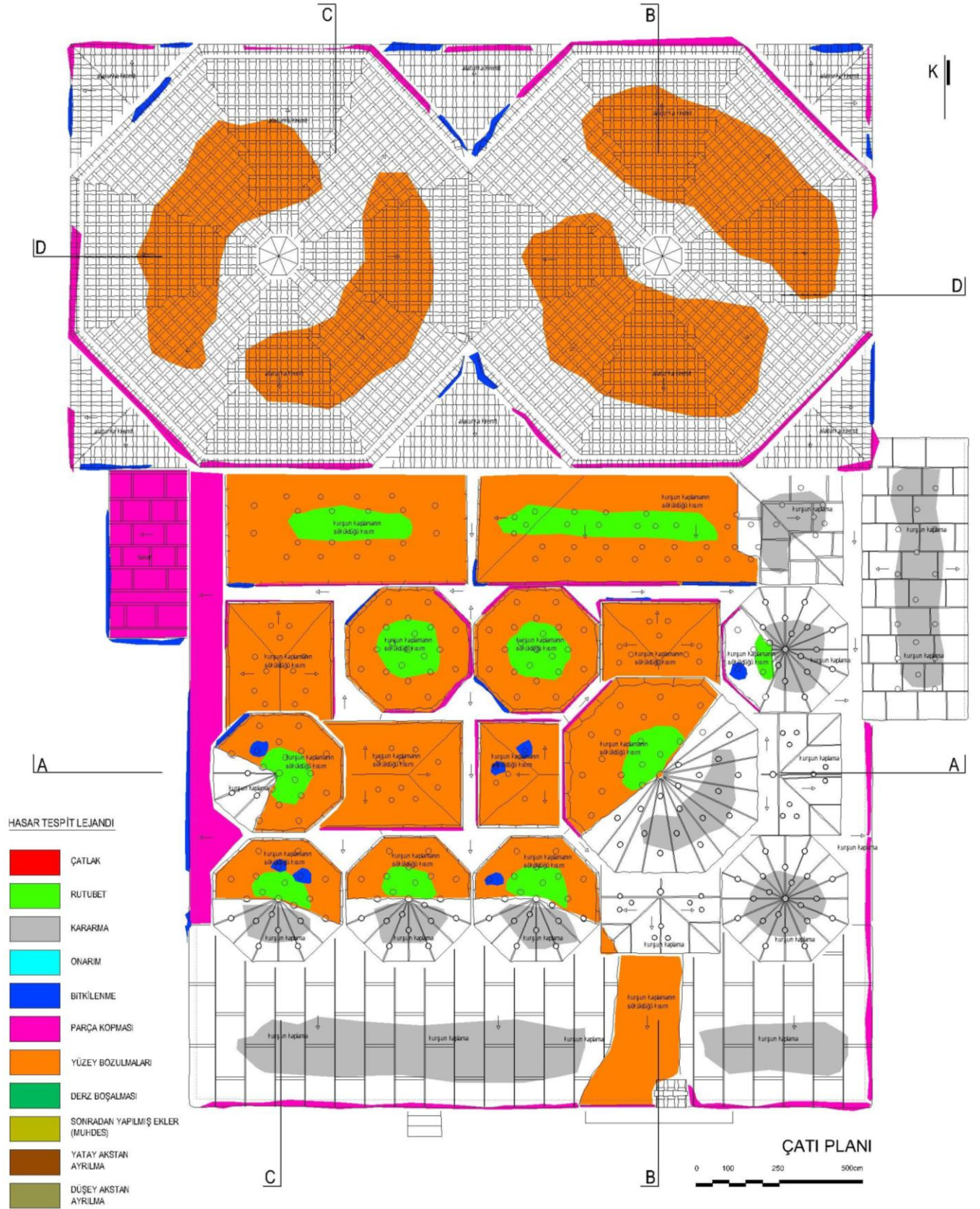

Çizim 4.25 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – Plan

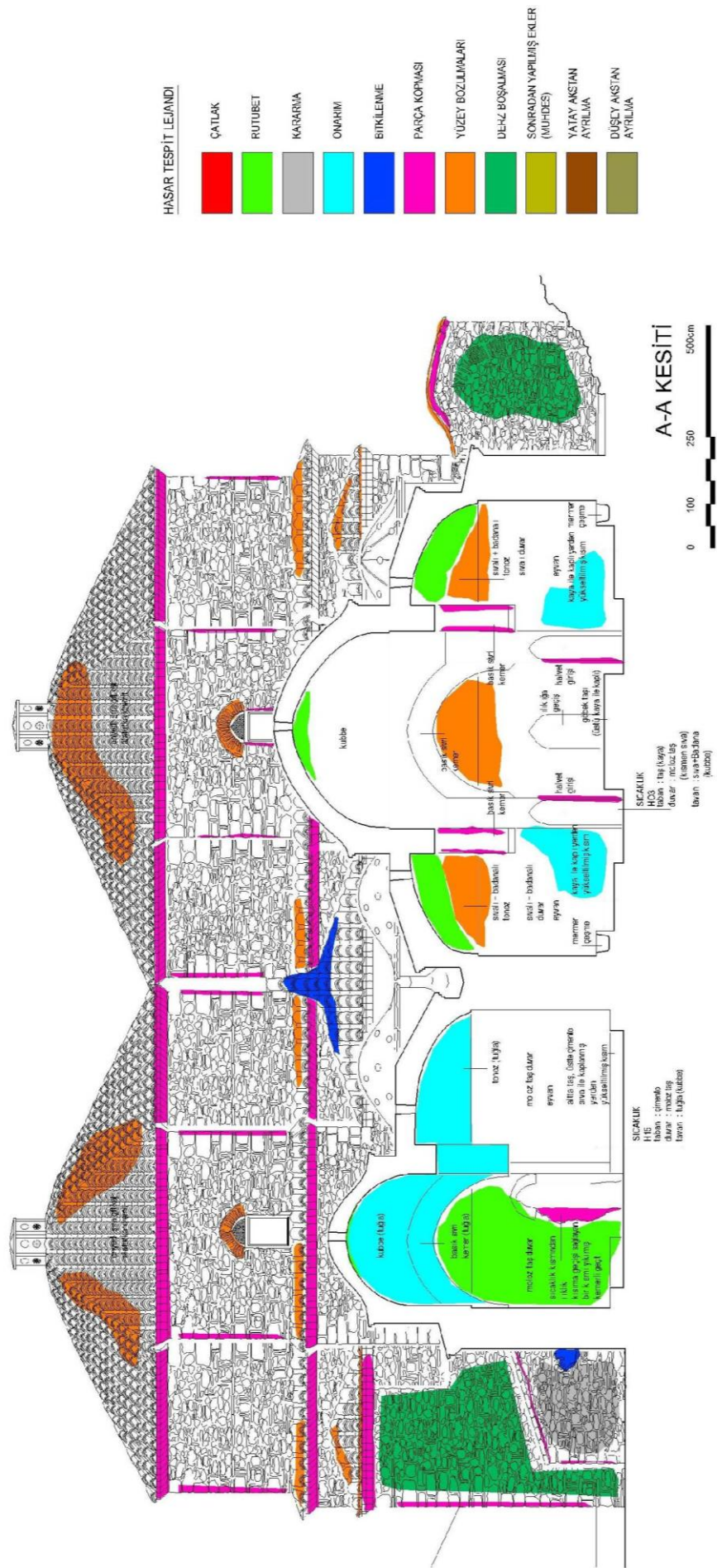

Çizim 4.26 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – Tavan Plan

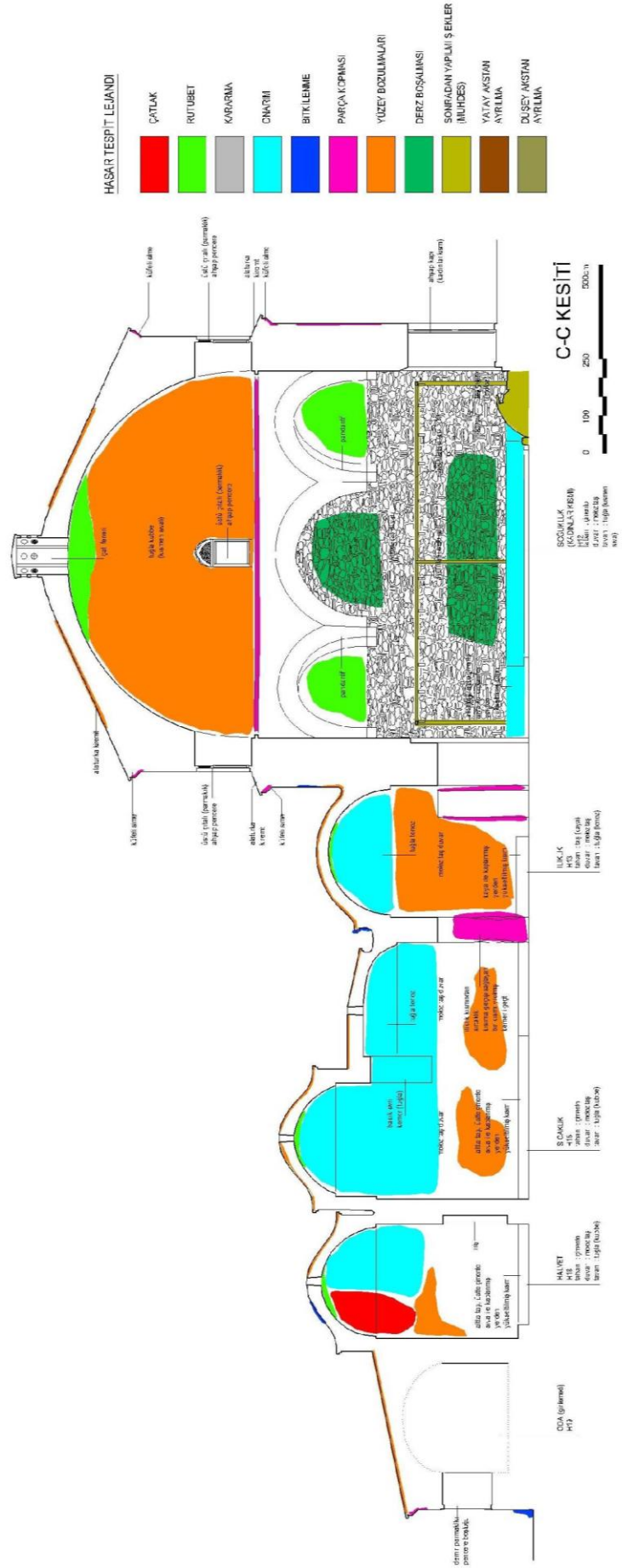
Çizim 4.27 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve
(Hasar Tespiti) – Çatı Planı

Çizim 4.28 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – A-A Kesiti

Çizim 4.31 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – C-C Kesiti

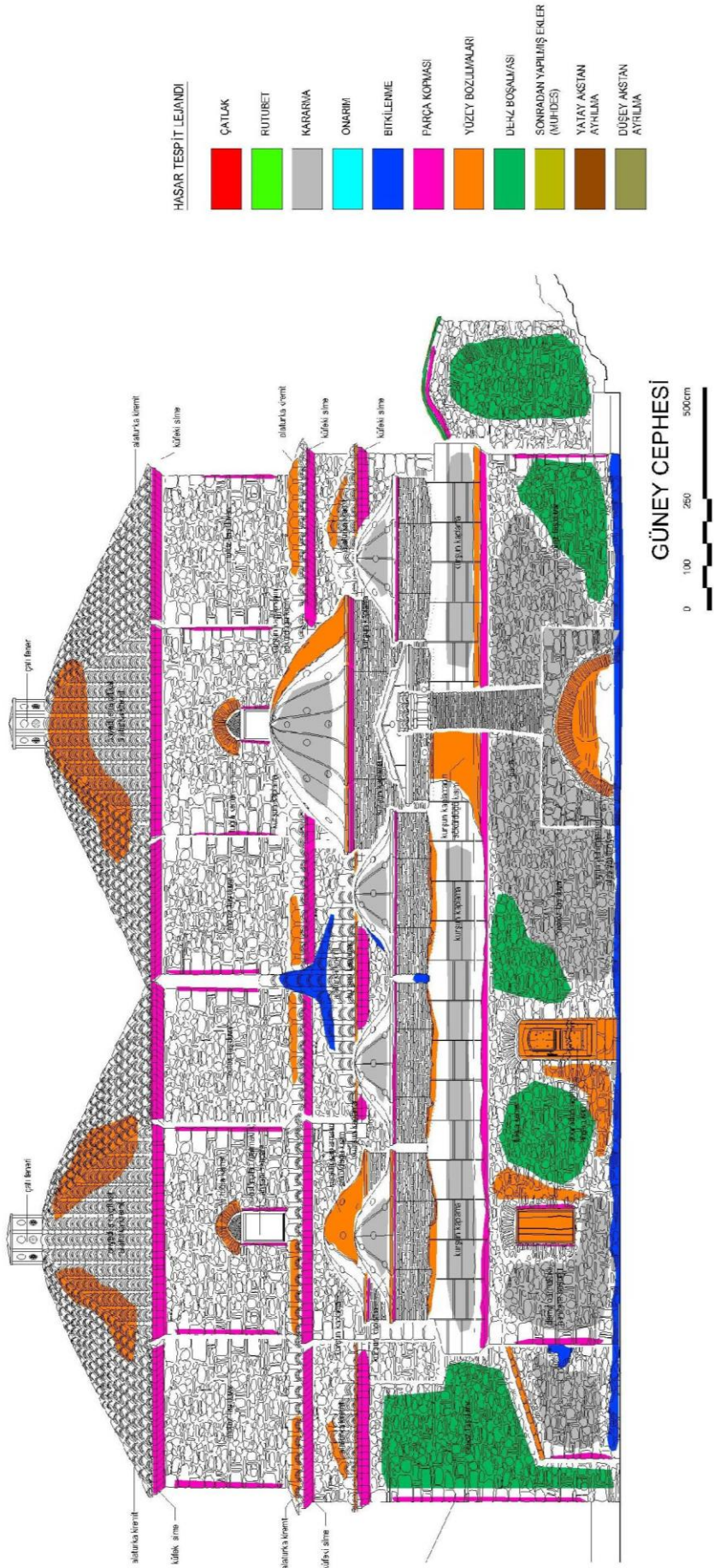
HASAR TESPİT LEJANINDI

ÇATLAK	ÇATLAK
RUTLEBET	RUTLEBET
KARAFİRA	KARAFİRA
ONARIM	ONARIM
BITİLEME	BITİLEME
PARÇA KOPMASI	PARÇA KOPMASI
YÜZEY BOZULMALAR	YÜZEY BOZULMALAR
DERZ BOŞALMASI	DERZ BOŞALMASI
SOMBANDAN YAPILMIŞ EKLER (MÜHÜR)	SOMBANDAN YAPILMIŞ EKLER (MÜHÜR)
YATAY ANKASTAN AYRILMA	YATAY ANKASTAN AYRILMA
DÜŞEY ANKASTAN AYRILMA	DÜŞEY ANKASTAN AYRILMA

KUZEY CEPHESİ

Çizim 4.32 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – Kuzey Cephesi

Çizim 4.33 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – Güney Cephesi

Çizim 4.34 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – Doğu Cephesi

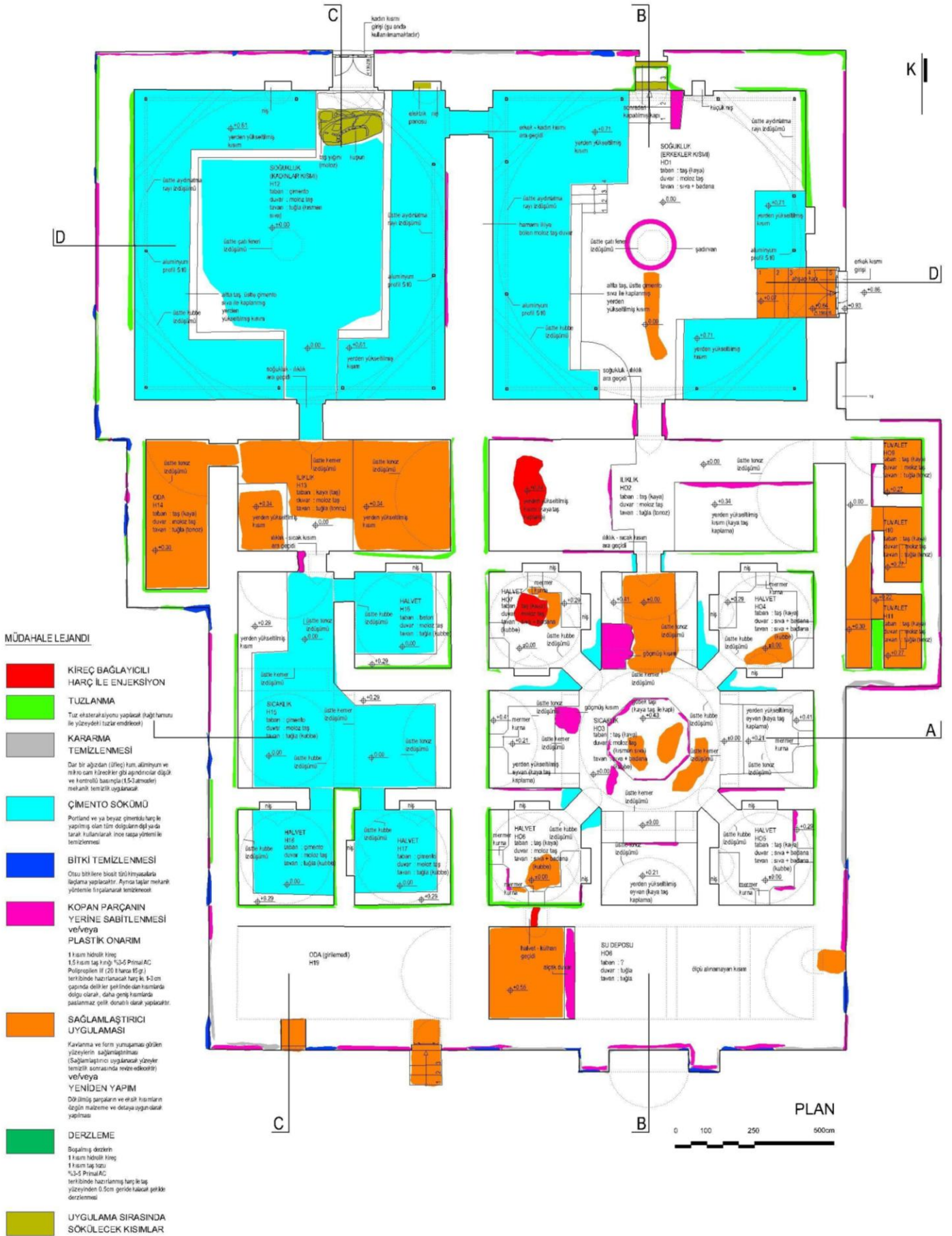

HAŞAR TESPİT LEJANINDI

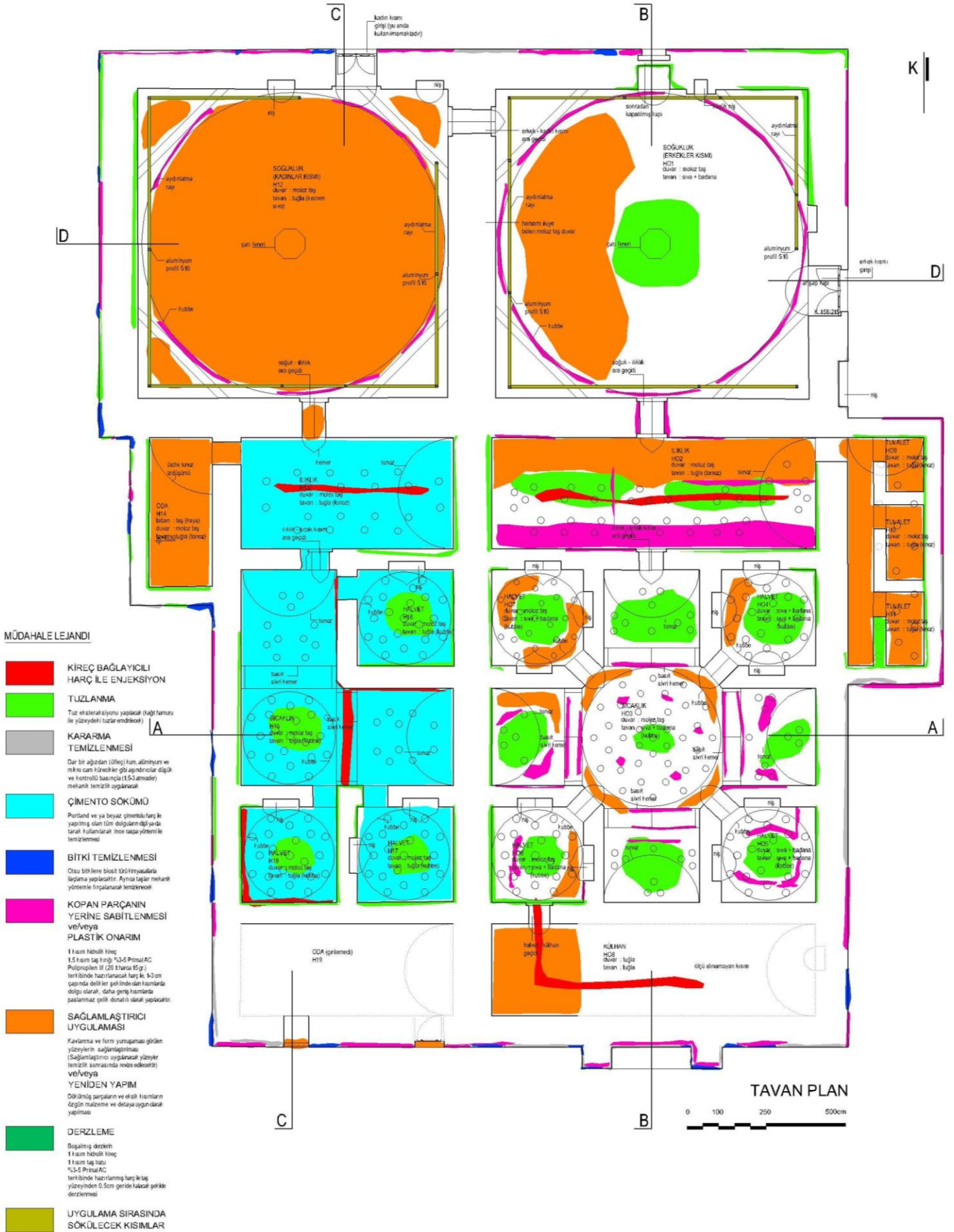
ÇATLAK	RU'UBE	KIRARMA	CIYARIM	BT'KLEME	PARÇA KOPMASI	YÜZEY BOZULMALARINI	DERZ BOŞALIMS	SOMRUDAN YAPILIM ŞEKLER (MÜHÜR)	YATAY/MS'ZAN AYRILMA	DÜŞEY/MS'ZAN AYRILMA
Red	Green	Grey	Cyan	Blue	Magenta	Orange	Light Green	Olive Green	Brown	Dark Green

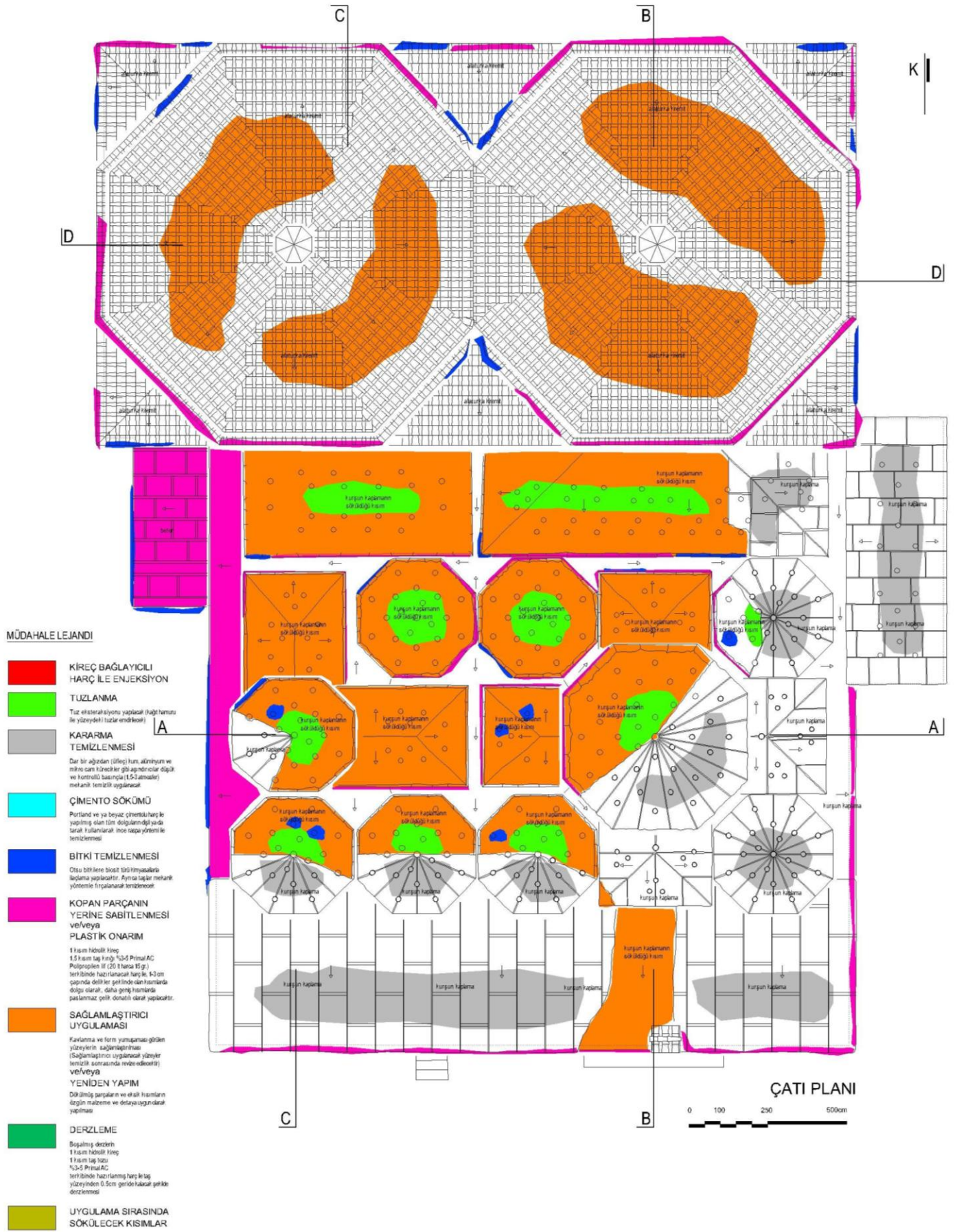
Çizim 4.35 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Hasar Tespiti) – Batı Cephesi

Çizim 4.36 Gazı Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Müdahale) – Plan

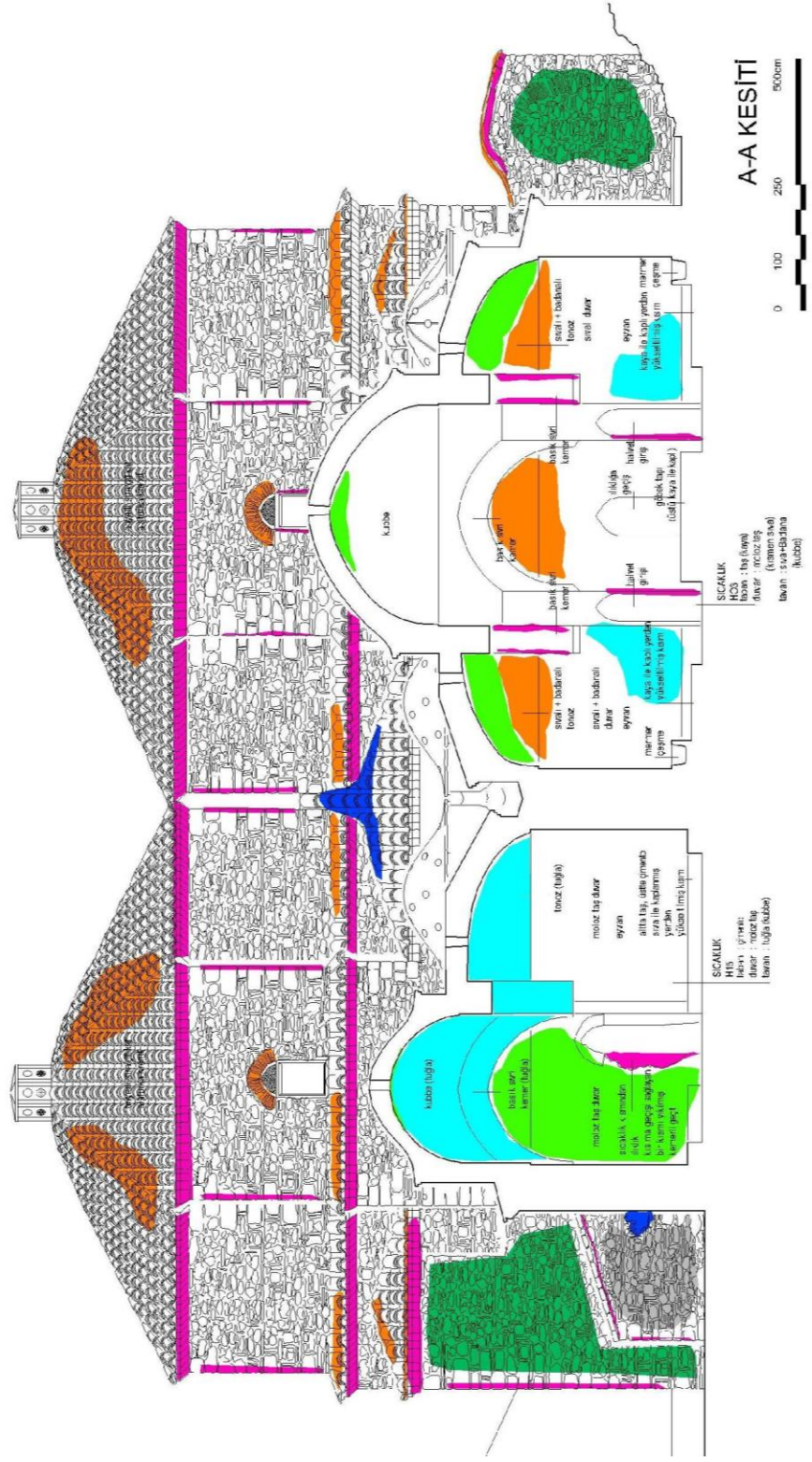

Çizim 4.37 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Müdahale) – Tavan Planı

Çizim 4.38 Gazı Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Müdahale) – Çatı Planı

- MÜDAHALE LEGANDI**
- KİREÇ BAĞLAYICILI HARÇ İLE ENJEKSİYON**
  - TUZLANMA**
  - KARARMA TEMİZLEMESİ**
  - ÇİMENTO SÖKÜMÜ**
  - BİTKİ TEMİZLEMESİ**
  - KOPAN PARÇANIN YERİNE SABİTLENMESİ VE VEYVA**
  - PLASTİK ÖNARIM**
  - SAĞLAMLAŞTIRICI UYGULANMASI**
  - DERZLEME**
  - UYGULAMA ŞİHASINDA SOKULUÇLEK KISIMLAR**

Çizim 4.39 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Müdahale) – A-A Kesiti

MÜDAHALE LEJANINDI

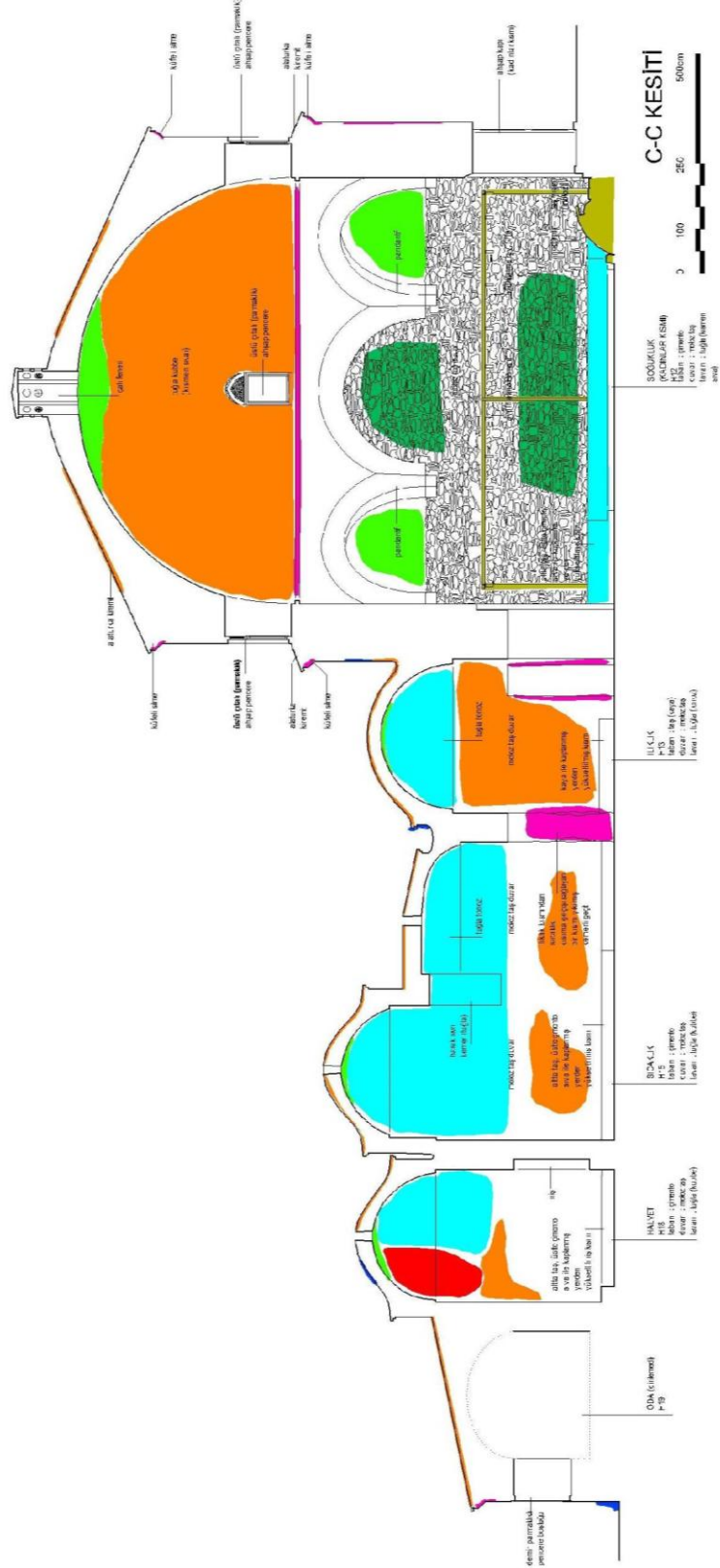
	KİREÇ BAĞLAYICILI HARÇ İLE ENJEKSİYON
	TUZLANMA 1/2 zemin altına su geçirilerek (bağız) suyunun çıkarılması (uzun süreli)
	KARARMA TEMİZLENMESİ Düğümlü yapılar (10cm) beton altı yapıya veya çimento çakı ile çakılarak temizlenmektedir. Çakıya ve beton altına çakılan 10-15 cm çapındaki çakıya çakılarak temizlenmektedir.
	ÇİMENTO SÖKÜMÜ Pervane ve su pompası yardımıyla çakıya çakılarak çimento sökülür. Çakıya çakılarak temizlenmektedir.
	BITKİ TEMİZLENMESİ Önce bitki kökleri temizlenir, ardından bitki kökleri çakıya çakılarak temizlenmektedir. Çakıya çakılarak temizlenmektedir.
	KOPAN PARÇANIN YERİNE SABİTLENMESİ VEYA PLASTİK ONARIM 1.5m x 1.5m x 10cm çapındaki beton parçaları çakıya çakılarak yerine sabitlenmektedir. Çakıya çakılarak temizlenmektedir.
	SAGLAMLAŞTIRICI UYGULAMASI Kireç bağlayıcı ve form kullanılarak uygulanır. Çakıya çakılarak uygulanır. Çakıya çakılarak uygulanır.
	DERZLEME Derzler temizlenir ve çakıya çakılarak temizlenmektedir. Çakıya çakılarak temizlenmektedir.
	UYGULAMA SIRASINDA SOKULUCEK KISIMLAR

Çizim 4.41 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Müdahale) – B-B Kesiti

MÜDAHALE LEJANINDI

	KIREÇ BAĞLAYICILI HARÇ İLE ENJEKSİYON
	TUZLANMA 1.2 oranındaki sulu çimento (su/çim oranı) ile yapılmış tuza karşı emilimsizlik
	KARARMA TEMİZLEMESİ Düğümlü ve çatlaklı beton yapıların temizlenmesi için 1:5 sulu çimento kullanılması
	ÇİMENTO SOKUMU Çimento ile beton yapıların çatlaklı ve kırık kısımlarının düzeltilmesi için çimento sokumu uygulanması
	BİTKİ TEMİZLEMESİ Otların bitkisel ilaçlarla temizlenmesi için bitki temizleme kullanılması
	KOPAN PARÇANIN YERİNE SABİTLEMESİ Kopan parçaların yerine sabitlemesi için çimento harcı kullanılması
	PLASTİK ÇIĞARIM 1. sınıf betonun su geçirmezliği için plastik çıkarım kullanılması
	SAĞLAMLAŞTIRICI UYGULANMASI Kırık betonun sağlamlaştırılması için sağlama harcı kullanılması
	YENİDEN YAPIM Düğümlü ve çatlaklı beton yapıların yeniden yapılması için yeni beton kullanılması
	DERZLEME Derzlerin düzenlenmesi için derzleme kullanılması
	UYGULAMA SIRASINDA SOKULUCEK KISIMLAR

Çizim 4.42 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Müdahale) – C-C Kesiti

MÜDAHALE LEGJENDİ

	KIREÇ BAĞLAYICILI HARÇ İLE ENJEKSİYON
	TUZLANMA Tuz etkisizleştirme yapıldığı ve tuzlu suların drenajla tahliye edildiği alanlar
	KARARMA
	TEMİZLENMESİ Duvar, zemin, tavan, bulaşık, duvar, tavan ve betonla kaplı alanların temizlenmesi için gerekli işlemler
	ÇİMENTO SÖKÜMÜ Yapıya zarar veren çimento ve diğer malzemelerin sökülmesi
	BITKİ TEMİZLENMESİ Çevre alanındaki bitki örtüsünün temizlenmesi
	KOPAN PARÇANIN YERİNE SABİTLENMESİ VE/VEYA PLASTİK ONARIM Kopan parçaların yerine sabitlenmesi veya plastik onarım yapılması
	SAĞLAMLAŞTIRICI UYGULANMASI Kuvvetli ve orta kuvvetli sarsıntıların yapıyı etkilemeyeceği şekilde yapıya sağlamlık kazandırılması için uygulanan işlemler
	YENİDEN YAPIM Yapının tamamının veya kısmının yeniden yapılması
	DERZLEME Başlangıç derzleri, tamir ihtisaki derzler, yeni derzler
	UYGULAMA SIRASINDA SOKULACEK KISIMLAR

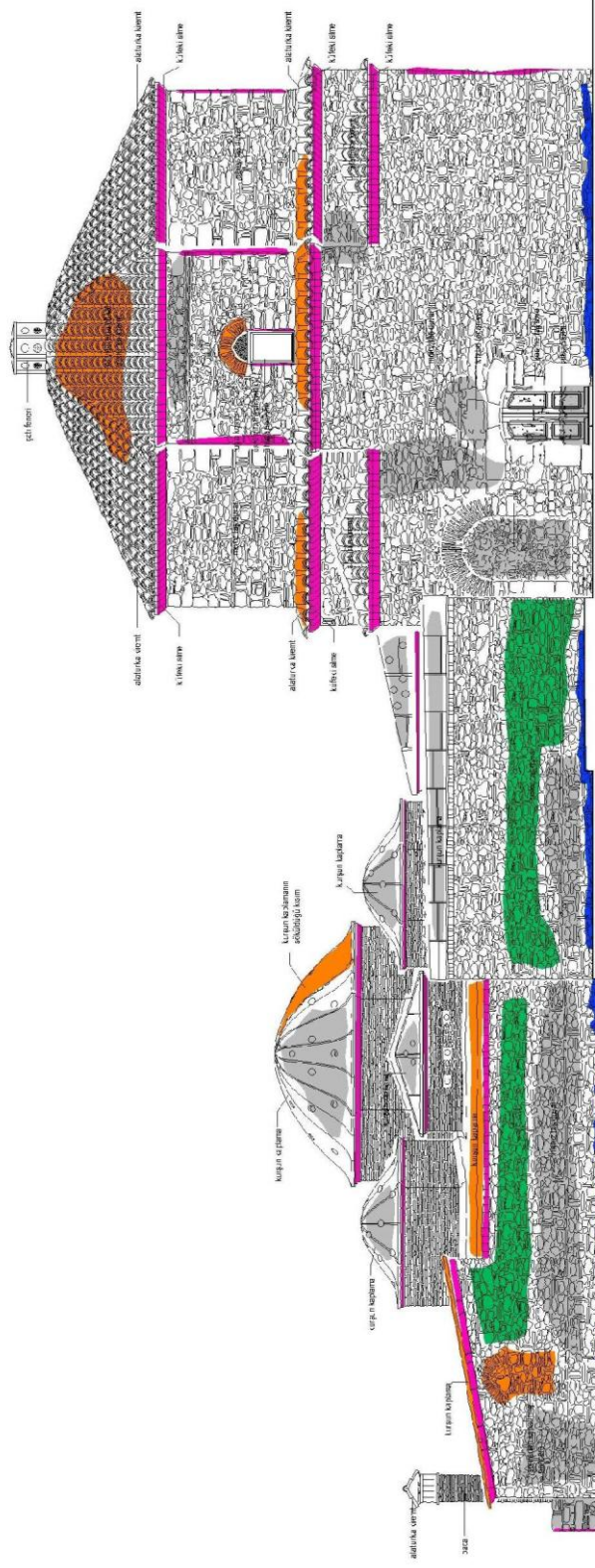

Çizim 4.43 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Müdahale) – Kuzey Cephesi

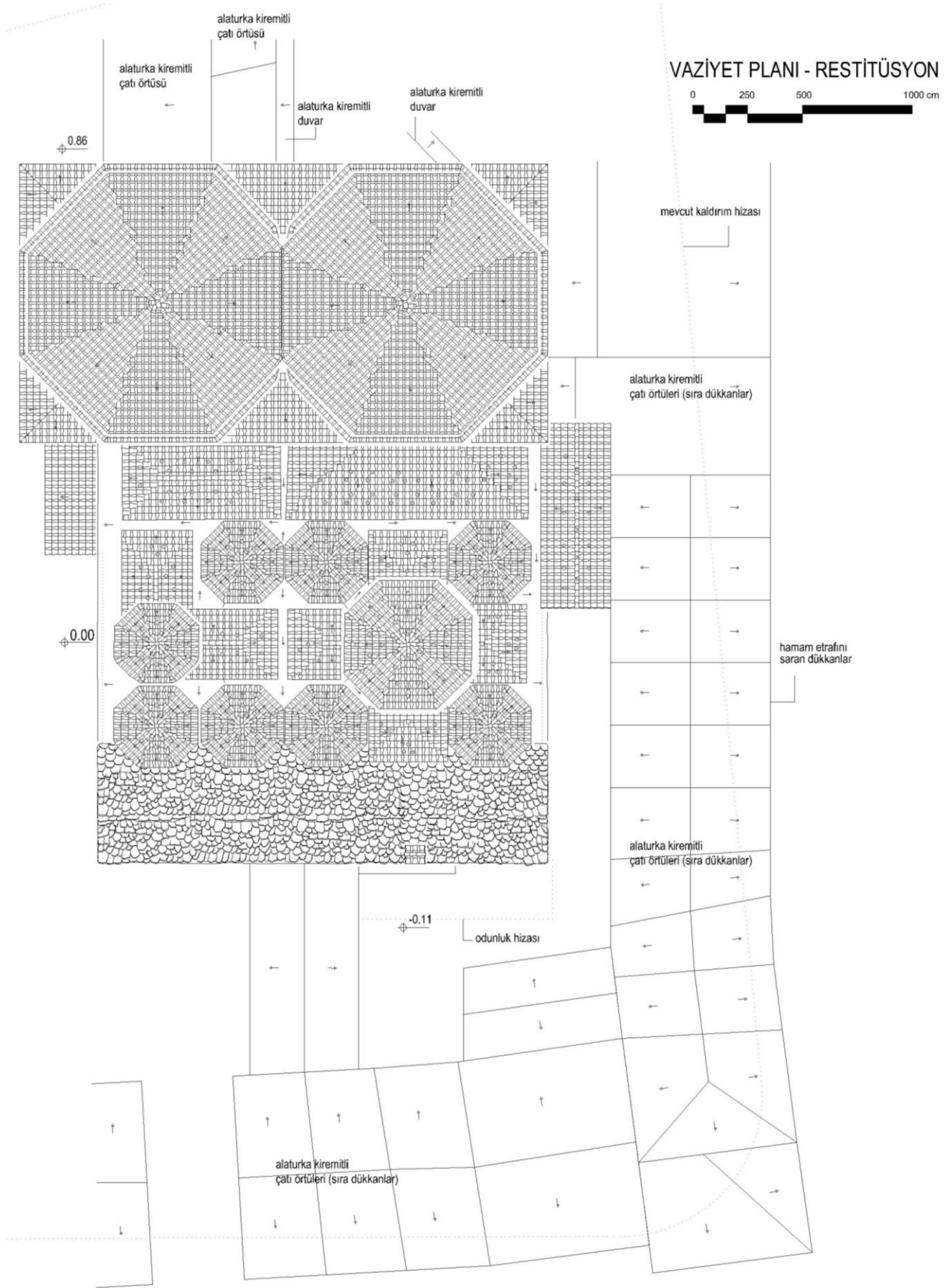
MÜDAHALE LEJANINDI

- **KIREÇ BAĞLAYICILI HARÇ İLE ENJEKSİYON**
- **TUZLANMA**
Tuzlanmaya uğulanan kısımların kalınlığını belirlemek için yapılan ölçümler.
- **KARARMA TEMİZLEMESİ**
Duvar yüzeyindeki yağlı lekeleri ve diğer kirli alanları temizlemek için yapılan işlemler.
- **ÇİMENTO SOKUMU**
Yapıya çelik çubukların eklenmesiyle yapıya eklenmiş çimento sokumu.
- **BİTKİ TEMİZLEMESİ**
Çatı ve duvar yüzeyindeki bitki örtüsünü temizlemek için yapılan işlemler.
- **KOPAN PARÇANIN YERİNE SABİTLEMESİ VE/VEYA PLASTİK ONARIMI**
1. Kırılan parçaların yerine sabitleme işlemi.
2. Çatı ve duvar yüzeyindeki kırıkların plastik ile kapatılması.
- **SAGLAMLAŞTIRICI UYGULAMASI**
Çatı ve duvar yüzeyindeki kırıkların sağlamlaştırılması için yapılan işlemler.
- **YENİDEN YAPIM**
Yapının farklı kısımlarının yeniden yapılması için yapılan işlemler.
- **DERZLEMİ**
Derzlerin yenisiyle yapılması için yapılan işlemler.
- **UYGULAMA SIRASINDA SOKULECEK KISIMLAR**

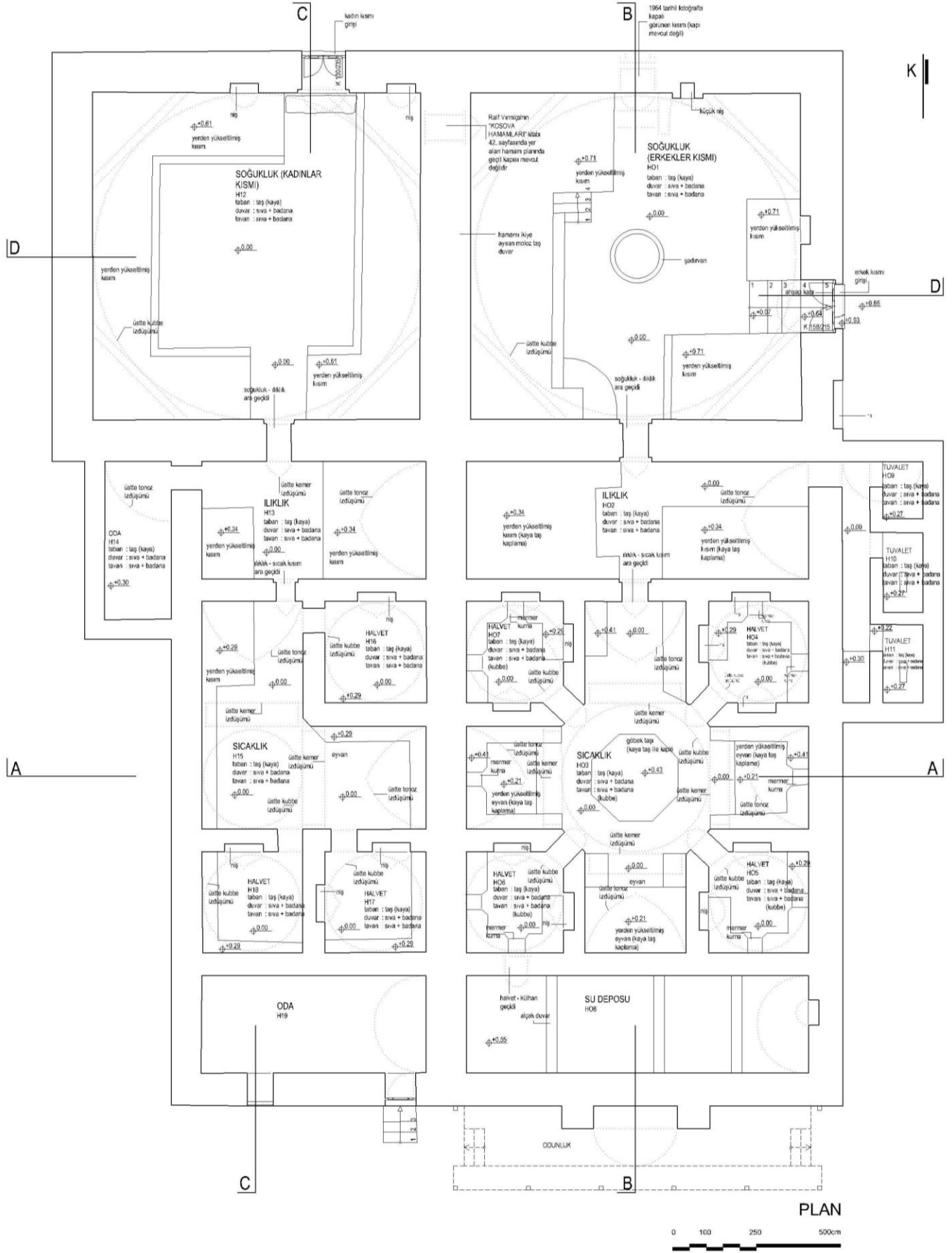

Çizim 4.45 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Analitik Rölöve (Müdahale) – Doğü Cephesi

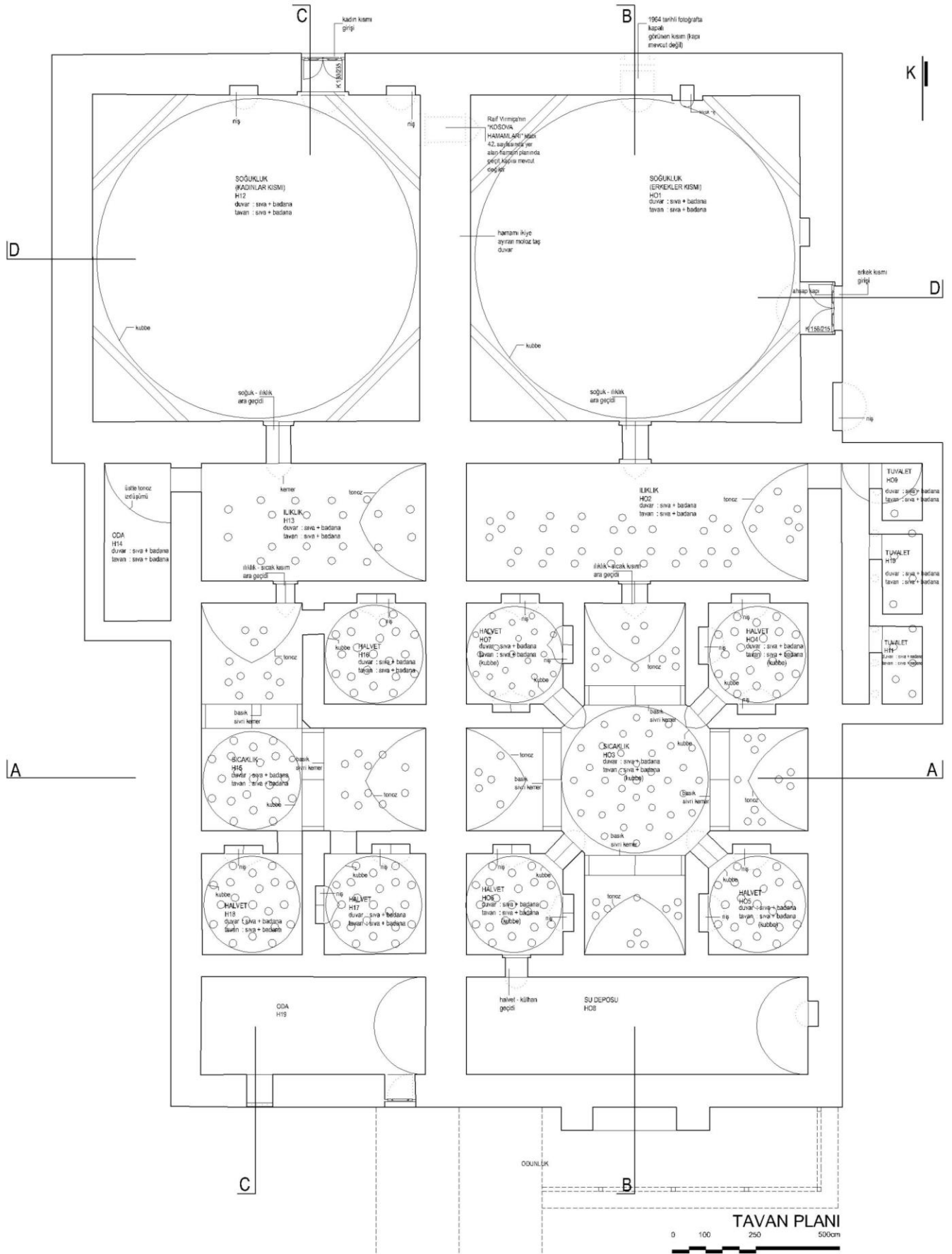

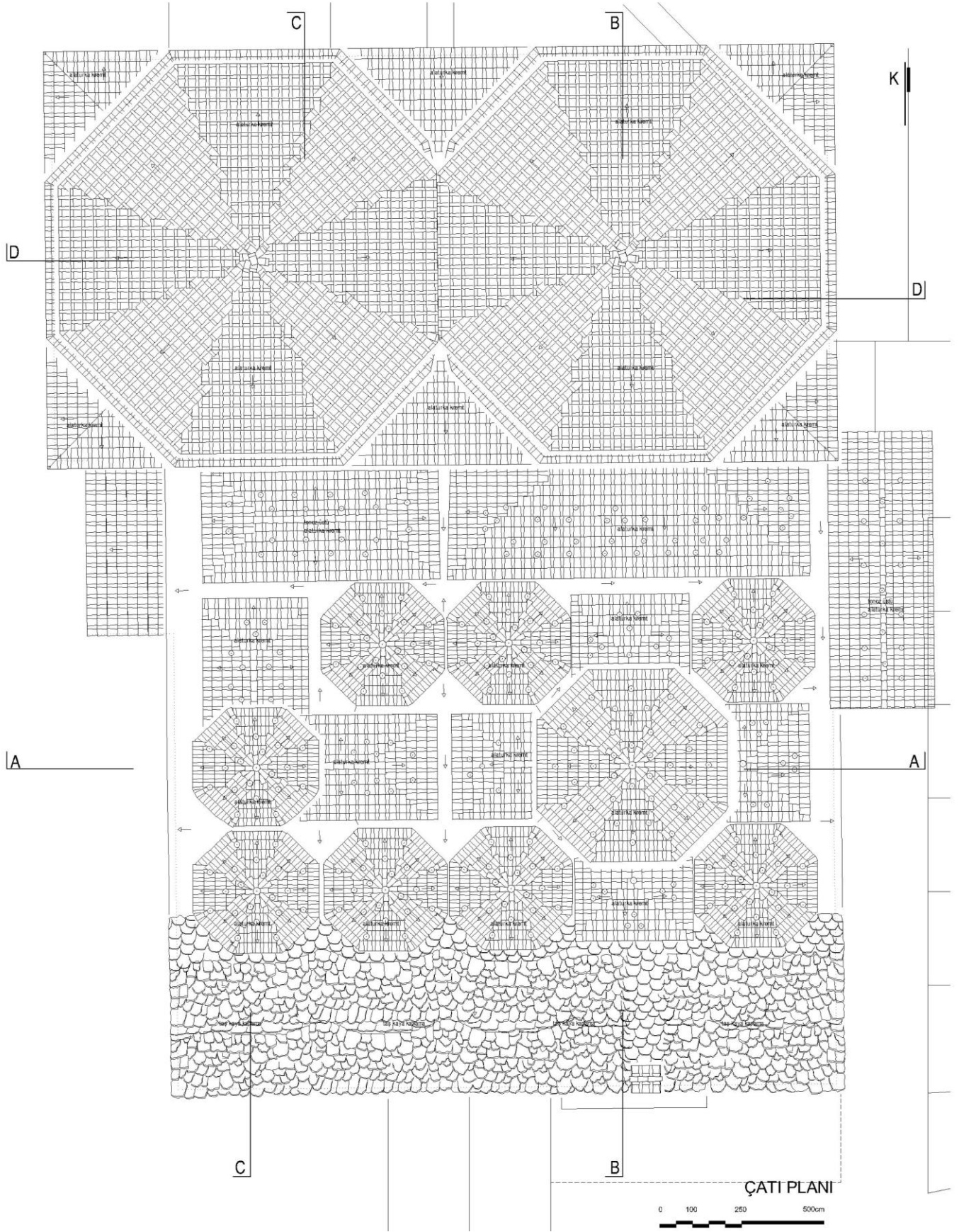
Çizim 4.47 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Vaziyet Planı

Çizim 4.48 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Plan

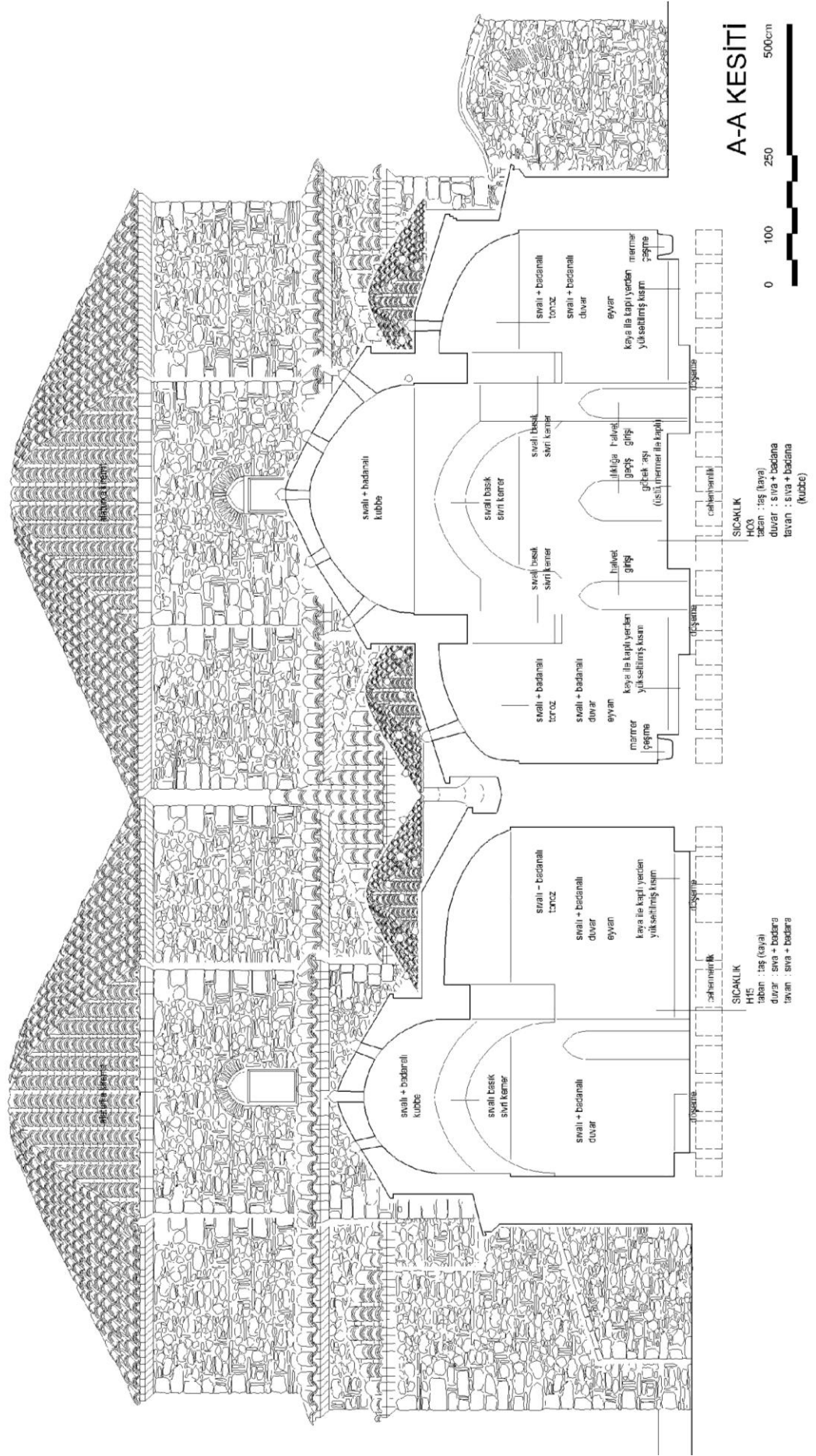

Çizim 4.49 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Tavan Planı

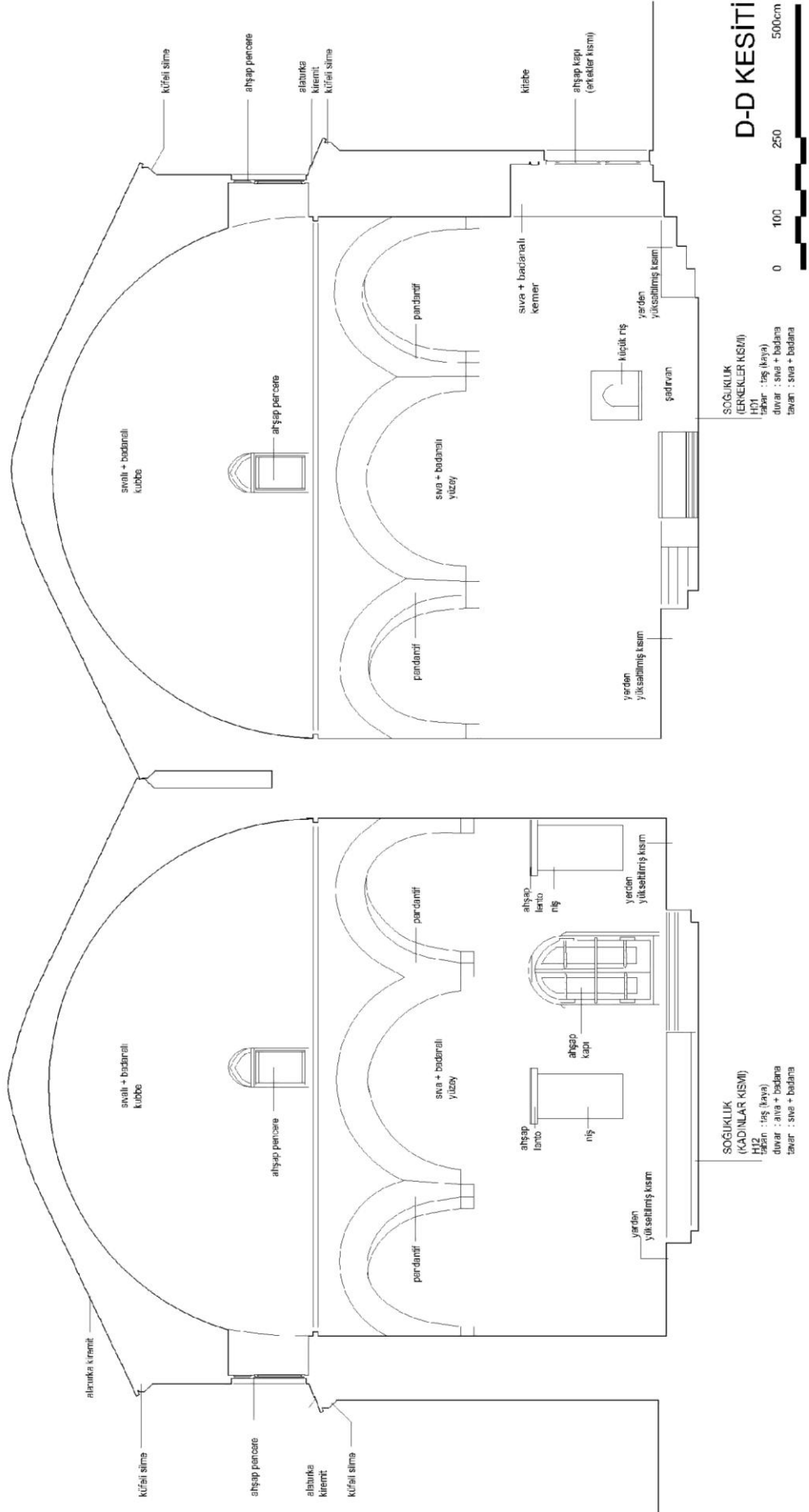

Çizim 4.50 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Çatı Planı

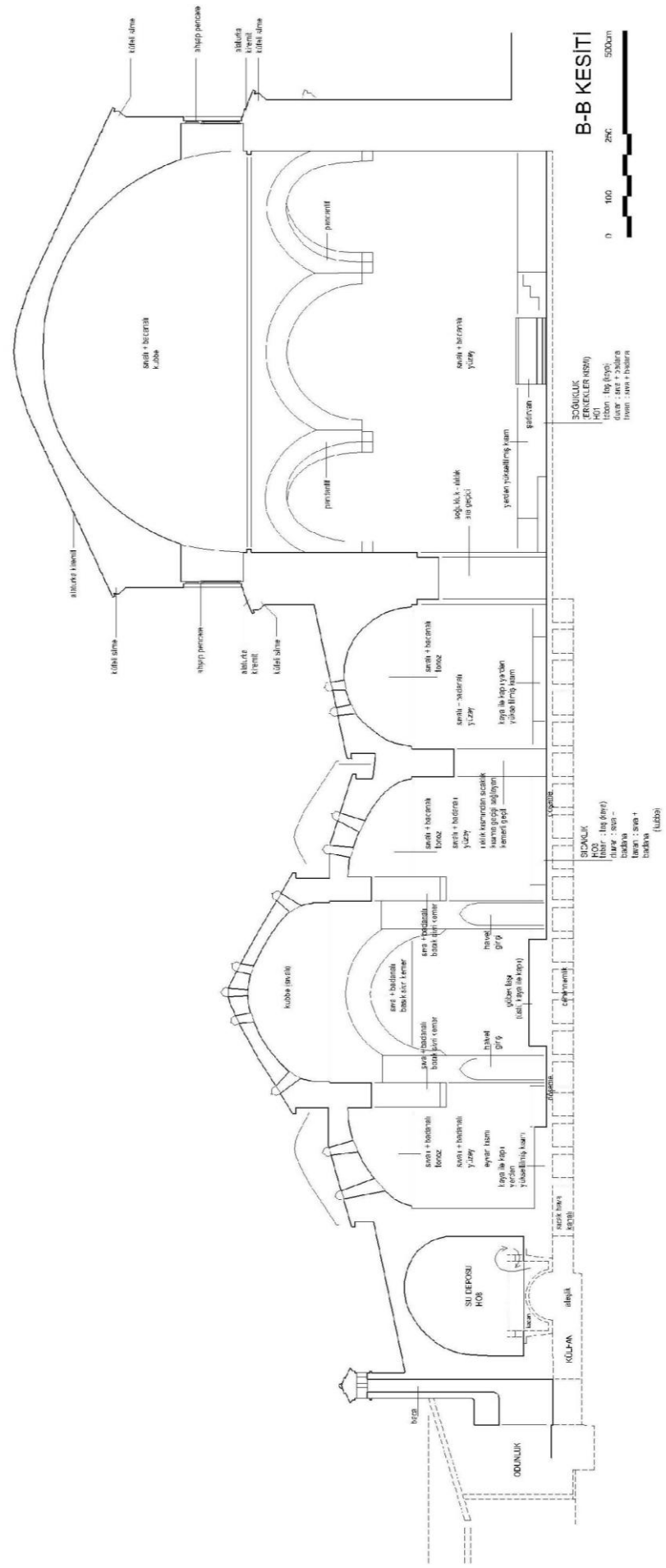

Çizim 4.51 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – A-A Kesiti

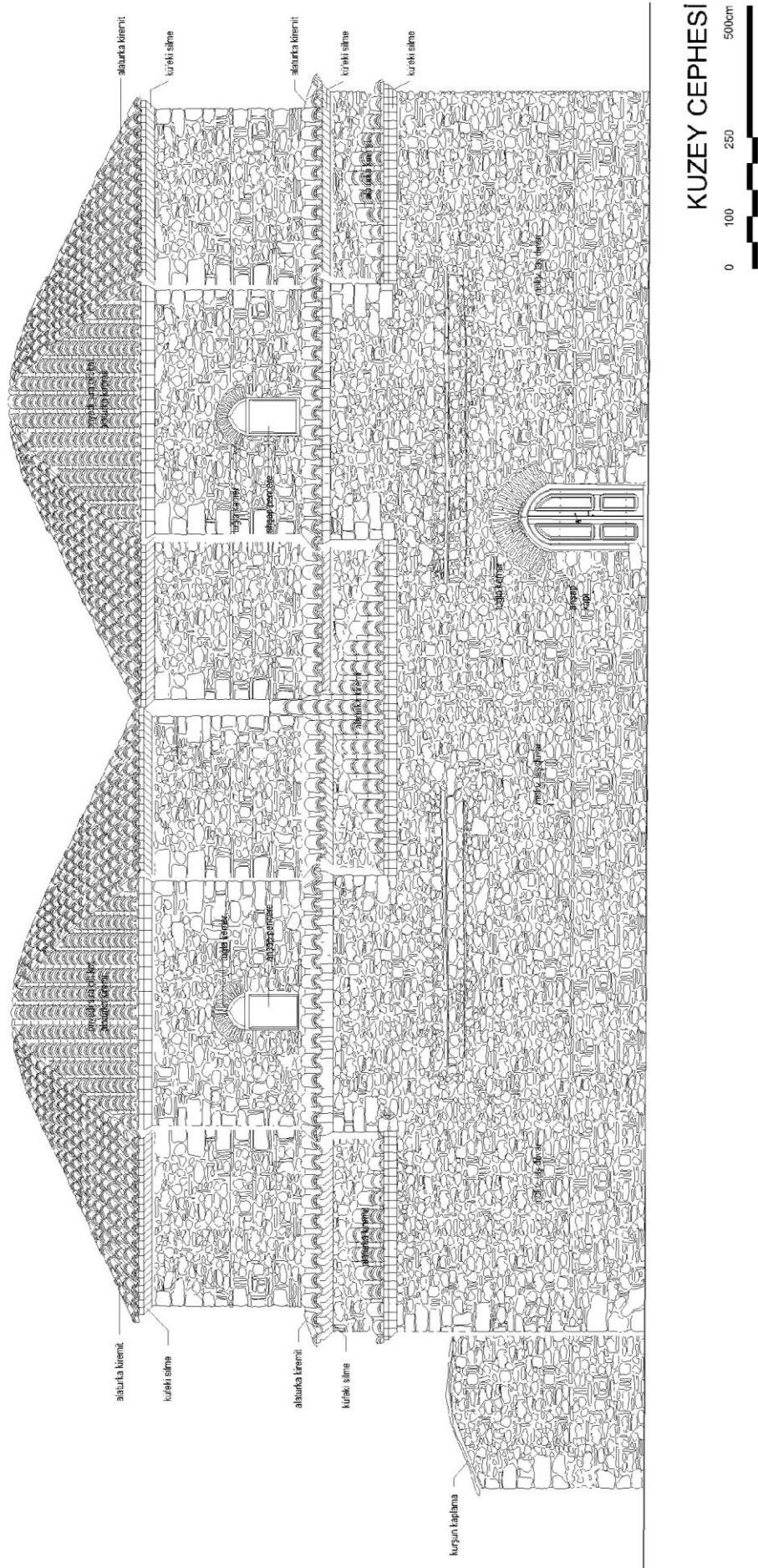

Çizim 4.52 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – D-D Kesiti

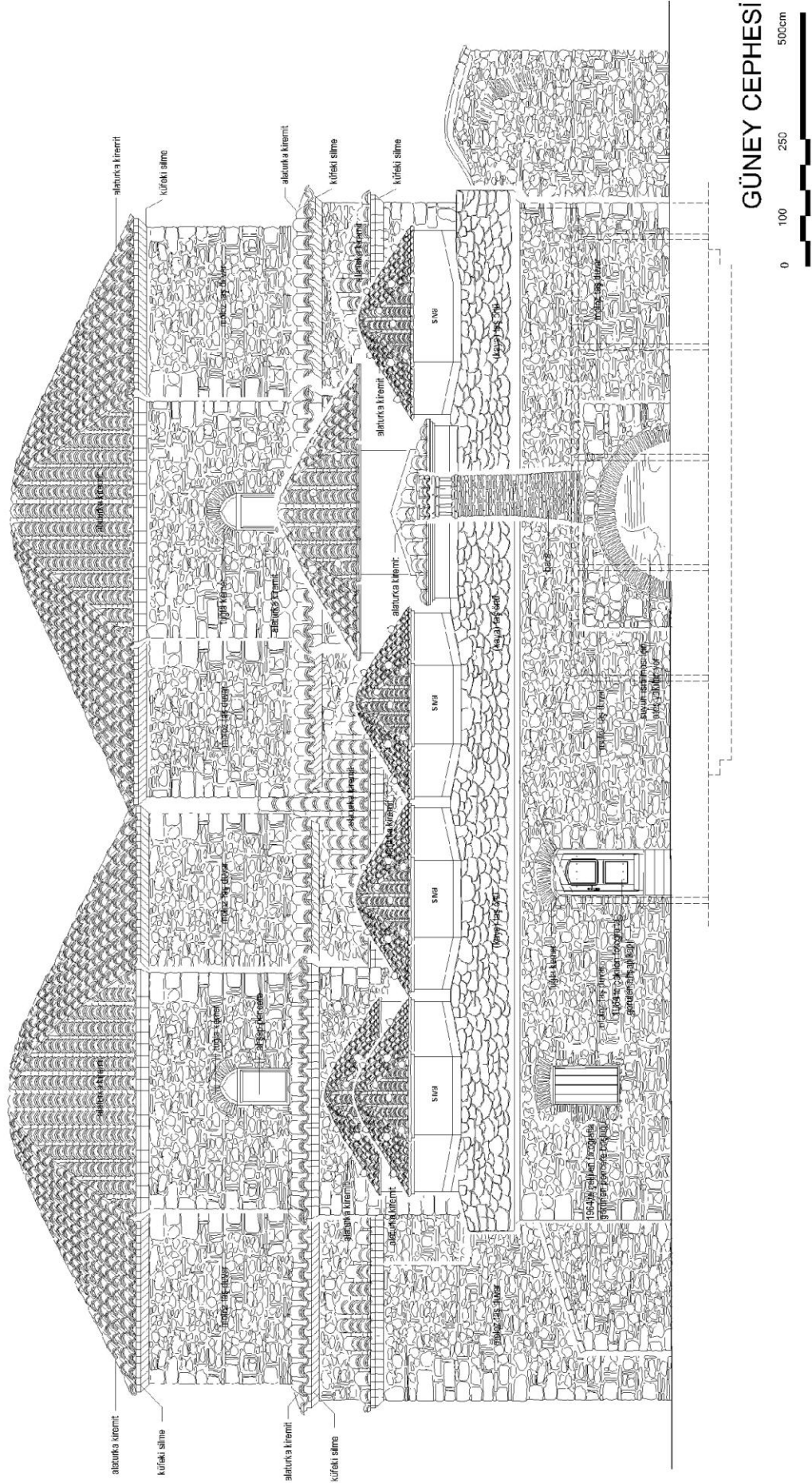

Çizim 4.53 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – B-B Kesiti

Çizim 4.55 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Kuzey Cephesi

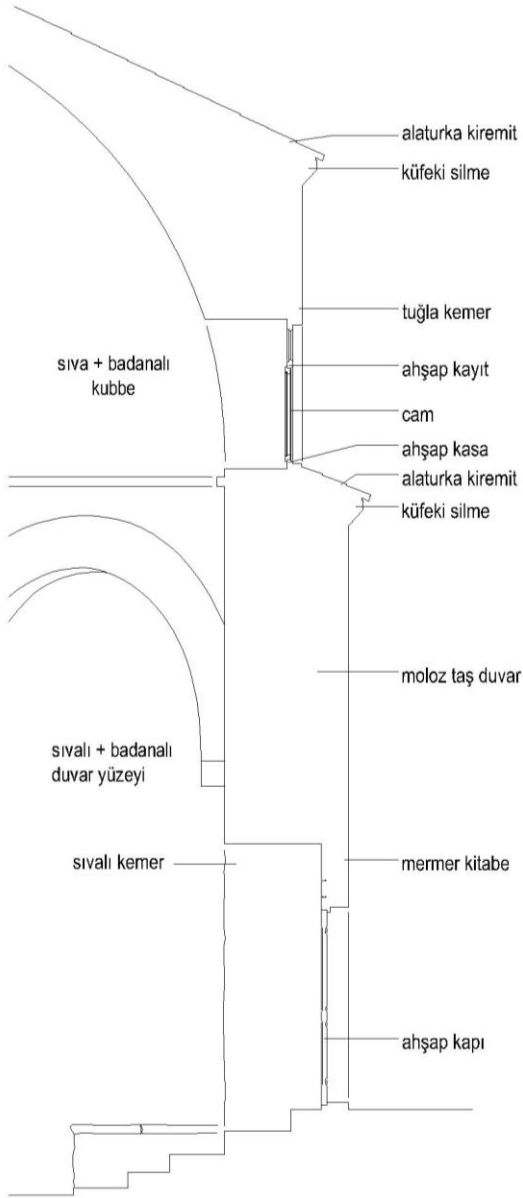

Çizim 4.56 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Güney Cephesi

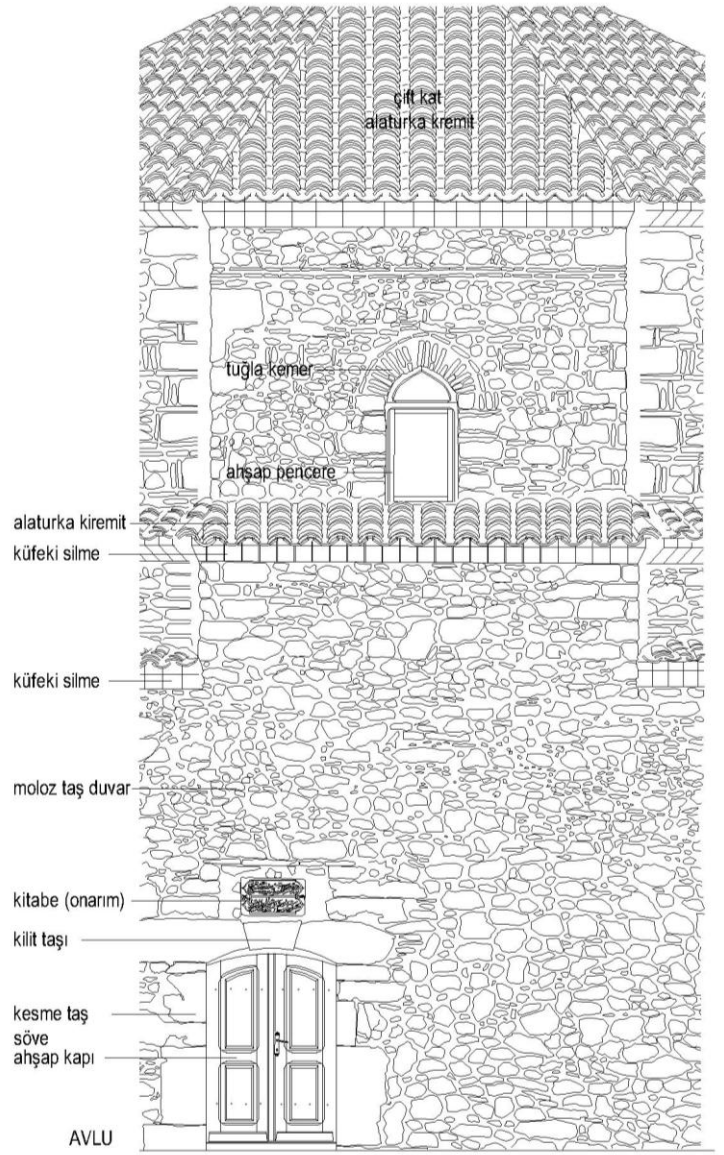

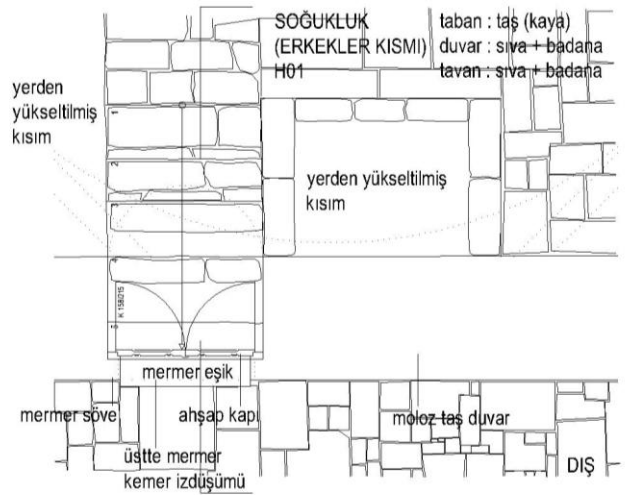
KESİT

GAZİ MEHMET PAŞA HAMAMI
AVLU - GİRİŞ KAPISI (ERKEKLER KISMI)
SİSTEM DETAYI

0 40 100 200cm

DIŞ GÖRÜNÜŞ

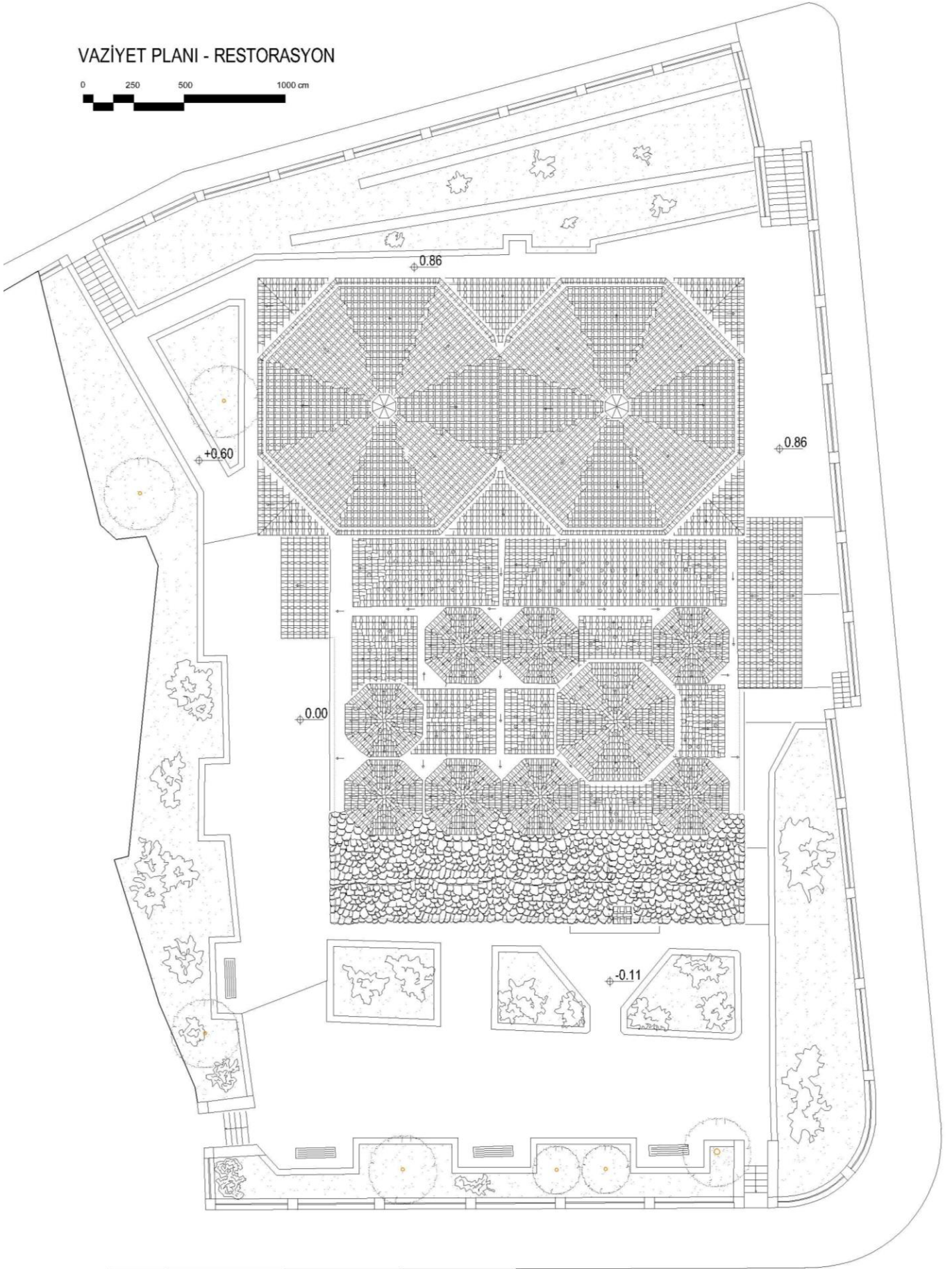

PLAN

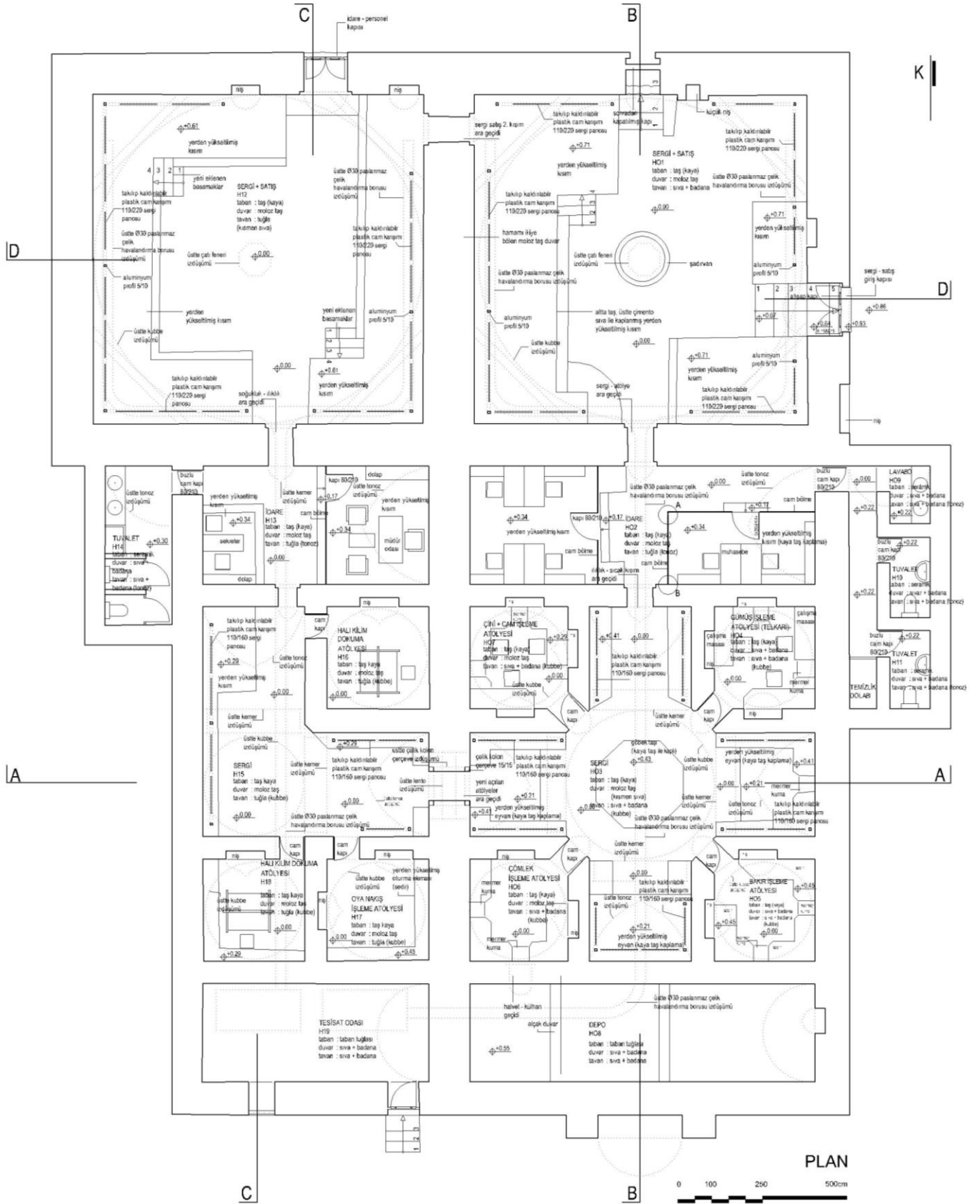
Çizim 4.59 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restitüsyon – Sistem Detayı

VAZİYET PLANI - RESTORASYON

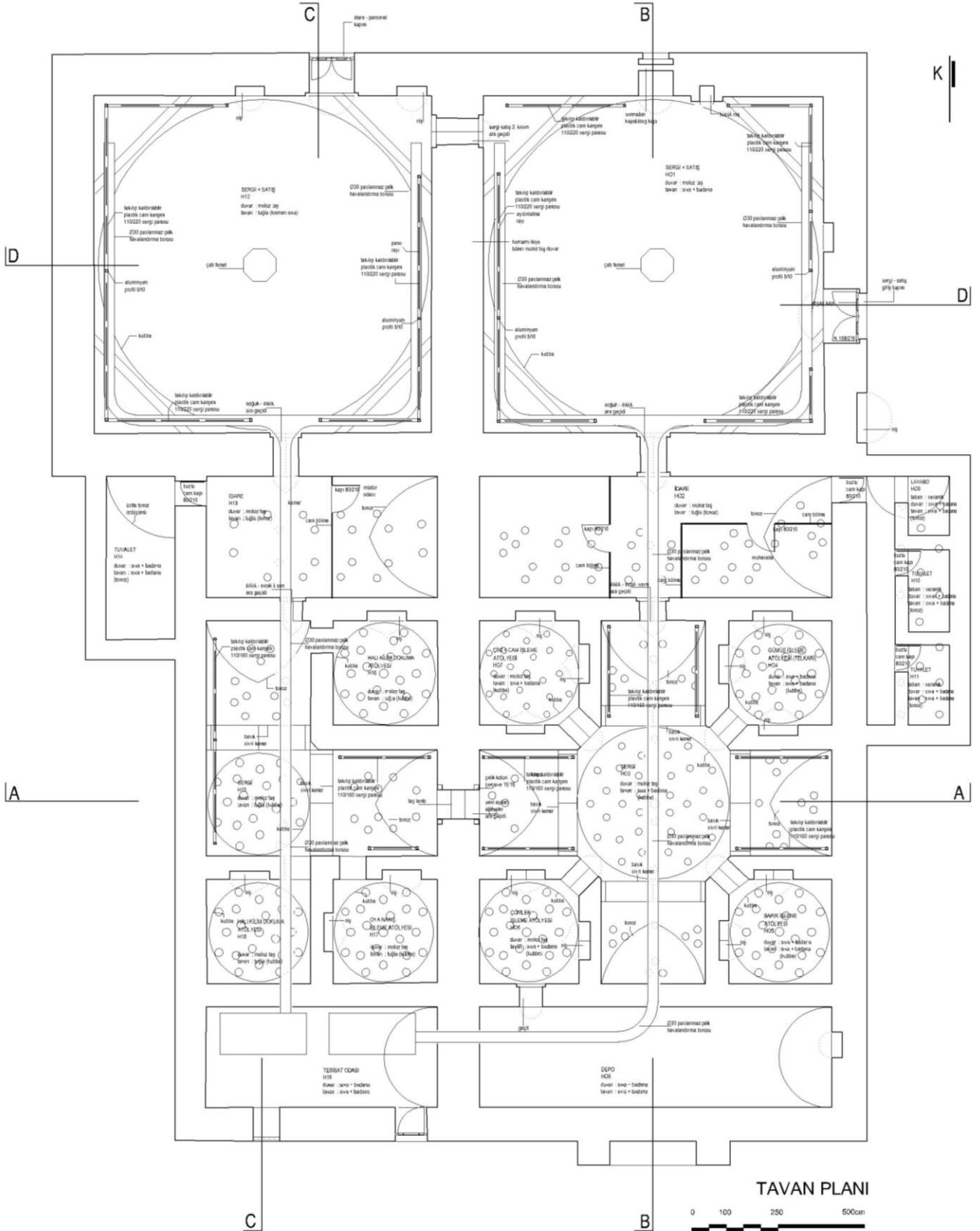
0 250 500 1000 cm

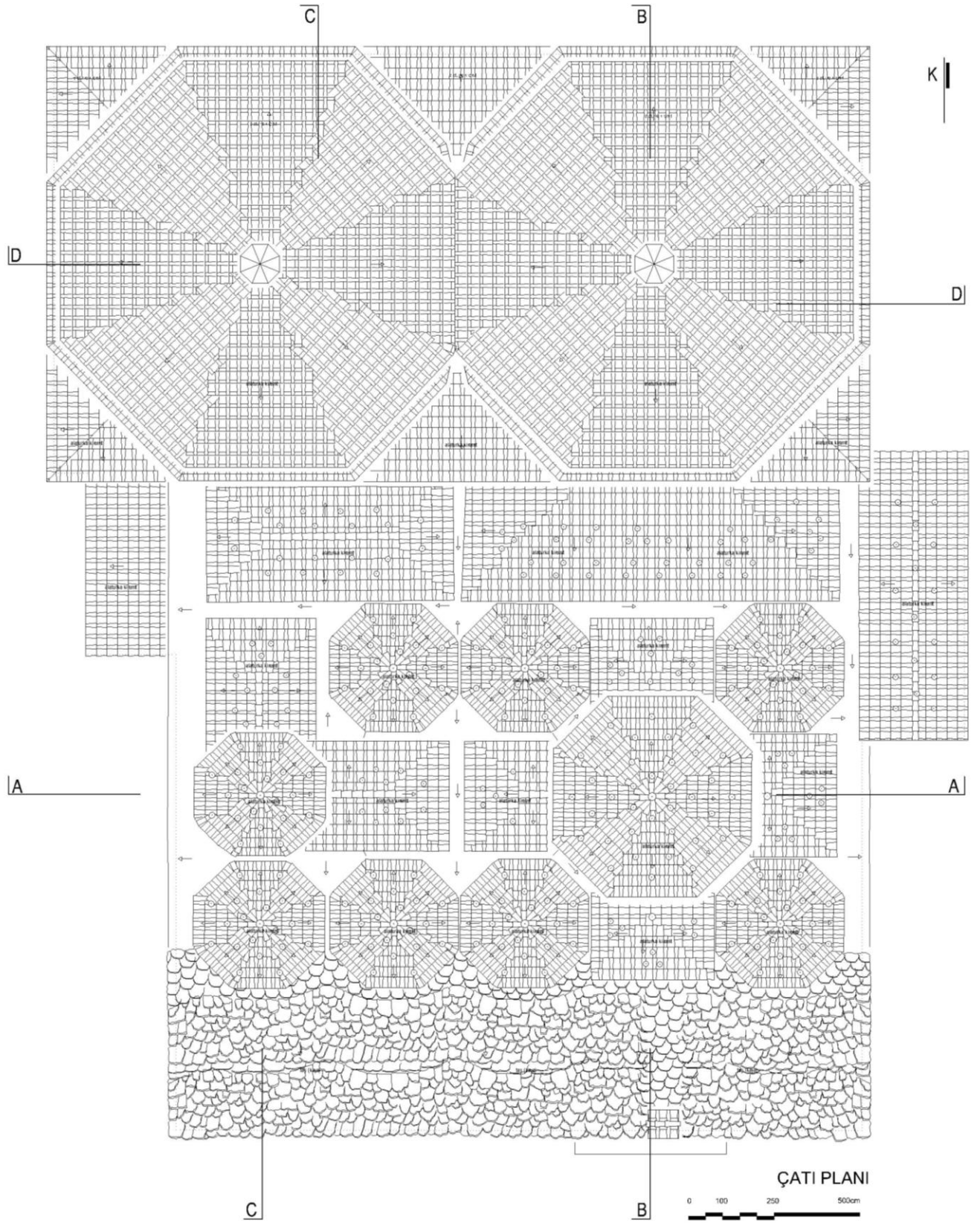
Çizim 4.60 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Vaziyet Planı

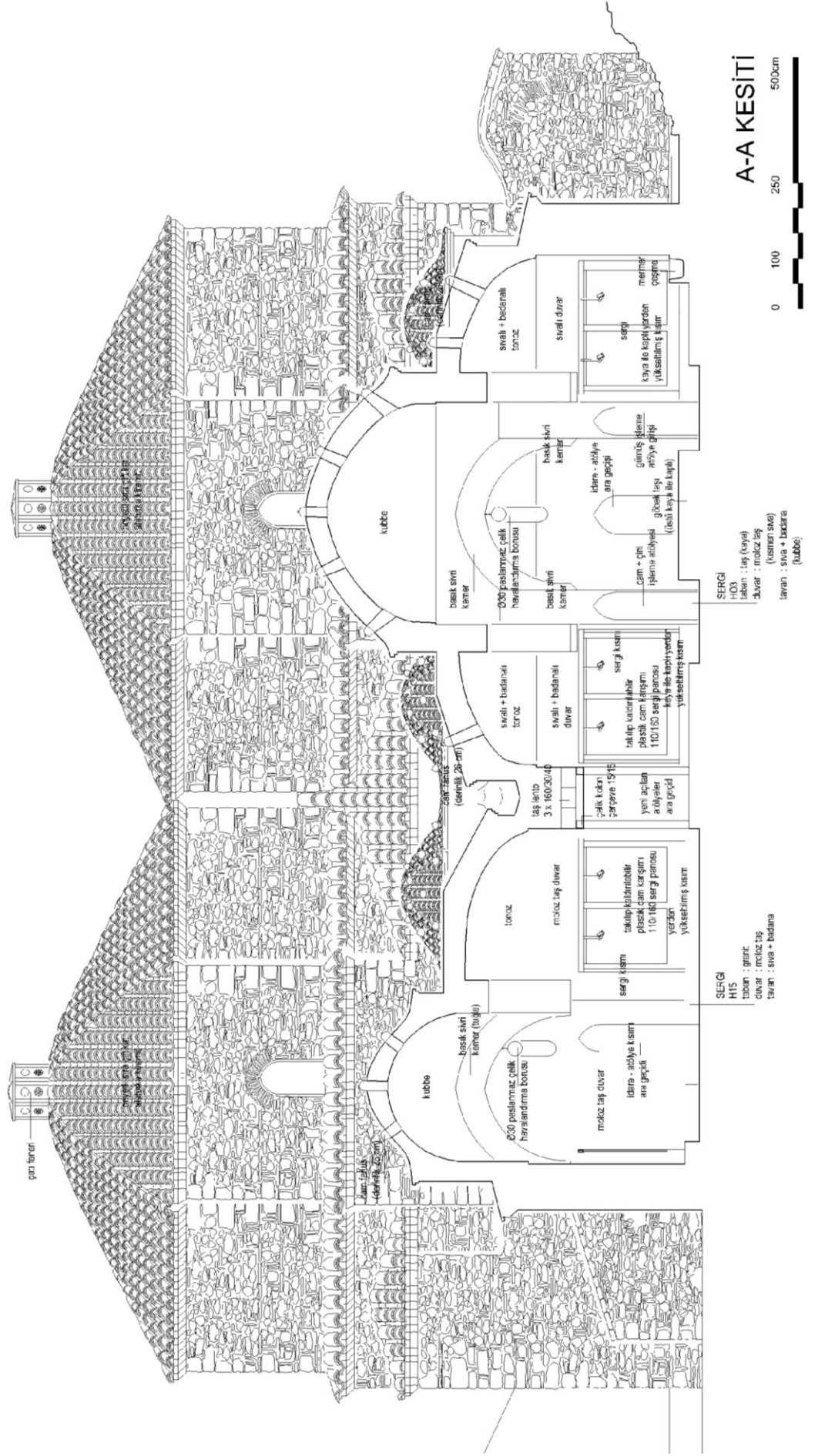
Çizim 4.61 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Plan

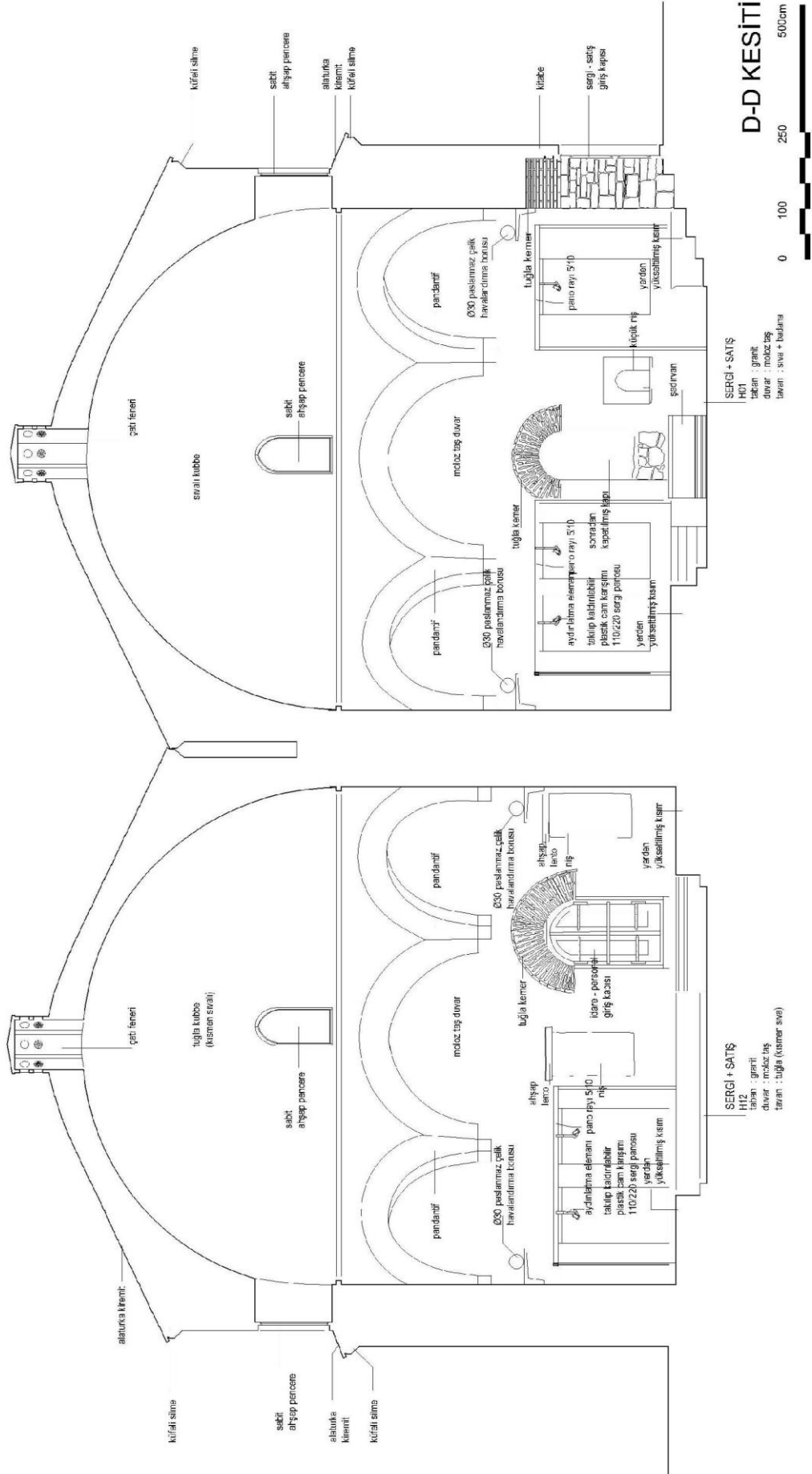
Çizim 4.62 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Tavan Planı

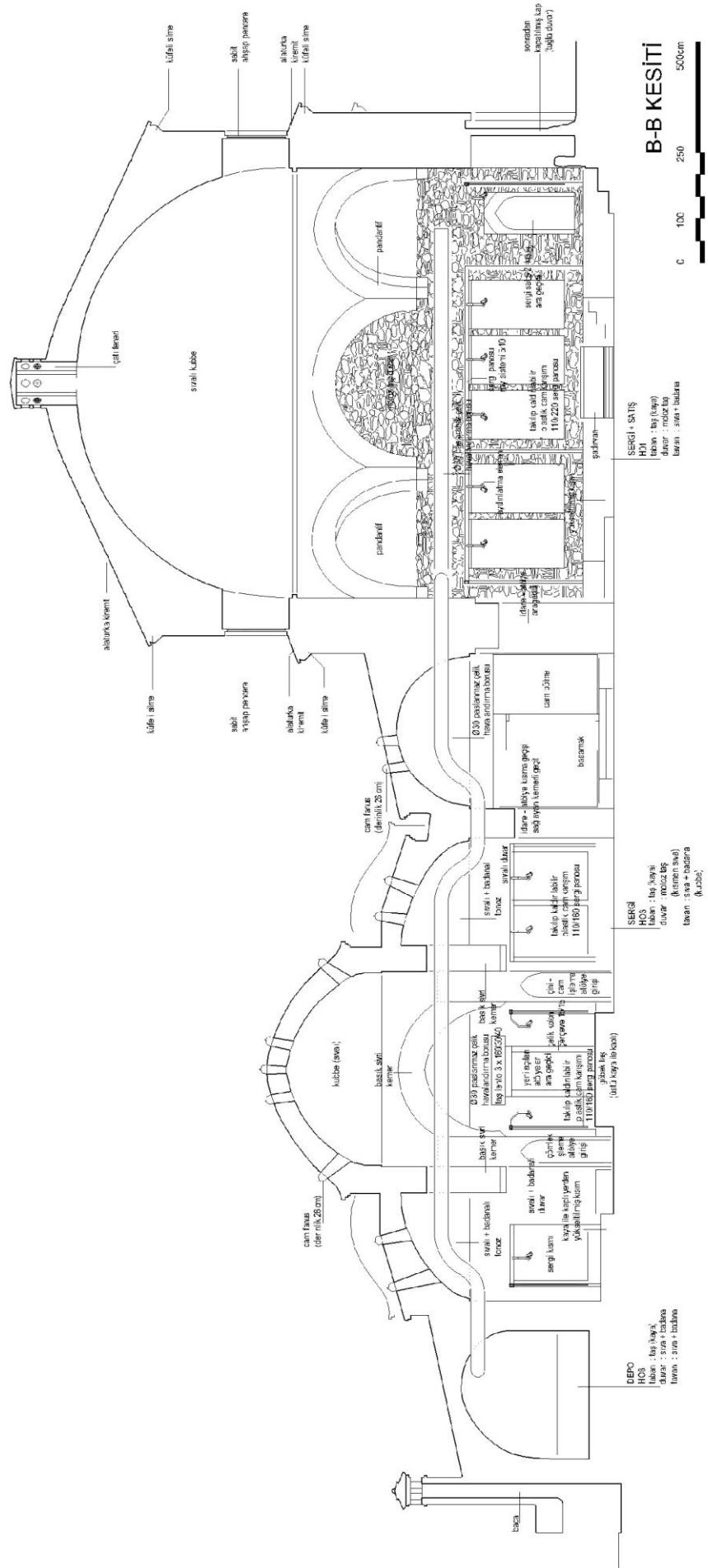
Çizim 4.63 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Çatı Planı

Çizim 4.64 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – A-A Kesiti

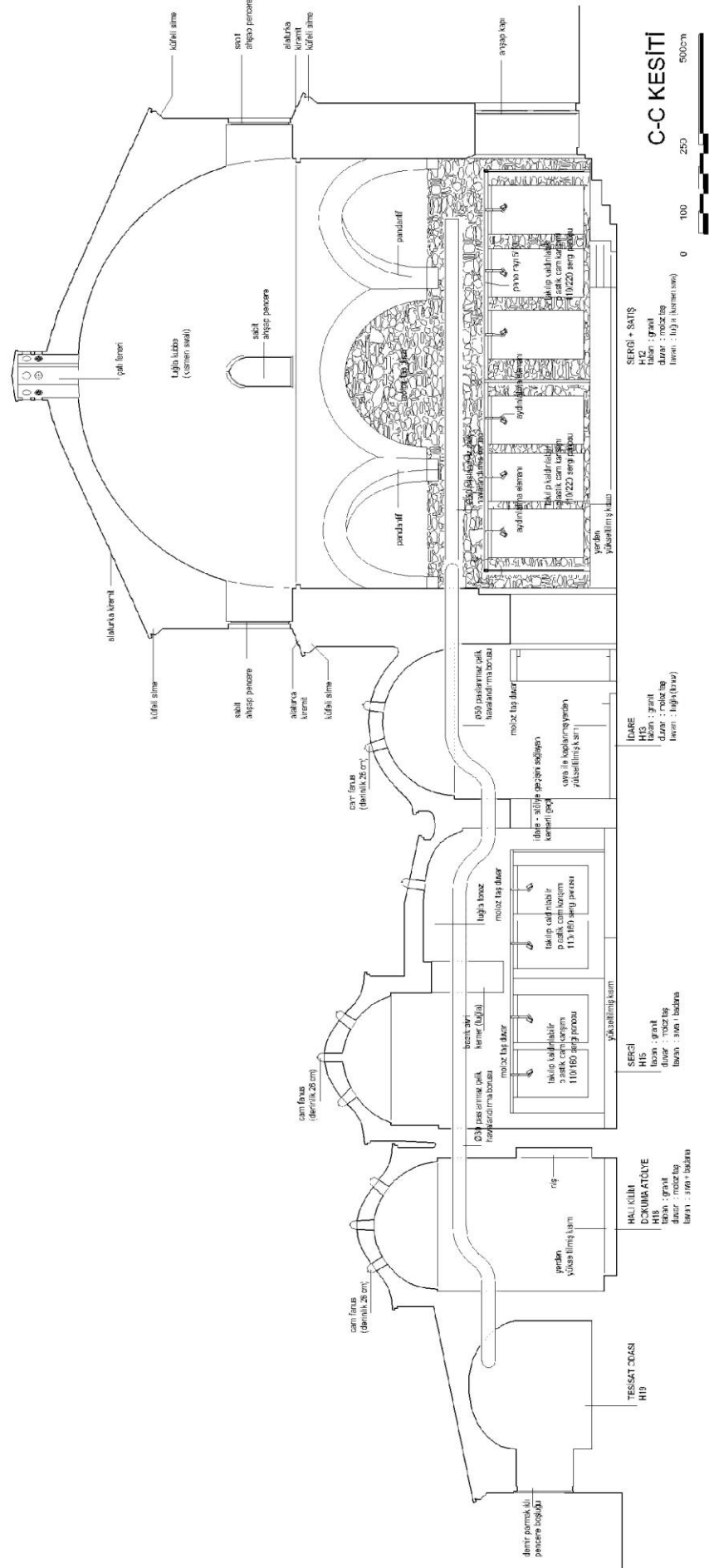

Çizim 4.65 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – D-D Kesiti

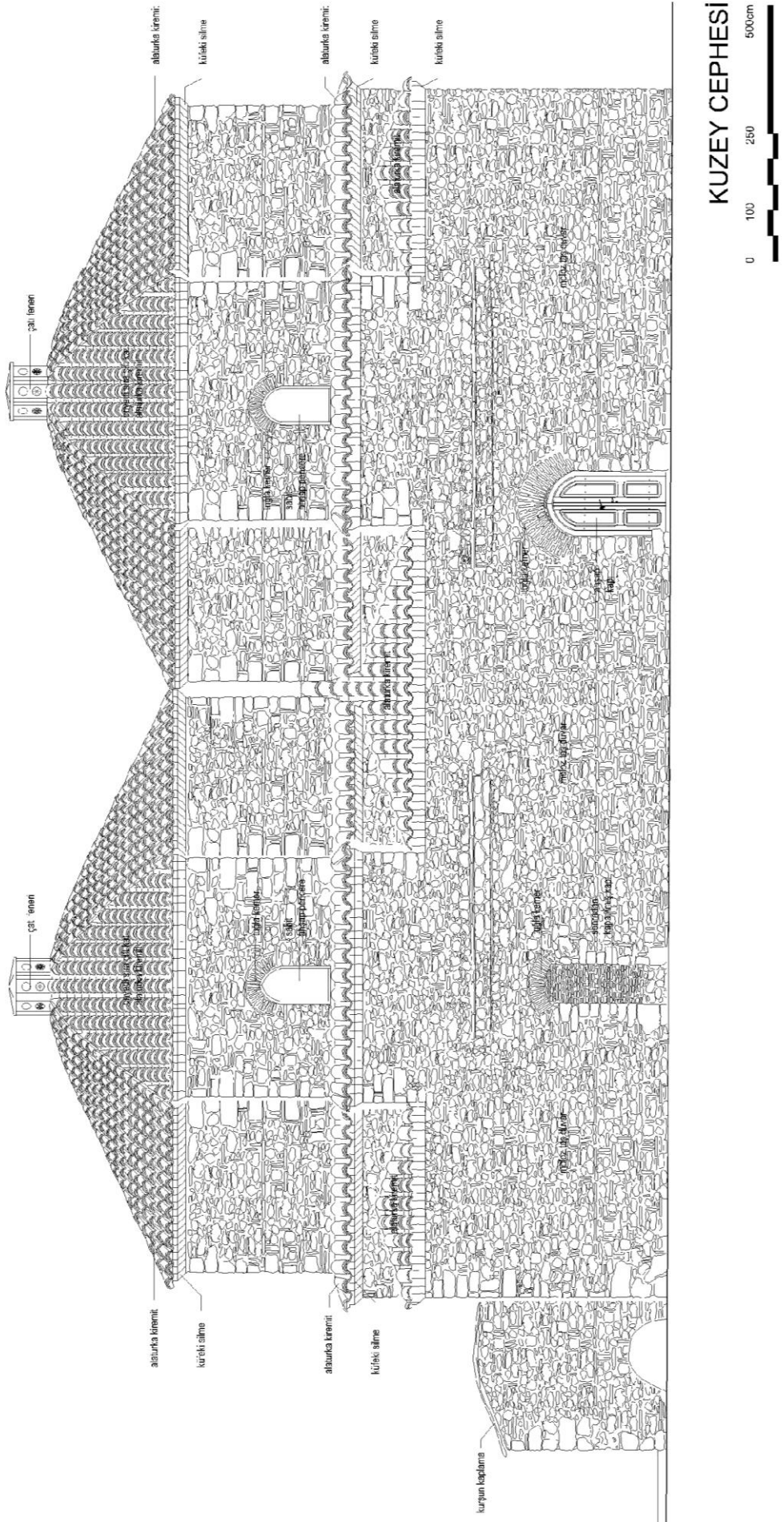
Çizim 4.66 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – B-B Kesiti

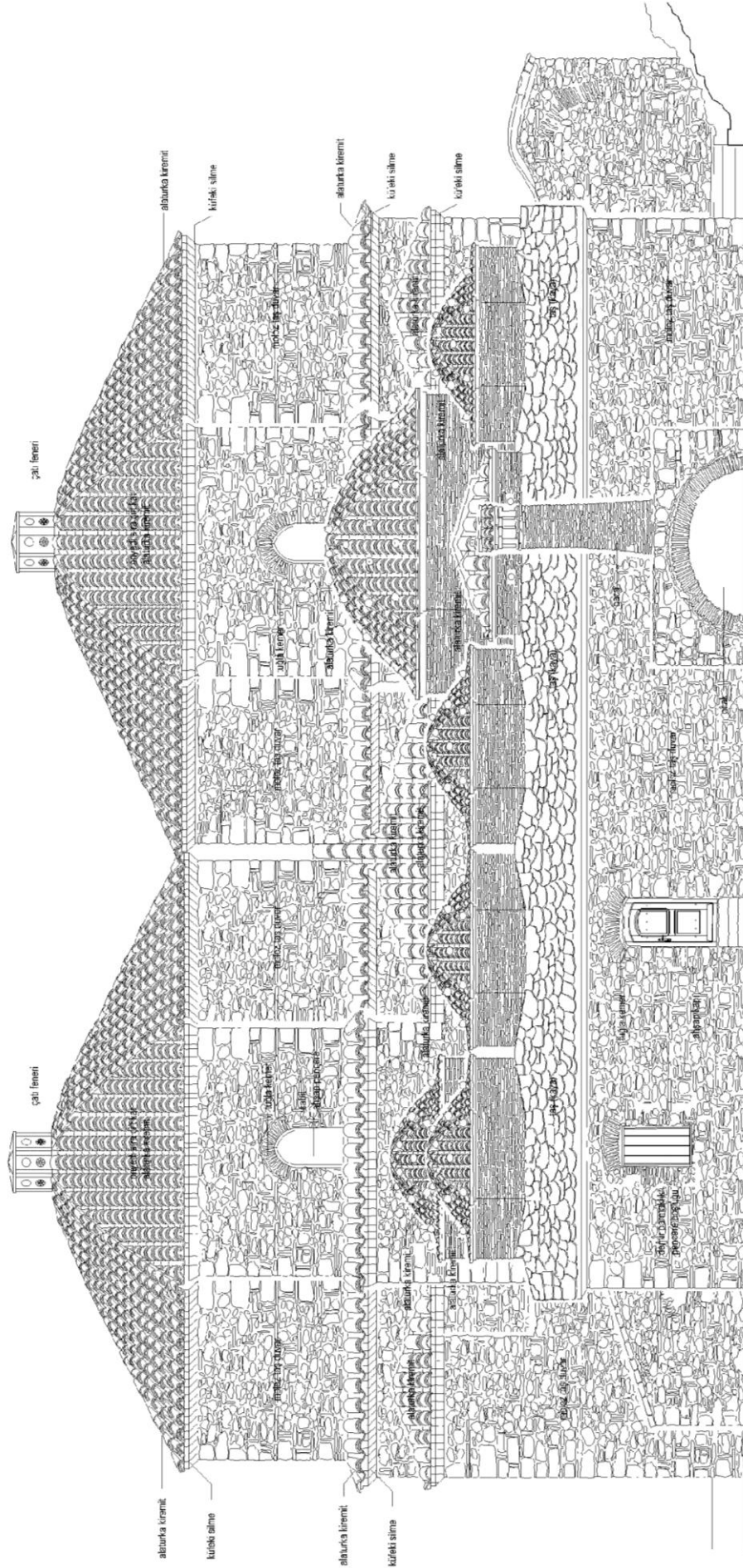

C-C KESİTİ

Çizim 4.67 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – C-C Kesiti

Çizim 4.68 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Kuzey Cephesi

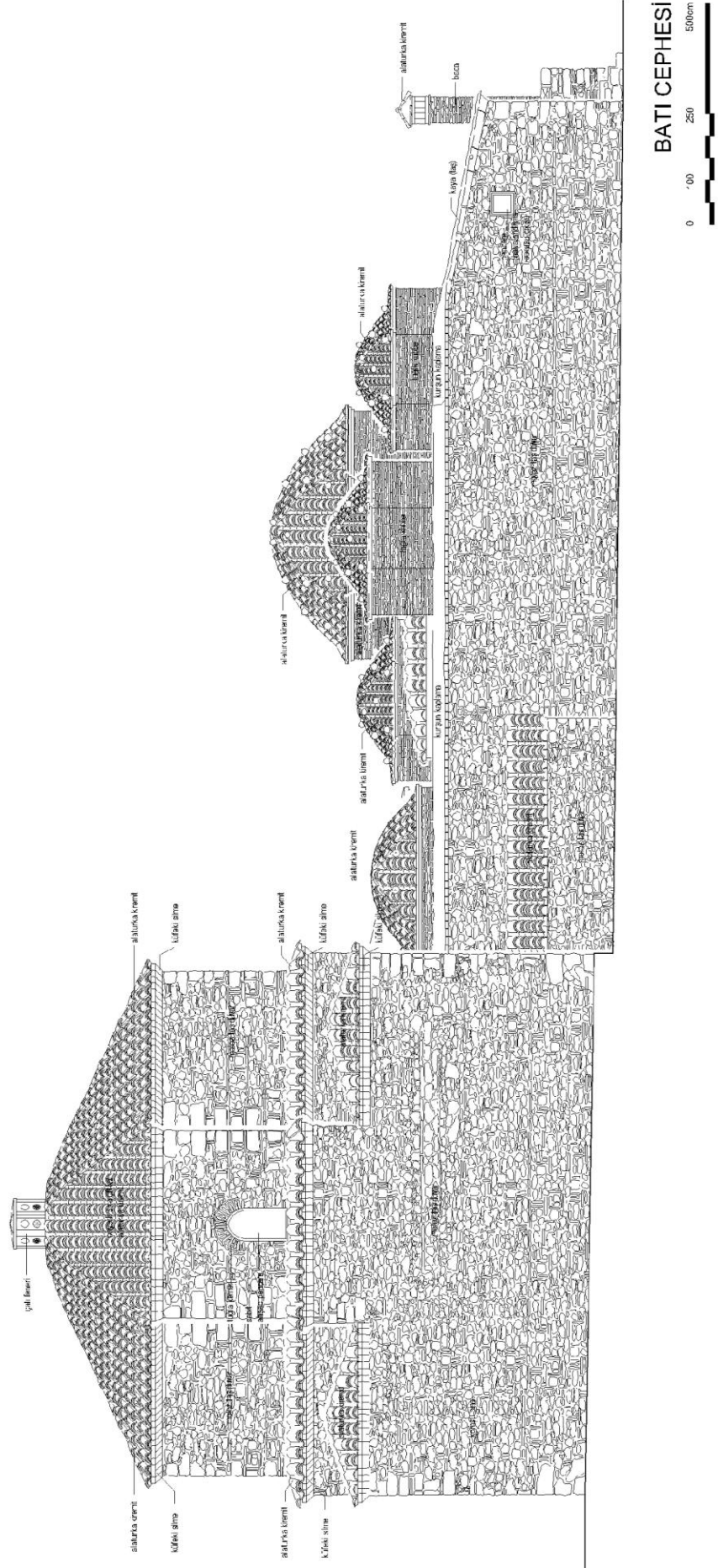

GÜNEY CEPHESİ

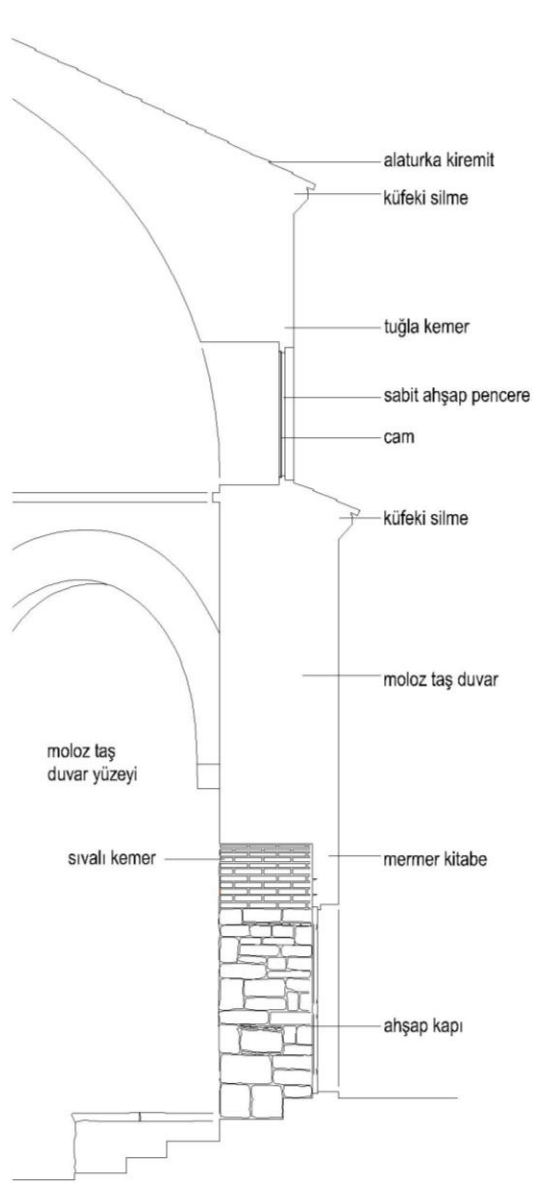

Çizim 4.69 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Güney Cephesi

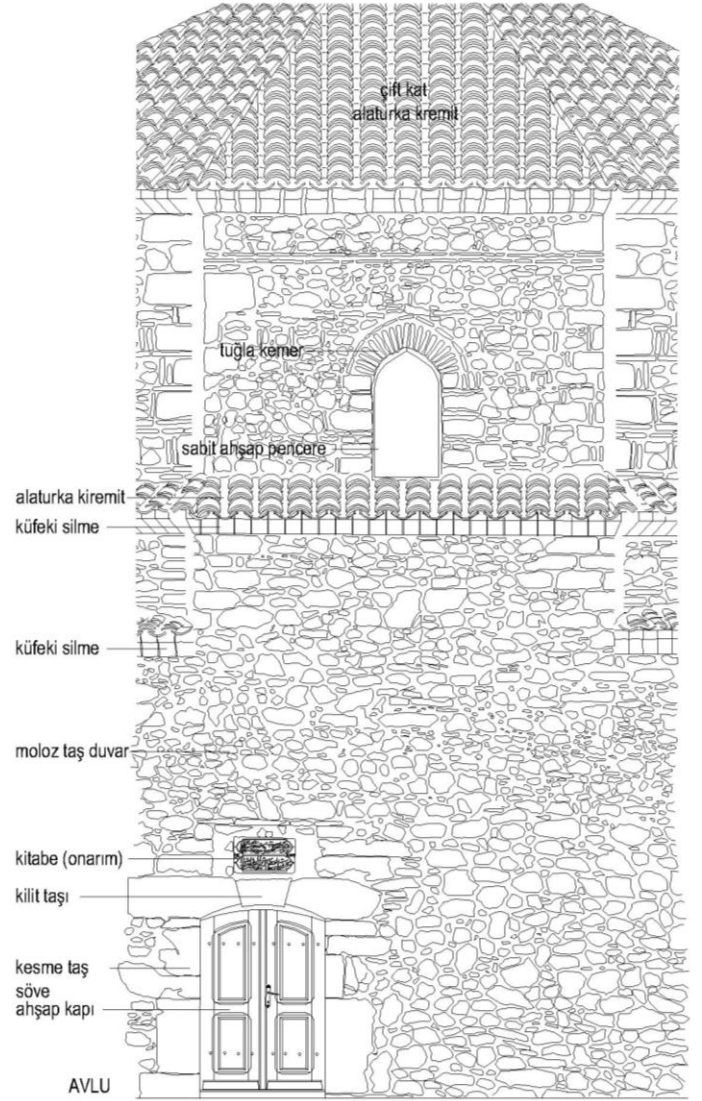

Çizim 4.71 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Batı Cephesi

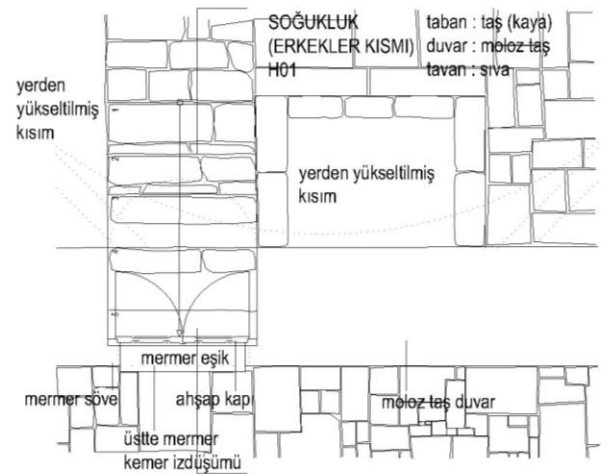

KESİT

GAZİ MEHMET PAŞA HAMAMI
AVLU - GİRİŞ KAPISI (ERKEKLER KISMI)
SİSTEM DETAYI

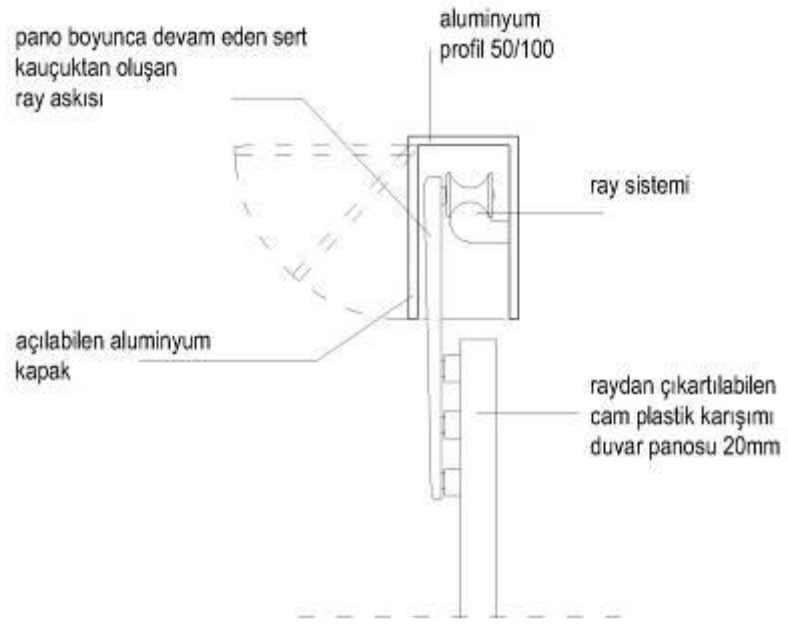

DIŞ GÖRÜNÜŞ

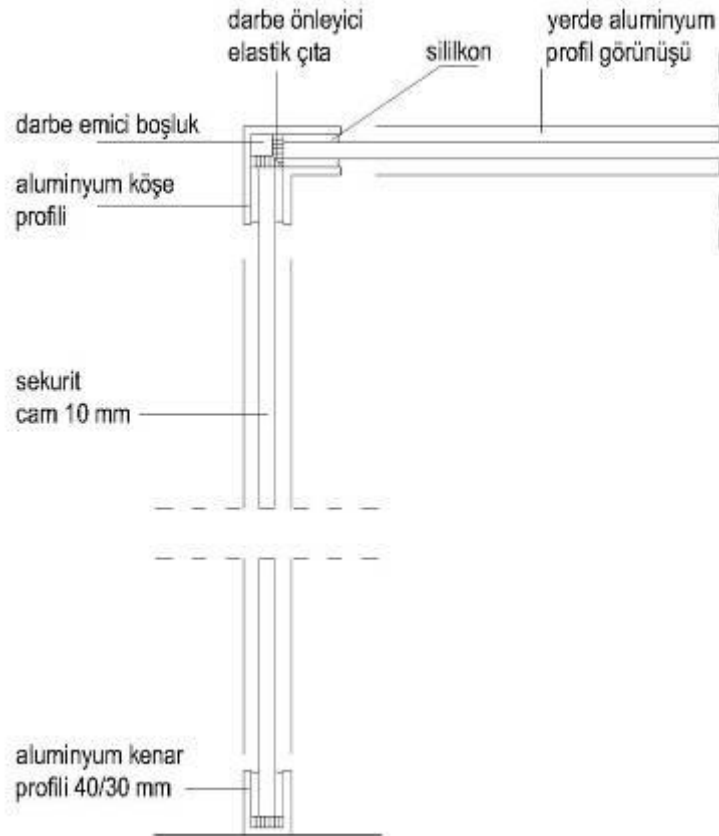

PLAN

Çizim 4.72 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Sistem Detayı

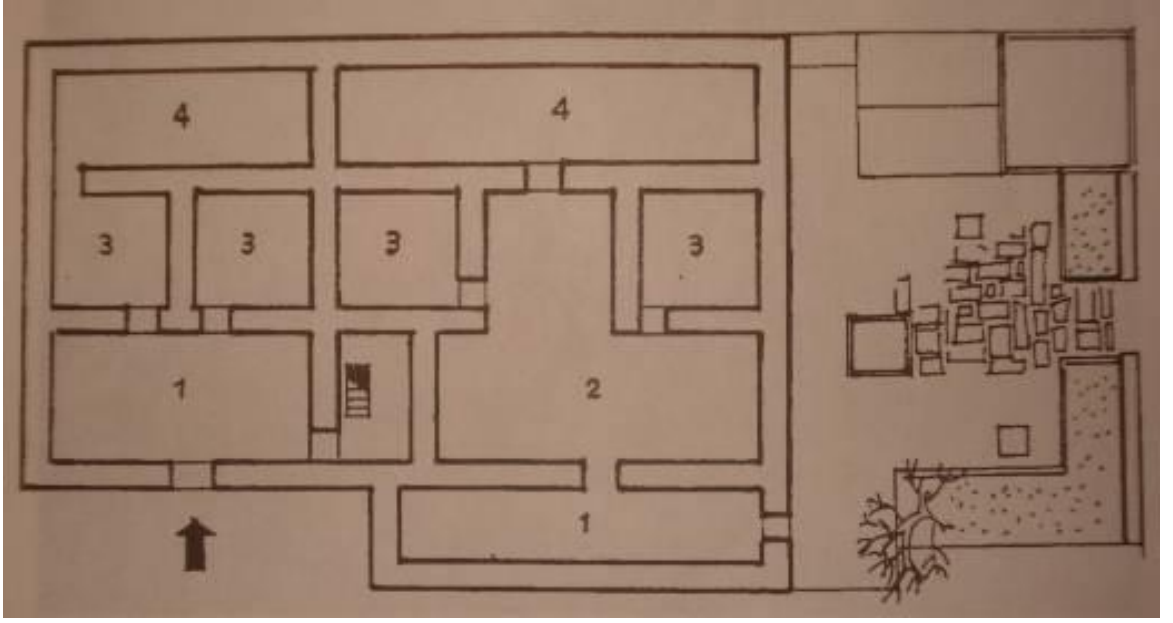
Çizim 4.73 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon – Pano Detayı

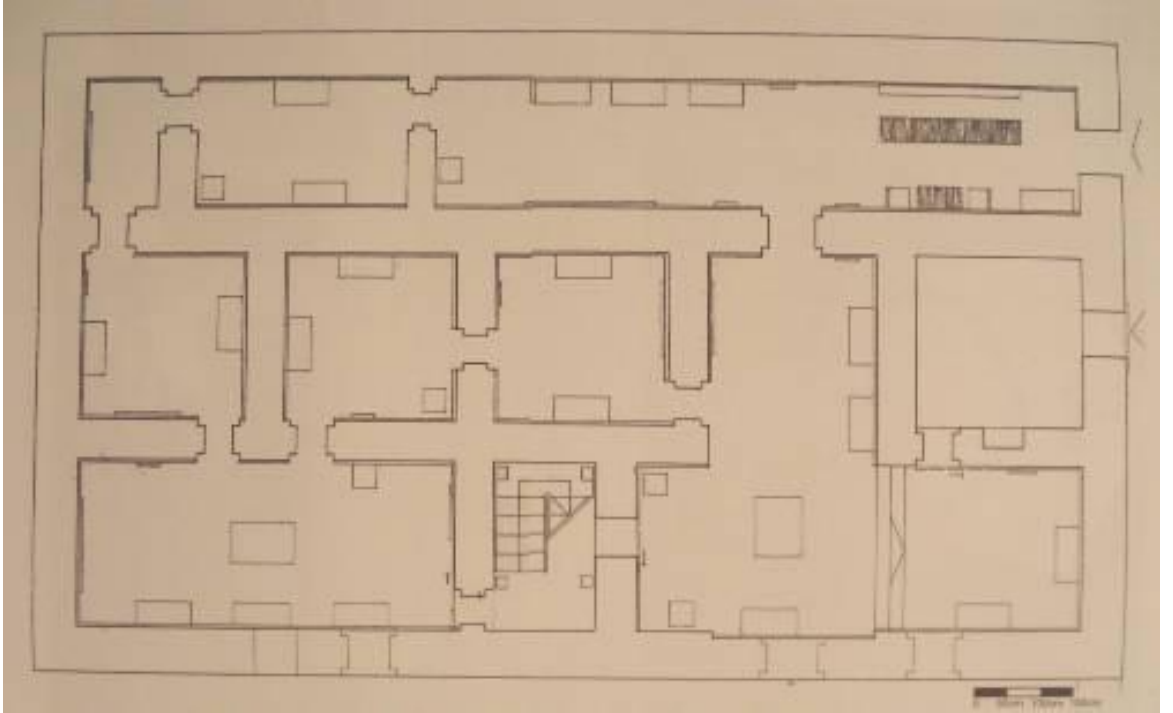
Çizim 4.74 Gazi Mehmet Paşa Hamamı – Restorasyon–Cam Bölme Detayı

EK D – ŞEKİLLER

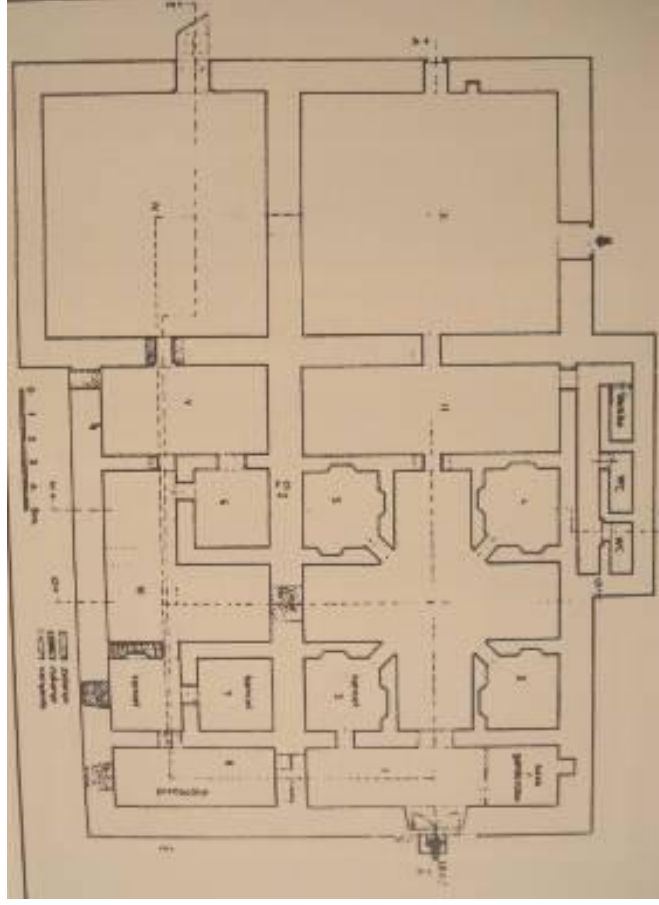

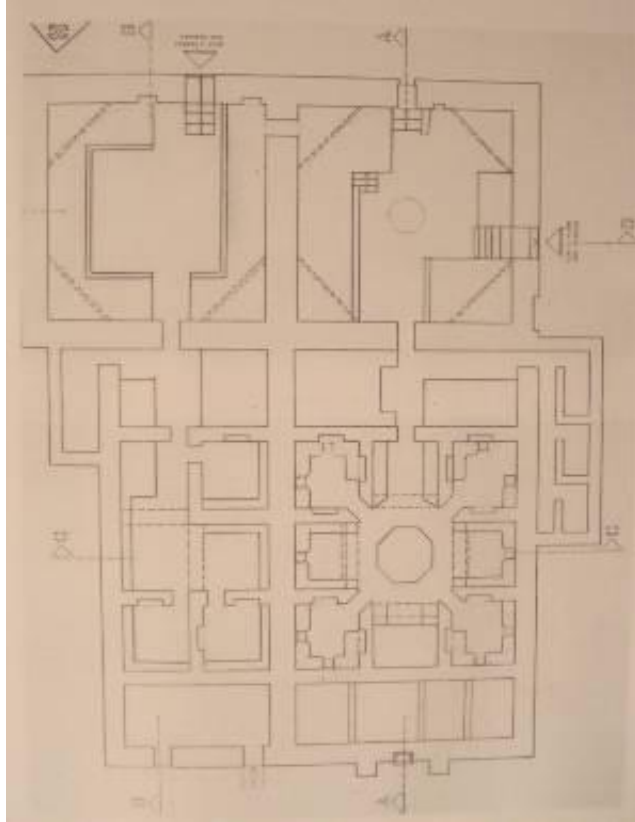
Şekil 2.1 Şemsuddin Ahmet Bey Hamamı plan şeması (Raif Vırmica'dan)

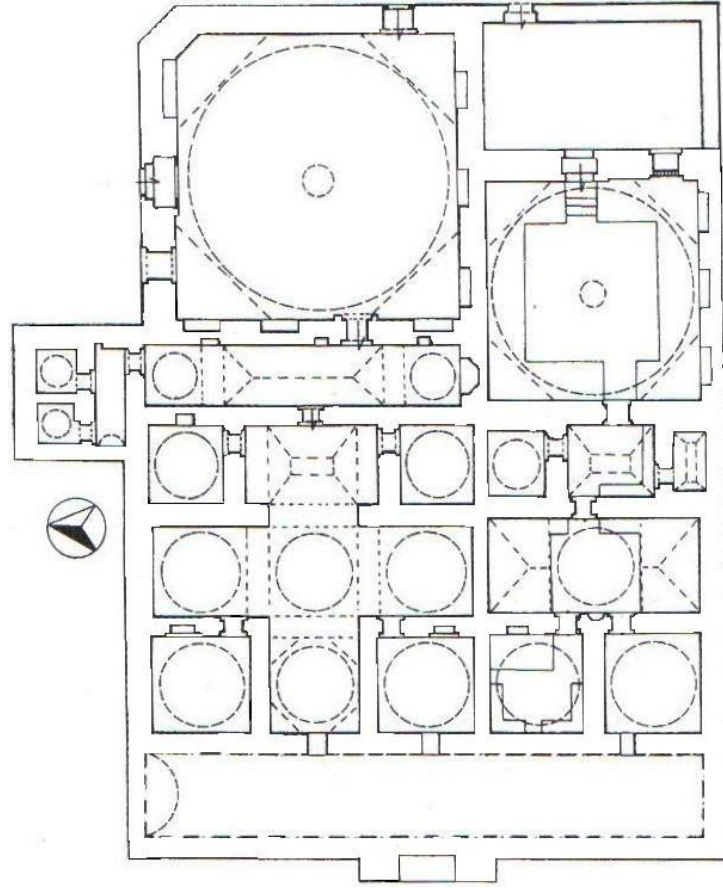
Şekil 2.2 Şemsuddin Ahmet Bey Hamamı plan şeması
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

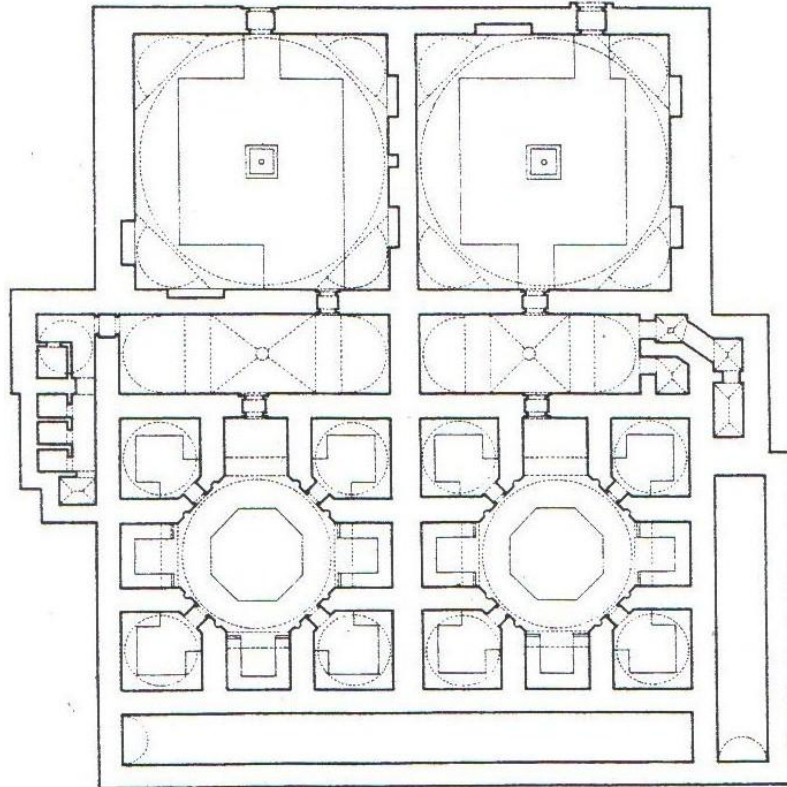
Şekil 4.1 Gazi Mehmet Paşa Hamamı plan şeması (Raif Vırmica'dan)

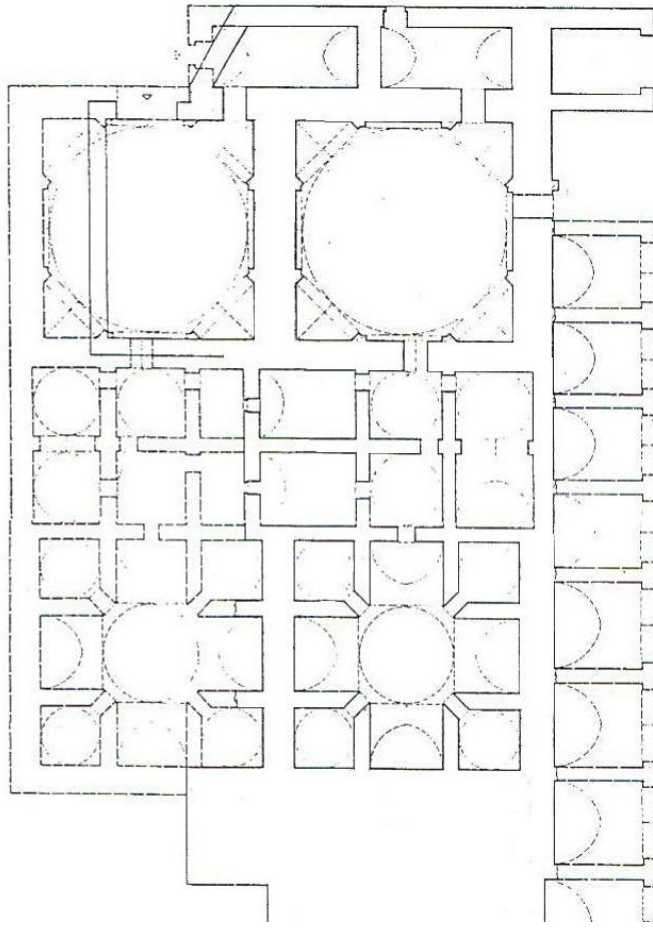
Şekil 4.2 Gazi Mehmet Paşa Hamamı plan şeması
(Prizren – Anıtlar Koruma Enstitüsü'nden)

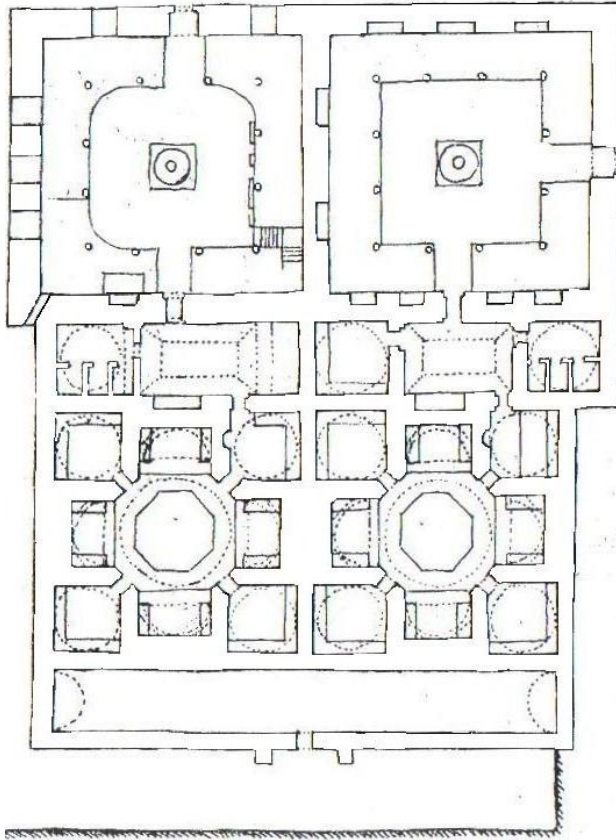
Şekil 4.3 Eski-Yeni Hamam (Tire) plan şeması
(Canan Çakmak'dan)

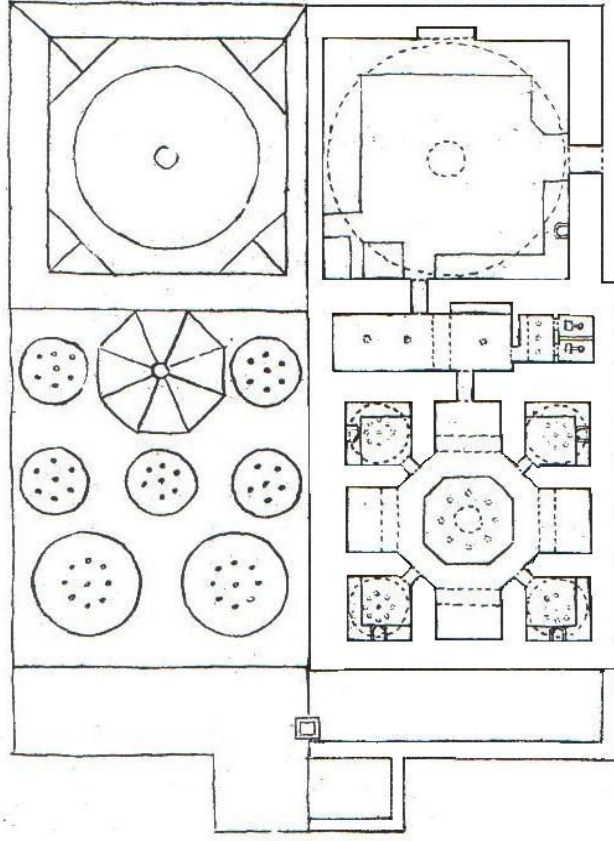
Şekil 4.4 Hayreddin Paşa Hamamı (İstanbul) plan şeması
(Aydın Yüksel'den)

Şekil 4.5 Hüsrev Paşa Hamamı (Bitlis) plan şeması
(Olmuş M. Arık'dan)

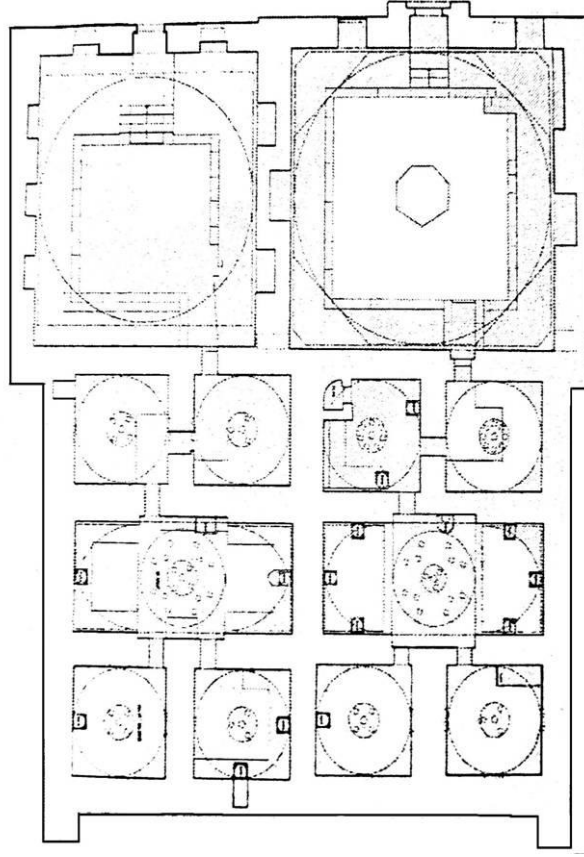
Şekil 4.6 Edirnekapı Mihrimah Hamamı (İstanbul) plan şeması
(Kemal Ahmet Aru'dan)

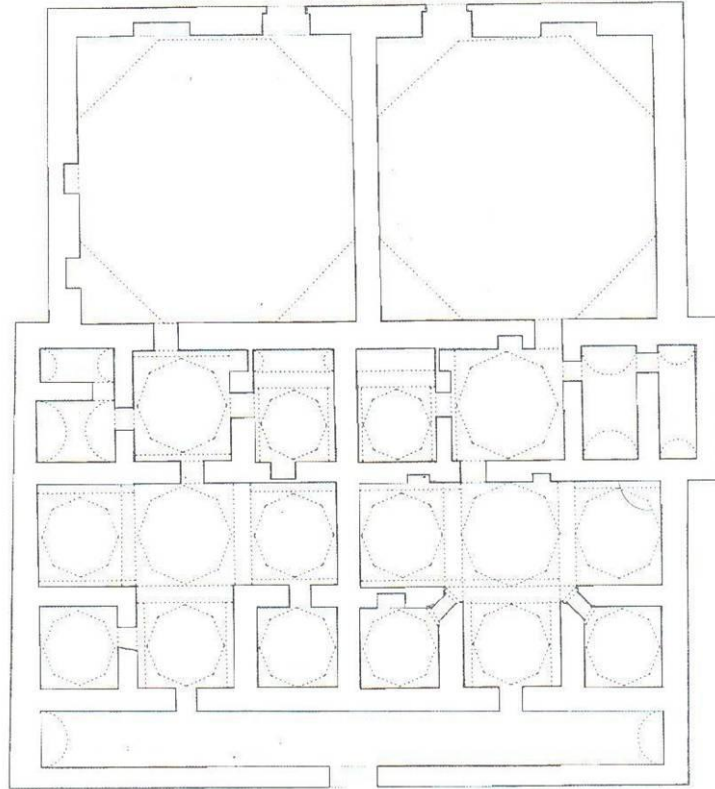
Şekil 4.7 Hacı Hamza Hamamı (İznik) plan şeması
(Kemal Ahmet Aru'dan)

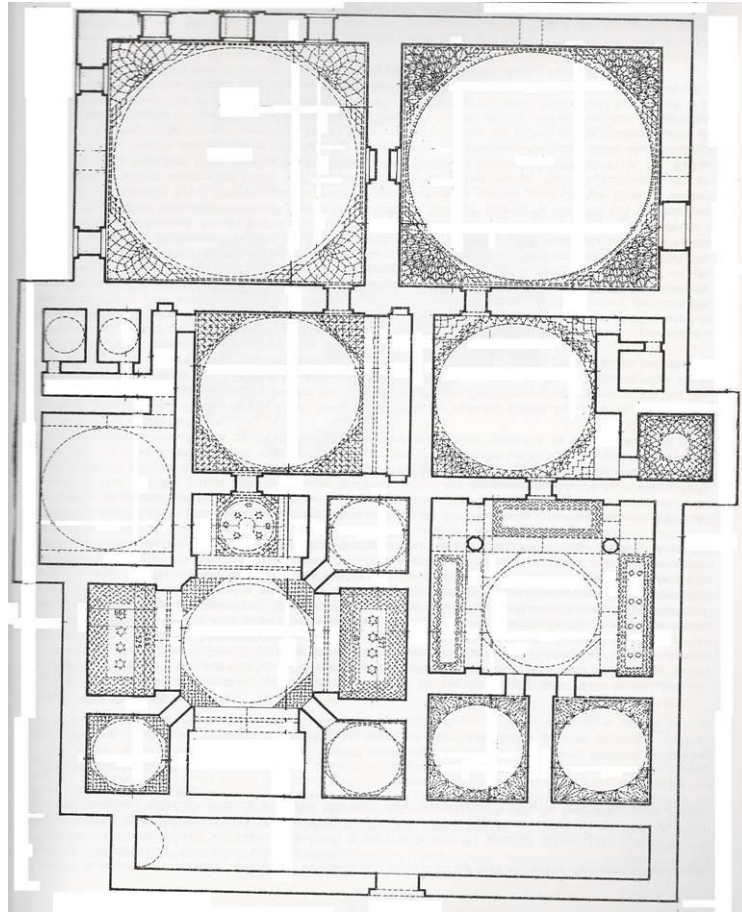
Şekil 4.8 Hüsrev Kethüda Hamamı (İstanbul) plan şeması
(Ali Saim Ülgen'den)

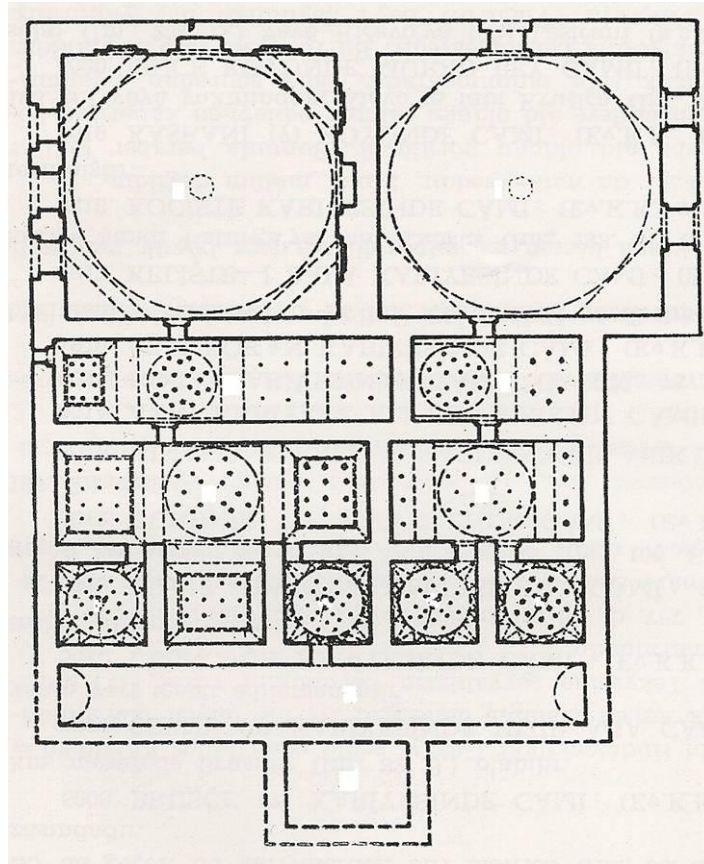
Şekil 4.9 Çifte Hamam (Kastamonu) plan şeması
(K. Kutgün Eyüpgiller'den)

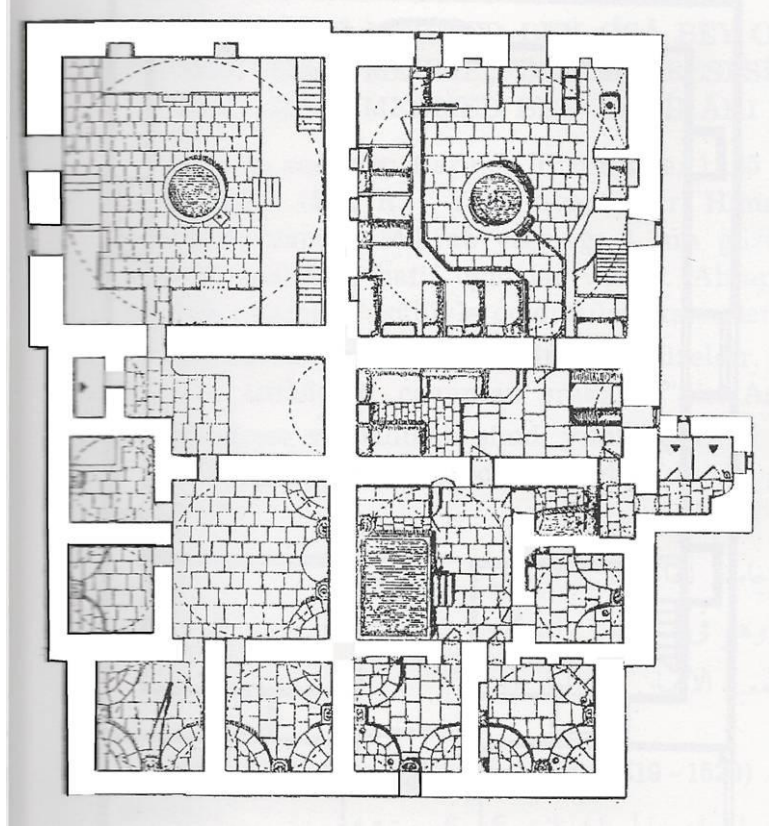
Şekil 4.10 Fatih Sultan Mehmet Hamamı (Priştine) plan şeması
(M. B. Yağlı'dan)

Şekil 4.11 Davud Paşa Hamamı (Üsküp) plan şeması
(Ekrem Hakkı Ayverdi'den)

Şekil 4.12 Debboy Hamamı (Manastır) plan şeması
(Ekrem Hakkı Ayverdi'den)

Şekil 4.13 Gazi Hüseyin Bey Hamamı (Sarajbosna) plan şeması
(Ciro Truhelka'dan)

EK E – TABLOLAR

KİŞİ	SÖZCÜKLER	KISIM	PLAN ÇİZİMİ	SANCAR MERMER GAZİ MEHMET PAŞA PRİZREN - KOSOVA 1564	CANAN ÇAKMAK'ın ESKİ - YENİ HAMAMI İSTANBUL 1534	AYDIN YÜKSEL'in HAYREDDİN PAŞA HAMAMI İSTANBUL 1571	OLUŞ M. ARIK'ın HÜSREV PAŞA HAMAMI BİLİS 1548	KEMAL AHMET ARU'dan EDİRNEKAPI MİHRİMAH H. İSTANBUL 1548	KEMAL AHMET ARU'dan HACI HAMZA HAMAMI İZNIK XV. yy.	
										MEHMET PAŞA DULKADIROĞLU YAPTIYAN BÜGÜNKÜ İŞLEVI
GAZİ MEHMET PAŞA HAMAMINDA OLAN BÖLÜMLERLE BENZERLİK GÖSTEREN ELEMENLER	SANCARLIK	PLAN ŞEKLİ	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	
		DUVAR	Moloz Taş+Tuğ	Moloz Taş+Tuğ	Moloz Taş+Tuğla	Moloz + Kesme Taş	Moloz + Kesme Taş	Moloz + Kesme Taş	Moloz + Kesme Taş	Moloz + Kesme Taş
		ÜST YAPI	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe
		GEÇİŞ ELEMANI	Pandantif	Pandantif	Pandantif	Pandantif	Pandantif	Pandantif	Pandantif	Pandantif
		HAVUZ	+	+	+	+	+	+	+	+
		SEKİ	+	+	+	+	+	+	+	+
		AYDINLATMA ELEM.	Pencere + Fener	Pencere + Fener	Pencere + Fener	Pencere + Fener	Pencere + Fener	Pencere	Pencere	Pencere
		ZEMİN	Taş	Taş	Taş	Taş	Taş	Taş	Taş	Taş
		PLAN ŞEKLİ	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen
		DUVAR	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş
İLİKLİK	HELA	ÜST YAPI	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	
		GEÇİŞ ELEMANI	+	+	+	+	+	+	+	
		AYDINLATMA ELEM.	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik
		SEKİ	+	+	+	+	+	+	+	
		ZEMİN	Taş	Taş	Taş	Taş	Taş	Taş	Taş	Taş
		PLAN ŞEKLİ	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen
		DUVAR	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş
		ÜST YAPI	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz
		GEÇİŞ ELEMANI	+	+	+	+	+	+	+	+
		AYDINLATMA ELEM.	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik
SANCARLIK	EYVAN	PLAN ŞEKLİ	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	
		DUVAR	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş
		ÜST YAPI	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz
		GEÇİŞ ELEMANI	+	+	+	+	+	+	+	+
		KURNA	+	+	+	+	+	+	+	+
		SEKİ	+	+	+	+	+	+	+	+
		AYDINLATMA ELEM.	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik
		ZEMİN	Beton	Beton	Beton	Beton	Beton	Beton	Beton	Beton
		PLAN ŞEKLİ	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE
		DUVAR	Sıra	Sıra	Sıra	Sıra	Sıra	Sıra	Sıra	Sıra
KÜLHAN	SU D.	PLAN ŞEKLİ	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	KARE	
		DUVAR	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş
		ÜST YAPI	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz
		GEÇİŞ ELEMANI	+	+	+	+	+	+	+	+
		KURNA	+	+	+	+	+	+	+	+
		SEKİ	+	+	+	+	+	+	+	+
		AYDINLATMA ELEM.	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik	İşiklik
		ZEMİN	Beton	Beton	Beton	Beton	Beton	Beton	Beton	Beton
		PLAN ŞEKLİ	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen
		DUVAR	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş	Moloz Taş

Tablo 4.1 Karşılaştırmalı Çizim Tablosu

GAZİ MEHMET PAŞA HAMAMINDA OLAN BÖLÜMLERLE BENZERLİK GÖSTEREN ELEMANLAR					
PLAN ÇİZİMİ	ALI SAIM ÜLGEN'den	M. B. YAĞLI'dan	ERREM HAKKI AYVERDİ'den	ERREM HAKKI AYVERDİ'den	ERREM HAKKI AYVERDİ'den
ADI	HÜSREV KETHÜDA HAMAMI	FATİH SULTAN MEHMET HAMAMI	DAVUD PAŞA HAMAMI	DEBBOY HAMAMI	GAZİ HÜSREV BEY HAMAMI
YERİ	İSTANBUL	PRİSTİNE - KOSOVA	ÜSKÜP - MAKEDONYA	MANASTIR - MAKEDONYA	SARAYBOSNA-BOSNA HERSEK
YAPIM TARİHİ	XVI. yy.	XVI. yy.	XVI. yy.	XVI. yy.	1537-39
YAPTIRAN	-	-	-	-	-
BUGÜNKÜ İŞLEVİ	LOKANTA	HARAP	HARAP	HARAP	BOSNAK ENSTİTÜSÜ
KISIM	ERKEKLER	ERKEKLER	ERKEKLER	ERKEKLER	ERKEKLER
PLAN ŞEKLİ	KADINLAR	KADINLAR	KADINLAR	KADINLAR	KADINLAR
DUVAR	Kare	Kare	Kare	Kare	Kare
ÜST YAPI	Moloz Taş+Tuğla	Moloz Taş+Tuğla	Moloz Taş+Tuğla	Moloz Taş+Tuğla	Moloz Taş+Tuğla
GEÇİS ELEMANI	Kubbe	Almasık Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe
HAVUZ	-	-	-	-	-
SEKİ	+	-	-	-	+
AYDINLATMA ELEM.	Pencere + Fener	Fener	Pencere	Pencere + Fener	Pencere + Fener
ZEMİN	Dikdörtgen	Kare	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Taş
PLAN ŞEKLİ	DUVAR	Kare	Kare	Dikdörtgen	Dikdörtgen
ÜST YAPI	Tonoz	Kubbe	Kubbe	Kubbe + Tonoz	Tonoz
GEÇİS ELEMANI	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik
AYDINLATMA ELEM.	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik
ZEMİN	Kare	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Taş
DUVAR	Kubbe	Tonoz	Kubbe	Dikdörtgen	Dikdörtgen
AYDINLATMA E.	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik
ZEMİN	-	-	-	-	-
DUVAR	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen
ÜST YAPI	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz
GEÇİS ELEMANI	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe
KURNA	-	-	-	-	-
SEKİ	+	+	+	+	+
AYDINLATMA E.	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik
ZEMİN	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Taş
DUVAR	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen
ÜST YAPI	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz
GEÇİS ELEMANI	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe
KURNA	-	-	-	-	-
SEKİ	+	+	+	+	+
AYDINLATMA E.	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik	İşklilik
ZEMİN	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Taş
DUVAR	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen
ÜST YAPI	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz	Tonoz
GEÇİS ELEMANI	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe	Kubbe
BACA	-	-	-	-	-
ZEMİN	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Dikdörtgen	Taş

Tablo 4.2 Karşılaştırmalı Çizim Tablosu

ÖZGEÇMİŞ

Adı – Soyadı	: Sencar MERMER
Doğum Tarihi	: 15 Temmuz 1978
Doğum Yeri	: Prizren – KOSOVA
Adresi	: İSTANBUL
E-posta	: sencar78@yahoo.com
Bitirdiği Okullar	: * Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü (ön lisans-2002) İstanbul, * Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Bölümü (lisans-2006) İstanbul.
İş Deneyimleri	: DF Mimarlık – Proje Sorumlusu (03.2006 -)
Bildiği Diller	: Türkçe, Arnavutça, Boşnakça, İngilizce,
Kullandığı Bilgisayar Prog.	: Autocad, Word, Excel,